

BEZECZKY GÁBOR

SZINDBÁD ELŐTT:

KRÚDY EGYIK ELBESZÉLÉSTÍPUSÁNAK
JELLEMZŐ VONÁSAI

KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉS

1992

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
Első rész: a művek	10
I. IDŐSZEMLELET ÉS ISMÉTLŐDÉS	11
1. „Letűnő és visszatérő generációk”	11
2. „Vesztgló magyar történelem”	16
3. Múlt és jelen szembeállítása	18
4. Időszemlélet és lélekábrázolás	22
5. Az időszemlélet következményei. Ok és okozat	24
6. Az ismétlődő és az egyedi	25
7. Ismétlődés a befejezésben	27
8. Az elbeszélő történet	29
9. Kitekintés a Szindbádra	29
II. AZ ELBESZÉLÉS ÉS A METAFORA	32
A. Bevezető	32
1. Össze nem találkozás	32
2. Mihail Bahtyin és Max Black (1. rész)	33
3. Homogeneitás a nyelvészetben	35
4. Újabb kitérő	38
5. Az utolsó lehetőség	39
6. Heterogeneitás a nyelvészetben	40
7. Elszigetelt esetek	42
8. Mihail Bahtyin és Max Black (2. rész)	43
9. Egy példa	46
B. Az elbeszélés és a metafora viszonya Krúdynál	47
III. AZ ELBESZÉLÉSTÍPUS JELLEMZŐ NÉZŐPONTJAI	55
1. A tanú nézőpontja	55
2. A közösség nézőpontja	57
3. A tanú és a közösség nézőpontja	59
4. A mindentudó elbeszélő nézőpontja	65
5. A szereplő nézőpontja	67
6. Communis opinio	70
IV. „EGY FOLYTON MEGÚJULÓ ÉS FOLYTTATÓDÓ REGÉNY”	73
1. Az elbeszélések összetartozása	73
2. Poprádi szállásai	74
	76

3. Halál a befejezésben	
4. Ellentmondások	76
5. Kázmér, Az ördögös kutya	78
6. A ciklus kiadhatósága	79
7. Az első négy fejezet összefoglalása	80
Második rész: a szakirodalom	86
V. A KORABELI SAJTÓBÍRÁLATOK	87
1. Hangulat és cselekmény	87
2. Korai népszerűség	88
3. Két kemény kritika	88
4. Bírálatok 1907-ből	89
5. Császár véleménye	90
6. Visszatekintés a <i>Szindbád</i> után	91
7. Gordonka	93
VI. AZ UTÓKOR VÉLEMÉNYE	94
1. Kelemen László könyve	94
2. Sötér István írásai	96
3. Szabó Ede előszava	99
4. Szauder József utószava	100
5. Diószegi András tanulmánya	104
6. Czine Mihály tanulmánya	104
7. Katona Béla tanulmánya	105
8. Bori Imre könyve	107
9. Fábri Anna könyve	109
10. Fülöp László könyve	112
11. Az ismétlődés és a külön	114
12. Krúdy és a hagyomány	116
13. Barta András írásai	117
14. Czére Béla könyve	119
VII. A SZAKIRODALOM STÍLUSA	121
1. Az írások nem tudnak egymásról	123
2. Kevés az állítás, a kategória, az általánosítás	125
3. Mintha mindenki előlről kezdene mindent	127
4. Kevés az utalás Krúdy elbeszéléseire	128
5. Sok a mese	129
6. Végezetül	130
VIII. BIBLIOGRÁFIAI PROBLÉMÁK	131
A. Gedényi Mihály bibliográfiája	133
1. Egyszerű hibák.	134
a) Az elbeszélések időrendi száma	134
b) Visszautaló számok	136
c) Az elbeszélések címe	136
d) Műfaj	136
e) Megjelenési szám	137

f) A megjelenés helye	
i) Hiányzik a lap neve	137
ii) Más lapban	137
g) A megjelenés ideje	137
2. Többszörös hibák	138
B. A Barta András és társai által készített bibliográfiák	138
1. Gedényi ollója	139
2. Meglepő esetek	140
3. További hibák, hiányok	141
4. Újraközlések	143
5. Mire jó még a bibliográfia?	143
BEFEJEZÉS	145
JEGYZETEK	146
KRÚDY IDÉZETT, EMLÍTETT MŰVEI	171
NÉVMUTATÓ	175
BIBLIOGRÁFIA	179

BEVEZETÉS

A dolgozat címe sokszorosan félrevezető, de mióta a bekezdésnyi címek kimentek a divatból, többé-kevésbé elfogadható címet könnyebb találni, mint pontosat. Az alábbi dolgozat távol áll attól, hogy Krúdy minden *Szindbád* előtti művével foglalkozzon. Talán egyszerűbb lett volna a címben utalni arra, hogy a dolgozatban nem Krúdy pályakezdésétől a *Szindbád* megjelenéséig tartó időszak egészéről, hanem csak az ún. „mikszáthos” korszak elbeszéléseiről lesz szó, de akkor a dolgozatnak bizonyára határozottan állást kellene foglalnia abban a kérdésben is, hogy ez a korszak mikszáthos, vagy nem mikszáthos. Vannak, akik habozás nélkül tudnak véleményt mondani: „hat-nyolc esztendőn át bűvölte Krúdyt a nyírségi kurtanemes-vegetáció témája, Mikszáth anekdotikus stílusa”¹. A Krúdyt ekkoriban meghatározó mikszáthi hatás bizonyításáról, vagy ennek a feltételezett hatásnak a cáfolatáról majd csak akkor lehet beszélni, ha valaki végre nekiáll összehasonlítani Krúdy „mikszáthos” és egyéb műveit Mikszáthéival, mert — bármilyen furcsa — erre eddig nem került sor. A *mikszáthos* jelzőt, melyet a dolgozatban szinte mindig idézőjelek között lehet olvasni, még a hatástörténetnek óriási jelentőséget tulajdonító kritika és irodalomtörténet-írás idején, az evidencia erejével ragasztották Krúdynak erre a korszakára. A hatástörténet azóta mintha kiment volna a divatból, a „mikszáthos” jelző megmaradt.

Ez a dolgozat a semleges álláspont előnyeit próbálja kihasználni: sem a mikszáthosságot, sem annak cáfolatát nem tekinti, nem tekintheti bizonyítottnak. A semlegességet nagyban megkönnyíti, hogy a dolgozat első négy fejezetében, melyek egészen más gondolati körökben mozognak, ezzel a kérdéssel nem kell szembenézni.

A semleges álláspont a szakirodalom áttekintésénél is hasznosnak látszik: lássuk csak, milyen érvek és megfontolásaik vannak azoknak, akik Krúdynak ezt a korszakát — minden fenntartás nélkül vagy bizonyos megszorításokkal — mikszáthosnak tekintik. A sok csipkelődésnek annyi hatása talán lesz, hogy sikerül valakit annyira felbosszantanom, hogy nekiáll végre összevetni Mikszáth és Krúdy műveit. Egy ilyen összevetés, bármilyen eredményre jusson is, már hosszú évtizedek óta időszerű lenne.

A korszak „mikszáthos” minősítésével a legkevésbé sem az a baj, hogy feltételezi, hogy Krúdyt jelentős mikszáthi hatás érte, hanem egyrészt az, hogy úgy látszhat: mindenekelőtt abban a kérdésben kell dűlőre jutni,

mikszáthos-e ez a korszak vagy sem. Másrészt az, hogy a mikszáthosságot sokan értékítéletként kezelik, azt sugalmazva, hogy Krúdy ebben az időszakban olyannyira Mikszáth hatása alatt állt, hogy nem is alkothatott „krúdys” műveket, s hogy az „igazi” Krúdy csak a korszak végére alakulhatott ki. Aki viszont nem tudja, hogy keresnie kell valamit, az nem is fog találni semmit. Ez a felfogás a művek vizsgálatát a legjobb esetben is párhuzamok felfedezésére korlátozza, eleve meggátolva azt, hogy a korszak elbeszéléseiben a későbbi, jelentős művekhez nem teljesen méltatlan, saját jogukon olvasható és értelmezhető alkotásokat lássunk. Ugyanakkor Krúdy korai műveinek nagy hányada, hozzávetőleg 70-80 százaléka, csak az eredeti megjelenés helyén olvasható, vagyis századfordulós napilapokban és folyóiratokban. A gyér szakirodalom pedig mintha egyetértene abban, hogy ezek a művek jó helyen vannak ott, ahol vannak. Az általánosan elfogadott nézet szerint a *Szindbád* Krúdy első „érett” alkotása. Ennek ellenére egy percig sem lehet vitás, hogy már rég össze kellett volna gyűjteni a korai műveket — még akkor is, ha csupán ifjúkori zsenigék. Valóban azok lennének? Ki és milyen alapon állítja ezt? Hiszen nincs semmi nyoma, hogy bárki is olvasta volna e művek összességét, vagy legalább a többségét, vagy akár meggyőzően nagy hányadát.

Az értékítéletként kezelt korszakfelfogás nemcsak a művek kiadását gátolja meg, hanem Krúdy életművének belső összefüggéseit is homályba borítja, jöllehet a „mikszáthos” korszak számtalan szállal kapcsolódik az életmű későbbi darabjaihoz, olyannyira, hogy visszajára lehet fordítani a szakirodalom egyes képviselőinek az állítását, valahogy így: ha Krúdy „mikszáthos” korszaka mikszáthos, akkor egész életműve az. Bár a jelen dolgozat a „mikszáthos” Krúdyról szól, ha röviden és kézenfekvő módon lehet utalni Krúdy egyes későbbi darabjaira, nem fogom elmulasztani. A „mikszáthos” korszak ugyanis nem idegen test az életműben. Van folytonosság a korai és későbbi művek között. A *Szindbádot* is sokkal jobban lehet érteni, ha tudomásul vesszük, hogy a benne megvalósuló — gyakran elemzett — időszemlélet nem a semmiből pattant elő, hanem a „mikszáthos” korszak időszemléletének a továbbfejlesztése, tagadása.

Az is nehezen tagadható, hogy helyesebb, ha a művek leírása megelőzi a hatástörténet vizsgálatát és az irodalomtörténeti állításokat. Jó, ha tudjuk, mit mivel hasonlítunk össze. Borges *Pierre Menard*-ja óta pedig azt sem kell bizonygatni, hogy még terjedelmes, szószerinti egyezések is hatalmas, lényegbevágó különbségeket takarhatnak.² Elképzelhető, hogy Mikszáth és Krúdy egyes műveiből ügyesen kiválogatott mondatokról nehéz lenne megmondani, melyik írótól származnak, de az irodalmat nemcsak mondatok, hanem azok szűkebb-tágabb kontextusa, illetve az egyes mondatokat összefűző koncepció is alkotja. Az összehasonlító elemzésbe nemcsak Mikszáthot és Krúdy „mikszáthos” korszakának elbeszéléseit kell majd bevonni, hanem jóval nagyobb anyagot, elsősorban Krúdy későbbi műveit. Ez már önmagában is tekintélyes korpusz. S mivel a szakirodalom az anekdotát is

jellemzőnek szokta találni Krúdy „mikszáthos” korszakára, más írókkal is érdemes lesz összevetni Krúdyt. Főként Jókaira és talán Eötvös Károlyra lehet gondolni, de nem szabad kirekeszteni a korabeli tárcairodalmat sem, mely szintén hatalmas anyag. Azon talán nem kell csodálkozni, hogy ekkora anyag miatt nem vonzott több elemzőt, azon viszont lehet, hogy miért hangzanak el elhamarkodott, bizonyítatlan állítások. A tudás hiányosságainak beismerése talán több haszonnal jár, mint az elhamarkodott véleményalkotás. Ha eddig senki nem érezte sürgetően fontosnak elolvasni a „mikszáthos” korszak elbeszéléseit, a kiadásukról már nem is beszélve, akkor miért éppen a kiadatlan, kevésbé ismert művek más művekhez való viszonyának taglalásával kellene módfelett sietni?

A dolgozat nemcsak a „mikszáthos” korszakot megelőző műveket nem vizsgálja, hanem a korszak — ha elfogadjuk az 1901-1911-es időhatárokat — olyan elbeszéléstípusait sem elemzi, mint például a középkori történetek (*Jézuska csizmája, A lyukas tallér* stb.), vagy azok az elbeszélések is csak futólag kerülnek szóba, amelyeket Szauder József a szindbádi „emlékező attitűd” kialakulásával hozott összefüggésbe (*Ábrándozás, Névtelen csárda* stb.).³ Más elbeszéléstípusok csak a jegyzetek között kerülnek szóba, s így a dolgozat szinte kizárólag azzal az elbeszéléstípussal foglalkozik, mely az 1902 és 1907 közötti időszakra a legjellemzőbb, s melyet időnként Zathureczky-Gaál történeteknek is szoktak nevezni, bár az elbeszéléstípus a Zathureczky-Gaál történeteknél jóval több elbeszélést tartalmaz. Vagyis pontosan azokról az elbeszélésekről lesz szó, melyekben a feltételezett mikszáthi hatásnak és a feltételezett anekdotikusságnak a legerősebbnek kellene lennie. Krúdy más, itt nem tárgyalt elbeszéléstípusait némelyek többre szokták tartani, mint a dolgozat tárgyát alkotó típust, mivel úgy vélik, hogy azok, szemben a Mikszáth hatása alatt írt elbeszélésekkel, már némiképp Krúdy első „saját” művét, a *Szindbád*ot előlegezik. A leszámítás feltételezésében lehet valami, az értékelés viszont talán nem teljesen hibátlan előfeltevéseken alapul.

Az értekezés a legnyilvánvalóbb kérdések közül kettőre keresi a választ.

1. Vannak-e közös vonásaik ezeknek a műveknek, s ha vannak, miben állnak?
2. Hogyan ítéli meg a szakirodalom ezeket a műveket?

A tárgyalt elbeszéléstípust a következő szempontokból tekintem át. A dolgozat első négy fejezetében az időszemlélet kérdéseiről, az ismétlődés és a metafora viszonyáról, az elbeszélésekben fellelhető nézőpontokról és az elbeszélések összefüggéséről lesz szó. Az egyes témák kifejtése átnyúlik az egyik fejezetből a másikba. Így az időszemlélet témája a metafora-fejezetnek is, és a metaforikusság vizsgálata teszi ki a nézőpont-fejezet jelentős részét. Arról szerencsére kevés szót kell ejteni, hogy az időszemléletnek és a nézőpontnak milyen jelentősége van az elbeszélő művek vizsgálatában, így ezekben a fejezetekben rögtön a tárgyra lehet térni.⁴ Ugyanez nem mond-

ható el a metaforáról, melyről magyarul még mindig alig olvasható valami érdekes az utóbbi évtizedek fejleményeiből. A metafora hatalmas irodalmán belül viszonylag keveset lehet olvasni az elbeszélő szövegek és a metafora viszonyáról, ezért ez a fejezet hosszabb bevezetést igényel. Ez a bevezetés malomkövek közötti őrlődés eredménye. Egyrészt mindvégig fenyegetett a veszély, hogy a bevezetés aránytalanul hosszú lesz, másrészt a tömörítés kellemetlen leegyszerűsítéseket hozott magával, és kimaradtak olyan írások, melyekről érdemes lenne szólni. Azt a megoldást nem választhattam, hogy a bevezetést — úgy, ahogy van — elhagyjam, mert el akartam kerülni azt a látszatot, hogy pusztá rögtönzésről van szó. A dolgozat — az olvasás megkönnyítése érdekében — törekszik arra, hogy a még be nem mutatott kategóriákat a kifejtésben ne hozza előre, de ugyanez már nem áll a *Jegyzetek* között bemutatott további példákra.

A magam tapasztalatából tudom, mennyire megnehezíti az értekező művek olvasását a túl sok és terjedelmes példa. A dolgozatban mégis alig lesz olyan oldal, melyen ne lennének idézetek. Ennek több oka van. Egyrészt egy igen kevésbé ismert és igen kevésbé méltányolt korszak elbeszéléseiről lesz szó, ezekre az elbeszélésekre nem lehet úgy utalni, mintha a *Szindbád*ot, vagy valami hasonló, jobban ismert művet elemeznék. Azt sem lehet elvárni, hogy az olvasó minden egyes hivatkozáskor felüsse a Krúdy-kötetet, márcsak azért sem, mert jónéhány idézett elbeszélés viszonylag nehezen elérhető könyvekben, heti- és napilapokban található. A sok idézettel nem megnehezíteni akarom az olvasó dolgát, hanem ellenőrizhetővé akarom tenni állításaimat. Másrészt, a szakirodalmat olvasva — az elbeszélések viszonylag jó ismeretében — időnként egyszerűen nem tudtam megállapítani, miről is szól a szöveg, melyik elbeszélésre gondolhat a szerző. Más írók esetében is előfordul ilyesmi, de a Krúdy-szakirodalomban ez a betegség kifejezetten ragályos. Példát, bár nagyon könnyű lenne, természetesen nem hozok, mert nem arra törekszem, hogy kipellengérezek szerzőket, hanem arra, hogy a saját eljárásomat indokoljam. Lehet, hogy a túl sok példa némiképp megnehezíti az olvasást, de százszor inkább azt a hibát követem el, hogy túlon túl is szöveghezragadt szöveget írok, mint azt, hogy ne lehessen megállapítani, miről van szó. Még egy utolsó érvet említenék meg a sok idézet védelmében: mivel egyik célom egy elbeszéléstípus jellemző vonásainak bemutatása, kifejezetten sok példát kell hoznom, ha elfogadhatóvá akarom tenni, hogy nem véletlenszerűen kiragadott dolgokat, hanem sok elbeszélést, egy egész elbeszéléstípust alapvető módon meghatározó írói szemléletet tárgyalok.

Az értekezés második fele, mely a tárgyalt elbeszéléstípus szakirodalmát tekinti át, szintén több részből áll. Az első rész foglalkozik a művekkel egykorú sajtóbírálatokkal, valamint a későbbi esszékkel, tanulmányokkal. A második rész bibliográfiai kérdéseket vesz szemügyre. A szakirodalom kritikájának lehet tekinteni, hogy a korszak sajátosságait és a korszak szakirodalmát külön fejezetekben kell tárgyalni.

A szakirodalom áttekintése szintén olyan feladat, melyre eddig még

senki nem vállalkozott. Sőt, az is ritkaságnak számít, ha valaki hivatkozik a korszakra vonatkozó többi írásra. Ez annak ellenére igaz, hogy a szakirodalom rendkívül szűkös. Krúdy-kiadásokhoz készült elő- és utószavak, Krúdy egész életművét áttekintő írások részletei: szinte ez minden. Alig akad olyan tanulmány, mely önállóan jelent meg. A korszak legkevésbé sem nevezhető kielégítően feldolgozottnak.

Milyen kategóriákat alkalmaznak az írások? Hogyan alakult ki az a helyzet, hogy a szakirodalom leggyakrabban visszatérő fogalmai a *dzsentri*, a *különc* és az *anekdota* lettek? Milyen közös vonásaik vannak az írásoknak? Hogyan függ össze az írások stílusa az írások által taglalt kérdésekkel és a szakirodalom folytonosságával, illetve a folytonosság hiányával? Mi az oka annak, hogy a szakirodalom oly kevésre tartja ezeket az elbeszéléseket? Ezek a szakirodalmat áttekintő rész legfontosabb kérdései.

Az értekezés utolsó része, mely a bibliográfiák hibáit, hiányosságait tárgyalja, nem korlátozódik a „mikszáthos” korszakra, hanem a legkorábbi írásoktól 1912 végéig tekinti át a vizsgált műveket.

Ha már a szakirodalomról van szó, talán meg lehet említeni egy másik kérdést is. Hiányzik egy nagyon fontos színfolt a Krúdyról szóló írásokból, nevezetesen az a kíméletlenül kemény bírálat, melyben Péterfy Jenő részletezte Jókait és Mikszáthot, vagy Kosztolányi Adyt, pedig lehet sejteni, hogy nem mindenki bolondul Krúdyért. Nagyon nagy adóssága irodalomtörténetírásunknak, hogy Krúdyról csak — miként magam is — olyan rajongói írnak, akik kevéssé érzékelik bizonyára meglévő tökéletlenségeit, s akik hajlanak arra, hogy a sötét sarkokban is szépségeket fedezzenek fel. Az ilyesmi rendszerint az árnyalatokat nélkülöző, végletes vélemények kialakulását segíti elő. Jó lenne abból is látni valamit, ha egyébert nem, hát a vita kedvéért, miért lehet vonakodni Krúdytól.

Első rész: a művek

I. IDŐSZEMLELET ÉS ISMÉTLŐDÉS

Az elbeszélő művekben megvalósuló időszemlélet és időábrázolás jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Az időszemlélet határozza meg az ábrázolás kereteit (például azt, hogy mi számít elbeszélhető, kerek történetnek) és belső lehetőségeit (az elbeszélte események összekapcsolódásának formáit, a cselekményt és a jellemábrázolást), hatása kimutatható a nyelvi szerkezetek, az értékek és a világtkép szintjén.

Viszonylag egyszerűen meg lehet fogalmazni annak az időszemléletnek a lényegét, mely ebben az elbeszéléstípusban megvalósul. Krúdy különbséget tesz „hosszú” és „rövid” időtartamok között. Az egymással szembeállítható, egymásból nem szükségszerűen következő „hosszú” időtartamokat változatlan ismétlődések jellemzik. A „rövid” időtartamok olyan egyedi, véletlenszerűen bekövetkező eseményeket jelentenek, melyek újabb hosszantartó eseményciklust indítanak el. Mindez nem is túl bonyolult. Ennek az időszemléletnek a következményeit viszont — melyeket Krúdy rendkívüli következetességgel derített fel — csak hosszadalmas elemzésekkel lehet bemutatni. Ez a következetesség ellentmond annak a beállításnak, mely őt olyan zseniális, de merőben ösztönös művésznek mutatja, aki talán tudatában sem volt annak, mit is alkotott.¹

1. „Letűnő és visszatérő generációk”

Első pillantásra talán meglepő állítással kell kezdenünk. A tárgyalt elbeszéléstípusban az elbeszélte történetnek nincs kezdőpontja.² Az elbeszélések bevezető részében bemutatott események mélyen visszanyúlnak a múltba és olyan életformákból erednek, melyekben az események hosszú időn át változatlan formában ismétlődnek. Nem egyedi, minden mástól különböző és megismételhetetlen, hanem ciklikusan visszatérő események tagolják az időt. Ebben a világban folyton ugyanaz történik, az érzékelhető valóságot az ismétlődések teremtik meg. Az ismétlődések közt eltelt idő nem hagy nyomot, mindig az éppen adott ismétlődés értelmezi és tölti meg értelemmel a világot:

Hej, hogy tudtak főzni valamikor! Az asszonyok egyebet sem tettek, mint sütöttek-főztek, az urak pedig ebédeltek és vacsoráltak. Amely idő közbeesett, az az idő elveszett idő volt.

A főispán ebédei

Az idézett szöveg a ciklikusság egyik szélsőséges példája: azt állítja, hogy létezett egy korszak, mikor az élet másból sem állt, mint egyetlen egy tevékenység szakadatlan ismétlődéséből. Rendszerint azonban több — szintén ciklikusan ismétlődő — tevékenység kapcsolódik egymásba. A *Hét szilvafa* c. elbeszélés főszereplőjének, Somodi Pálnak életét — mely egyébként ősei életmódjának változatlan folytatása — természeti ciklusok (napok, évszakok) és társadalmi ciklusok (ünnepek, vendégek érkezése) tagolják. Az „utolsó tekintetes úr”, ahogyan őt az elbeszélés szövege nevezi, délelőttönként sétát tesz birtokán:

Otthon semmi egyebet nem csinált, mint földesúr volt. Lesétált a „falu”-ba, ahol vályogházakban némely öreg cseléde lakott. Ezeket a cselédeket jobbágyoknak nézte, és dehogyis jutott volna eszébe akármelyiknek ellentmondani a tekintetes úrnak. Öreg, félig vak vizslája bánatosan ödöngött a sarkában, a nemesi birtok jegenyefái barátságosan súgtak össze a kis öregúr feje fölött. Az urasági ház felől — tulajdonképpen egy igen egyszerű falusi ház volt az, fehér ámbitussal és felül nádfedéllel — harangütés hallatszott. Ezt a harangszót a birtok minden részében meg lehetett hallani, és azt jelentette, hogy délre jár az idő. Már fordult is az öreg vissza, hazafelé, a „jobbágyok” jó étvágyat kívántak a tekintetes úrnak, és a szélszárnyain pörköltszaga terjedt az urasági ház felől.

— Ürüpörkölt van ebédre!... — mondta nyelvcsettintve az öregúr, mintha tíz esztendő óta nem mindig az lett volna ebédre. A süket, vén gazda — asszony, aki csupán szeles nedves időben, amidőn kőszvénye kínozza, mondott fel az öregúrnak, már nem is tudott mást főzni, mint ürüpörköltet. Az öregúr jóízűen csámcsogta meg ebédjét, majd a zöld korszából töltött (csak egy ujjnyit, mert a szőlőgazdaság: néhány venyige vessző egy lugason, nem engedélyezett többet), és gyönyörködve nézett széjjel tavaszi időben a napsugaras tájon.

— Ha minden magyar úgy gondolkozott volna, mint én, sohase ment volna tönkre az ország — mormogta. — No de, áll még az utolsó nemesi birtok.

Az esztendők múlásával mindinkább meggyőződésévé váltott, hogy az utolsó nemesi birtoknak fennmaradására éppen olyan szükség van, mint akár az alkotmányra. „Honnan ismerhetné meg az új nemzedék, milyen volt apái élete?” — gondolta néha magában, és öreg jobbágyait az esztendő nagy ünnepein maga köré gyűjtötte, s együtt énekelte velük a zoltárokat. Máskor, ha vendég vetődött a házhoz, egyszerre megváltozott az egész nemesi birtok képe. A cselédek ünneplő ruhában szolgáltak fel az urasági háznál, és a nagy konyhán akkora tűz lobogott, mint egy kályha.

Az idézet első mondata („Otthon semmi egyebet nem csinált, mint földesúr volt.”) talán nem teljesen szokványos mondat. A „semmi egyebet nem csinált, mint...” bevezetés csak Krúdy időszemléletének keretei között folytatható magától értetődően és hangsúlytalanul azzal, hogy „földesúr volt”. Krúdy időszemlélete a hosszantartó állapotokat változatlanul visszatérő ese-

ményekkel tagolja, tehát — a szokványostól különbözik ugyan — ez a mondat semmiféle indoklást nem igényelne a Krúdy elbeszélései által teremtett szabályrendszerben. Hogy efféle, nem teljesen megszokott mondatokkal mégsem találkozunk sokkal sűrűbben ebben az elbeszéléstípusban, annak az oka, hogy Krúdy ekkoriban a mondattan szintjén többnyire a természetesség illúzióját kívánja kelteni. Említést érdemel az is, hogy maga a „földesúr” szó nem az elbeszélőnek, hanem Somodi Pálnak a helyzetre alkalmazott szókincséből származik, a mondat így két nézőpontot ötvöz egymással.

Ha az első mondat nem arról biztosítaná az olvasót, hogy egy életforma leírásáról van szó, akkor talán még azt is gondolhatná, hogy egy egyedi sétáról olvas. Ismétlődőként, sőt egy évtizeden át változatlanul ismétlődőként beállítva, egyes történések, például a nyelvcsettintés az ürüpkölt szagára, kissé valószínűtlennek látszhatnak, de az elbeszélések által teremtett világban megváltozik az ismétlődő és az egyedi, következésképpen a valószínű és a valószínűtlen aránya és jelentősége. Ez a változás nem jelenti azt, hogy maga az elbeszélő is része lenne a bemutatott világnak, s ő is annak valószínűségei alapján gondolkodnék. Érti ugyan Somodi Pált, a „földesúr” szemével is képes látni a világot: a falut, a jobbágyokat, a szőlőgazdaságot, de úgy tudja, hogy ott valójában vályogházak, cselédek és pár venyige van, és némiképp ő is furcsállja a szereplő ismétlődő megnyilvánulását: „[...] mondta nyelvcsettintve az öregúr, magának vagy a vizslájának, *mintha tíz esztendő óta nem mindig az lett volna ebédre.*” Egyazon szöveg két világlátást, kétféle valószínűséget hoz létre egymással párhuzamosan: az elbeszélőt és Somodi Pálét.

Jóllehet az elbeszélések bevezető részében évtizedekben mérhető időtartamokról olvasunk, az idő mégsem telik: a múlt még tart, a jelen a múlt mintájára alakul. Voltaképpen indokolatlan jelen és múlt megkülönböztetése: az idő ábrázolásának az elve változatlan ismétlődés, az azonosság. Így történhet meg az, hogy *A megye pávája* c. elbeszélésben Werbőczy nem az évszázadokkal korábbi múlt, hanem a jelen része:

A vén, goromba Barinkó várnagy, aki rosszkedvében még a szolgabírákat is kendezte, összeütötte csizmája szarát Prépostvárynélőtt, ezért a megyében gyakran mondogatták:

— Nincs ilyen asszony az országban. Kisujjában van az egész Corpus Juris. Még tán Werbőczy uramat is sarokba szorítaná, ha élne az öreg... Kár, hogy meghalt.

Nyilvánvaló, hogy a megnevezetlen beszélők — dacára az eltelt évszázadoknak — Werbőczyt a kortársuknak tekintik, s „*amely idő közbeesett, az az idő elveszett idő volt.*”

A hosszú időtartamon keresztül változatlanul ismétlődő eseményekre százával hozhatók példák; az ismétlődés nyelvileg többnyire az időhatározókban és a gyakorító igealakokban ragadható meg:

Az atyafiak már húsz esztendeje nézegettek be az udvarába ott Gerlicen, ahol a vadszőlős tornácon ült a vörösarcú, kopasz öregember és mindig bort ivott.

Egy bolondos végrendelet

Enyiczky György nem soká töprenkedett, amikor felült sárga bricskájára. Ha tél volt, lefelé indult Debrecen felé. Az országút átszelt egy csomó falut. Azokban örökké disznótor van, amint a hó leesett. Nyár végén, ősz felé: felfelé a tokaei útnak fordította szekere rúdját. [...] Így élt-éldegélt Enyiczky György nagyon sokáig, haza csak pihenni járt, mikor már nagyon levette a lábáról a sok dínom-dánom.

Egy jeles mulattatóról

Az elbeszélések bevezető részében, a változatlan ismétlődés keretei között az egyedi csak az ismétlődő példajaként fordulhat elő:

A főzõasszonyokat úgy hordták az ország egyik vidékéről a másikra, mint manapság a híres orvosokat: Trinkóczyné nevezetesen egyebet sem tett harminc esztendeig, mint folyton-folyvást utazott.

A főispán ebédei

Alighanem Kosztolányi volt az első, aki említést tett Krúdy írásainak ciklikus időszemléletéről, amikor 1910-ben azt írta, hogy Krúdyt „letűnő és visszatérő generációk veszik körül.”³ Kár, hogy a Kosztolányinál is szinte mellékesen említett gondolat hosszú ideig nem foglalkoztatott senkit, mert így Krúdy időszemléletének talán legfontosabb vonása maradt homályban.

Az elbeszélések bevezető részében rendszerint ismétlődő monológokat és párbeszédet is olvashatunk:

A tyukodi Gaálokról azt beszélték a környéken, hogy egy disznója volt az egész nemes közbirtokosságnak; azt a disznót vakargatták, dédelgették mindnyájan, közben nyelvcsettintve gondoltak az első fagyra.

— Akkor leszúrjuk ökelmét! — mondogatták kézdörzsölve.

A lusta Gaálok

Ezt a korai Krúdyra rendkívül jellemző szerkezetet, mely az elbeszéléstípus szinte minden darabjában előfordul, gyakorító életképnek nevezhetjük. A gyakorító életképek sokszor rövidebb, ritkábban hosszabb láncolatot alkothatnak. Az imént idézett ötoldalas *Egy jeles mulattatóról* c. elbeszélésben például négy teljes oldalt tesznek ki. Terjedelmes és részletes gyakorító életképek sorozata esetében időnként szintén nem könnyű elképzelni azt a világot, melyben az események a szövegben olvasható módon mennek végbe:

A tunya Zathureczky csendesen mosolygott vöröses bajusza alatt, amikor átpillantott a kerítésen Zsombolyékhoz vagy sánta Szurmák Gyurihoz. A sánta Szurmáknak az udvarán a kocsis örökösen a lószerszámot tisztogatta, a homokfutót pedig hétszámra nem tolták be a színbe: a sánta Szurmák mindig útban volt.

Mikor felkapaszkodott a bakra az alacsony termetű, nyugtalan tekintetű Szurmák, Zathureczky Mihály nagy néha csendesen ráköszönt a kerítés mellől:

— Hát csak nem nyughatsz itthon a feleséged mellett, he?

Szurmák megvető mozdulatot tett, majd a lovak közé csapott és foghegyről felelt:

— Hallgasson az úr! Az úrnak dunsztja sincs a politikáról meg a közéletéről. Közel sem engedték az urat oda, ahol a tudományt mérik. Különbösen régen megmondtam, hogy az ilyen tunya fráterrel, mint az úr, nem állok szóba.

A homokfutó kigördült az udvarról, és vitte a sánta Szurmákot a politikához meg a közülethez. A tunya Zathureczky pedig szokatlan nagy fejét válla közé kapva, csúfondárosan nevetett. Majd nagy medvetalpaival az udvar másik oldalára ballagott, ahol a kerítésen átkukucskált. Ott éppen csirkéket kergetett özvegy Dócziné, a Zombolyék híres főzőasszonya. A tunya Zathureczky egy kis gondolkodás után beleavatkozott a csirkék dolgába.

— Mit bántod azt a csirkét, te gyilkos néember? — kérdezte bizonyos haraggal.

A tunya Zathureczky

Az még csak hagyján — vannak mániás, megrögzött emberek —, hogy az elbeszélés szövege ismétlődőnek mutatja Zathureczky és Szurmák párbeszédét („örökösen”, „hétszámra”, „mindig”, „nagy néha”), de az alighanem csak a Krúdy által teremtett időszemlélet keretei között lehetséges, hogy amikor az ismétlődő párbeszéd után Zathureczky átkukucskál a másik szomszédjához, ott „éppen” mindig ugyanaz történjék. Arról pedig szó sem lehet, hogy Krúdy itt véletlenül elnézett volna valamit, hiszen a változatlan ismétlődésre épülő időszemlélet lényegéből következik, hogy az elbeszélések szövege olyasmit is ismétlődőnek ábrázolhat, ami másféle szövegekben, másféle időszemlélet keretei között csak egyszer mehet végbe. Gérard Genette azokat a hosszan és részletesen bemutatott jeleneteket, melyeket Proust ismétlődőként állít be, pseudo-gyakorításnak nevezi.⁴ Elképzelhető, hogy ez a kategória alkalmas a Proust által ábrázolt jelenetek jellemzésére, de valószínűnek látszik, hogy Krúdy változatlan ismétlődéseire már nem alkalmazható. Krúdynál talán helyesebb hagyni, hogy összeütközzenek egymással a különböző időszemléletek és valószínűségek, ahelyett hogy az egyiket, az olvasó számára talán kevésbé valószínűnek látszót, levezetnénk a másikból. A többféle valószínűség márpedig gyakran összeütközik Krúdy elbeszéléseiben, gondoljunk csak a *Hét szilvafa* c. elbeszélésből idézett részletre: „A süket, vén gazdasszony, aki csupán szeles s nedves időben [...] mondott fel az öregúrnak [...]”. Hasonló jelenetet találunk az 1898-ból származó *Az aranyarkantyús vitéz legendájá* c. elbeszélésben:

Ez a János olyan kocsis volt, hogy minden esztendőben otthagyta a gazdáját. Tudniillik János feleselt és káromkodott, ha a tekintetes úr beleszólt a kocsisi dolgokba. És János — harcolván Mantuánál és Solferinónál — mélységesen megvetette az ő urát, aki a kormányra szavaz, amikor követválasztás vagyon. Azonban János minden esztendőben vissza jött. Miután ő meg a gazdája úgy voltak egymással, hogy egymás nélkül el nem lehettek.

Figyelemre méltó, hogy az elbeszélő 1898-ban még magyarázatot fűz az ismétlődéshez. A változatlan ismétlődés néhány év múlva már magyarázatot nem igénylő alaptétel, Krúdy időszemléletének lényege lesz, s félreértés len-

ne azt gondolni, hogy a *Hét szilvafából* az imént idézett részlet olyan elliptikus mondat lenne, mely a saját szabályrendszerében és saját szövegösszefüggésében is indoklást igényel.

Időnként, ha hiányoznak az időhatározók, nehéz, vagy egyenesen lehetetlen eldönteni, hogy egyedi vagy ismétlődő eseményről olvasunk:

Gaálné tovább is járt éjjel a Tisza-partra, és a forró nyári estéken bizony fogyatékos volt a ruházata. De hát csak nem moshat selyemköntösben? A sűrű fűzes eltakarta, és a szellő, ha árulkodva hajtotta félre a gallyakat, Gaálné ijedten kuporodott le a vízbe. Gaál János nevető dörögése hallatszott:

— Csak én vagyok! Gyere ki a vízből.

A menyecske szégyenlősen felelt:

— Csak menjen szépen vissza. Magának sem kell mindent látni.

A fehérlábú Gaálné

Az idézett szöveg első mondata ismétlődő eseményről számol be, de vajon ismétlődik-e a párbeszéd is? Az efféle bizonytalanság szinte szükségszerűnek látszik ebben az elbeszéléstípusban. Mivel Krúdy következetes a változatlan ismétlődésre épülő időszemlélet alkalmazásában, meglehetősen messzire távolodik a lineáris és kauzális időszemlélettől. Ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a műveknek saját, belső logikájuk van, Krúdy öntörvényű világot teremt. Másrészt a különböző valószínűségek összeütközése mindig jelentést hordoz. A *Hét szilvafa* elbeszélője egyszerre — és egészen pontosan ugyanazért — gúnyolhatja és magasztalhatja Somodi Pált. Ugyanaz az eseménysor indokolja a hősnak kijáró pátoszt és a hóbortos öregurat illető iróniát. A pátosz és az irónia egyidejű jelenléte kifejezetten groteszk hatást kelt: Somodi Pál, a környezetéből kiemelkedő hős, az eleven múlt, minden áldott nap nyelvcsettintve veszi tudomásul a tényt, hogy történetesen ürü-pörkölt van ebédre. A groteszk hatás feltehetően nem jönne létre, ha a szereplő életformáját az elbeszélő pusztán egy begyepesedett öregúr nyomorúságos mániájaként mutatná be. Erről azonban nincs szó, sőt az elbeszélés közepe táján az irónia tűnik el a szövegből, s az elbeszélés végére Somodi Pál — fia hasonmás alakjában, Kosztolányi nem tévedett — egyértelműen felmagasztosul, és diadalmaskodik az a valószínűség, melyre Somodi Pál az életét tette.

2. „Vesztelő magyar történelem”

Az ismétlődés nem szűkíthető le az egyes szereplők életformájára. Éppen ellenkezőleg, az egyes emberek a közösségi hagyományból öröklik életformájukat, s így az ismétlődés elsődleges alanya tulajdonképpen nem is az egyén, hanem a társadalom. Ez az oka annak is, hogy ezekben az elbeszélésekben az ismétlődés nem csak az idő ábrázolását szervezi meg. A főszereplő rendszerint egy a sok hasonló közül:

A régi magyar úri életben annyi groteszk figura volt, hogy hemzseg tőlük az

öregemberek elbeszélése.

A legnagyobb bolond

Hajdanában szélkakas nélkül nem is lehetett házépítést elképzelni.

A szurdoki szélkakas

Nem tudom, ma is annyi-e a kutya a vármegyénk házában, mint abban az időben volt, amikor én szolgáltam a megyét.

A megye vizslája

Régen sok zsvány volt hazánkban.

A zsvány Barzó

Maga a közösség gyakran az egyedi szereplőkkel egyenrangú szereplője az elbeszélte történeteknek, sőt az is előfordul, hogy az elbeszélés túlnyomó része a közösséggel foglalkozik, és az egyedi szereplő nemigen tud kiemelkedni a háttérből. *Vlusta Gaálok* c. elbeszélésben az egyének csak epizodisták, *A lordban* a főszereplő, Gaál Sári, ha a főszereplő szó egyáltalán helytálló ebben az esetben, egyetlen mondat erejéig jut szóhoz, s lényegében ez minden, amit róla mint egyénről megtudhatunk, s a *Falu a nádasban* c. elbeszélésben pedig egyértelműen a közösség a főszereplő, neve is csak két egyének van, s ez egyben egyedítésük maximuma. Igaz ugyan, hogy egyikük Krúdy ciklikus időszemléletét⁵ lényegét fogalmazza meg: *Egyszer az nem egyszer, hanem mindenszer.*

Háttérnek a hosszú időtartamot felölelő, ismétlődésre épülő, a közösségi hagyományból levezetett, sokak által osztott életformát nevezhetjük. Az ilyen típusú elbeszélések a háttér felvázolásával indulnak. Az elbeszélések előterét a háttér ismétlődéseit megszakító, egyedi szereplő által végrehajtott, rövidebb időtartamú egyedi tevékenység alkotja. A háttér voltaképpen nem más, mint amit Sötér István „veszteglő magyar történelem”-nek nevezett egy Krúdyról szóló írásában.⁵ Milyennek formálja meg Krúdy a háttér, a hagyományos magyar életformát? *A lusta Gaálok* c. elbeszélés bevezetésében a következőket olvashatjuk:

A szemlélődő ember eltűnődhetett, miért kímélte a sors a zugodi Gaálokat, miért vette pártfogásába a szerencse őket, amikor talán nem voltak különben a többinél? [...] Öreg alispánunk, Kápolnai György találta el fején a szöveget; [...]

— A zugodi Gaáloknak az a szerencséjük — mondta egyszer a kaszinóban —, hogy ők a vármegye leglustább emberei. A tunyaságuk tartja vissza őket a költekezéstől, szenvedélyektől és a hiábavaló munkától. Különben is a magyarnak, hogy ezer esztendeig meg tudott maradni, szerencséje volt vele-született lustasága.

Nem egyedül itt azonosítják az elbeszélések a hagyományos magyar életformát a tunya semmittevéssel, a múlt ismétlődő tevékenységeit a tényleges cselekvés hiányával. Az ilyen részletekben a hagyományos életforma kívülről csak kevésbé érthető igazságai mintha kevés méltánylást kapnának. (Közbevetőleg megjegyezhetjük, hogy Krúdy elbeszélései nem szűkítik a lustaságot a dzsentrire, miként azt a szakirodalomban néhányan feltételezik.⁶

Akárki lehet lusta: a tunyaság Krúdynál nem ismer osztálytagolódást.) Az imént idézett elbeszélés, *A lusta Gaálok* a zugodi Gaálok pusztulásával, a hagyományos életforma megsemmisülésével zárul. A Gaálok „álmos, tunya vérét” „mozgásba hozza” Gaál György más vidékről odakerült, korántsem tunya felesége, s a falubeliek idegen szokásokat kezdenek utánozni. A hagyományos életforma itt is, mint oly sok elbeszélésben, visszahozhatatlanul múlttá lesz.

3. Múlt és jelen szembeállítása

Szinte minden elbeszélés szembeállítja egymással a történelmi múltat és jelent.⁷ Az elbeszélések társadalmi szinten érvényes időszemlélete viszonylag egyszerűen leírható: múltat és jelent egymás ellentéteiként fogalmazza meg a szöveg, az egyes korszakokban viszont a változatlan ismétlődés szervezi meg az időt.⁸ Krúdy a történelmet ismétlődéssel tagolt állapotok egymásutánjának ábrázolja, és szinte teljesen hiányzik belőle a nagy történelmi változás okait fürkésző kíváncsiság. Az elbeszélések közül néhány tisztán a történelmi értelemben vett múltban, többségük a két korszak határán játszódik, s így gyakran olvashatunk egy-egy tevékenység utolsó képviselőjéről: Hóka Pál az utolsó betyár, Simkovics János az utolsó nagyehető, Somodi Pál az utolsó tekintetes, Hubolai Gáspár az utolsó alispán (*Az utolsó futóbetyár, A főispán ebédei, Hét szilvafa, A megye özvegye*).

Hogyan értékeli Krúdy a két korszakot? Az elbeszélések bevezető részében olvasható elbeszélői kommentárokból mintha mindig a jelen húzná a rövidebbet, valahogy így:

Ha Grünwald Béla még egyszer megírná a régi és új Magyarország történetét, az elmúlt század úri életét bizonyonnyal két olyan fejezetre osztaná, mely fejezeteleje azt a korszakot tárgyalná, amely korszakban csupa becsületes ember lakott Mária országában; a második fejezet — a század innenső fele — meg hemzsegne a gazemberektől, a sikkasztóktól.

Aki örökké haldoklik

A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. Kétségtelen, hogy Krúdynak nagyon kevés jó szava van a változás után kialakult helyzetről, ám maga az a tény, hogy a hagyományos magyar életformát *A lusta Gaálokból* idézett szöveg minden kertetelés nélkül lustaságnak nevezi, vagy az a mód, ahogyan a *Hét szilvafa* elbeszélője szemléli Somodi Pált, a jelenben élő múltat, arra figyelmeztet, hogy sokkal bonyolultabb értékviszonyról van szó, mint a hajdanvolt értéktelített világ elpusztulásáról, vagy az ősi magyar virtus érthetetlen eltűnéséről. A hagyományosan magyar életformát az *Út a faluba c.* elbeszélés is a tunyasággal azonosítja:

Gér itt volt valahol, de nem is volt, hanem aludt. Ha végigmentél a falun, azt hitted, hogy itt nem laknak emberek. Aludt itt tán mindenki, még a kutyák is. A parasztházak fázósan lapultak egymáshoz, és az eső mindig szitált. Van

némely vidék, nemcsak a hegyek között, ahol az égen a felhők tanyát ütöttek, és nem akarnak onnan elköltözni. Valami nagy ézengés tán felébresztette volna a gérieket, de a szitáló esőben csak aludtak a gubaszagú faluban. Ha felébredtek, tunyán bámultak ki a sáros útra, és többnyire ettek valamit ilyenkor, hogy tovább pihenhessenek.

A géri életmód erősen emlékeztet a zugodira, s a két falu sorsa is megegyezik: mindkettő elpusztul, s mindkét elbeszélés a semmittevést és aktivitást mint fennmaradást és pusztulást állítja szembe egymással; csak hogy azt, ami elpusztul, az elbeszélés ekkor sem tekinti kétségbevonhatatlanul értékesnek. *Az Út a faluba* főszereplője, Czapári Mihály — feladva ősi örökségét, a tunyaságot — felesége kedvéért utat épített. Felesége ugyan nem tér vissza hozzá, viszont:

Megvolt az út, hát járnak rajta. A szomszéd falusiak erre vették útjukat városok jöttek-mentek, nemsokára egy boltos jött, aki Géren megtelepedett.

Még a gériek is nekifanyalodtak. Ha már egyszer megvan az út! Ne vesszen kárba a belevert költség. Ne csak az idegenek használják a gériek oszágútját! Ellátogattak a megyei székvárosba. Némelyiknek nagy pöre volt: elment megsürgetni a fiskálisnál. A másik atyafiait indult meglátogatni. [...]

Egyszer évek múlva, amikor a falunak erkölcsé már rég megváltozott, három kocsmá is volt a géri utcában, és a boltokból selyemkendőket lengetett a szél, a végrehajtó is betoppant Gérré. Egy lélegzetre ellicitálta a fél falut régi adósságok fejében. A kis fehér házak ijedten lapultak egymáshoz, és kis ablakaik olyanok voltak, mint lehunytt, ijedt szemek.

Czapári Miska szikár, deres öreg lett, és Zokoli Tamás, az egykori büszke bíró, elkecserevedve szokott bekiáltani az udvarába:

— Azért kellett megházasodni, hogy utat építsünk? Az ördög vigye el az asszonyokat.

Mivelhogy GÉR fokozatosan elpusztult, egy léha, mosolygó, bolondító asszony okozta.

Zokoli Tamás, akinek a mondatát maga az elbeszélő fejezi be, azzal vádolja Czapári feleségét, hogy ő idézte elő a falu pusztulását, csakúgy, mint Gaál György felesége Zugod pusztulását *A lusta Gaálokban*. Az elbeszélések bevezetése, azáltal, hogy szembeállítja egymással a múltat és jelent, tud az országos átalakulásról, a befejezések viszont egy-egy szereplőt vádolnak a változások előidézésével. A bevezetések mást és másképpen tudnak, s azt gyakran másképpen értékelik, mint a befejezések. Az elbeszélő rendszerint a múltat tekinti értékesebbnek, melyhez képest a jelen egyenlő a pusztulással. *Az Út a faluba* szövegének egésze azonban nem mindenben támasztja alá ezt az értékelést. A befejezésben ugyanis visszatér a bevezetésben is olvasható megszemélyesítés. A bevezetésben a következőket olvashatjuk: „A parasztházak fázósan lapultak egymáshoz és az eső mindig szitált.” A házak a befejezésben is „ijedten lapulnak egymáshoz”: a megszemélyesítés ismétlődése arra figyelmeztet, hogy a két állapot talán nem is olyan nagyon különbözik egymástól. Zokoli Tamást megcsalja emlékezete: a múlt — mikor még elmúlni nem akaró jelen volt — éppoly lehangoló volt, mint az a korszak, mely felváltotta. GÉR valójában a nyomorúság egyik fajtájából a má-

sikba csöppen. Hajdanában éppen Zokoli sürgette nyomatékosan az út megépítését, ma viszont ő vádol, ám Zokoli is, Czapári is éppoly boldogtalan marad, mint egykor volt. Az elbeszélés egésze így azt állítja, hogy a magyar történelemben egyaránt sivár korszakok váltják egymást, az embereknek és a közösségeknek csak rossz választásaik lehetnek.

Nemcsak erre az elbeszélésre, nemcsak erre az elbeszéléstípusra és nemcsak erre a korszakra jellemző, hogy Krúdy olyan elbeszélőt alkalmaz, aki vagy elhallgatja, vagy talán észre sem veszi a nyílt és burkolt értékelés, az elbeszélői kommentár és ábrázolt jelenetek ellentmondásait. Valószínűleg ilyesmire gondolhatott Füst Milán, amikor azt írta Krúdyról, hogy „még mulyának is hajlandó tettetni magát.”⁹ Az olyan mondat általában véve is nagyon ritka ekkoriban Krúdy írásaiban, melyben az elbeszélő maga hívja fel a figyelmet valamilyen ellentmondásra. *A cirkuszkirály* hatodik fejezetében olvashatunk egy ilyen mondatot:

Még egyikük se járt tengeren, kivéve természetesen De L'Estourbillon kisasszonyt, aki kijelentette, hogy éppen annyit utazott már tengeren, mint a szárazföldön, amely állítását azonban később saját maga cáfolta meg.

Az efféle mondatok ritkák. Sokkal gyakrabban fordul elő, hogy az elbeszélő átsiklik a szereplők ellentmondásos nyilatkozatai és az egymásra következő jelenetek látens ellentmondásai felett. Az *Út a faluba* c. elbeszélésben alkalmazott eljárás — vagyis az, hogy Krúdy az olvasóra bízta az ellentmondások felfedezését, és nem teszi szavá, hogy Zokoli hajdanában másképpen beszélt — az utóbb idézett mondatnál jóval jellemzőbb a Krúdyra.

A *Csörsz* c. elbeszélésben szintén olyan idegen okozza egy virágzó falu pusztulását, aki a helybeliek szerint nem mutat kellő fogékonyságot a régóta fennálló helyi szokások iránt. Csakhogy ez a falu, Geszteréd „évszázadok óta lopásból, tolvajlásból, lókötésből él.” Miféle értékek pusztulnak el Geszteréddel együtt? Annak ellenére, hogy Geszteréd az idők során sok bosszúságot és tetemes kárt okozott a környékelieknek, a falut ért katasztrófa csupán a haragjukat váltja ki:

A megyei gyűlésen a főnótárius, mikor a jelentésében ehhez a ponthoz ért:
...Sajnálattal hozom tudomásra, hogy vármegyénk a legutóbbi időben szegényebb lett egy virágzó községgel.
Minden szem haragosan, szemrehányóan fordult Csörsz János felé.

Az elbeszélő ekkor sem tesz kísérletet arra, hogy kibogozza az értékviszonyokat, de még csak arra sem, hogy ugyanazon a nyelven fogalmazza meg a Geszteréd által megtestesített értékeket, mint amelyen bemutatta a Geszteréd ellen szóló bűnüldözési szempontokat. Az utóbbiak közvetlen megfogalmazást nyernek az elbeszélés bevezető részében található elbeszélői kommentárban, az előbbieket viszont párbeszédes jelenetekben kell keresni. Mikor Csörsz János egyszer megemlíti, hogy meg kellene tisztítani a megyét a zsványoktól, az egyik helybéli a következő szavakkal forrázza le: „Száz év óta így van ez már, öcsém. Apáink okosabb emberek voltak, mint mi.”

De a világ ősi, a jelenleginél bölcsebb berendezkedésére való célzáson túl semmit nem tudunk meg Geszteréd értékeiről. Az elbeszélő pedig beéri az-
zal, hogy bemutatja a geszterédi életformát, amikor Csörsz János meglátogatja a tolvaj falut.

Hasonlóan *A lusta Gaálok* c. elbeszéléshez, múlt és jelen szembe-
állítását *A tunya Zathureczky*ben szintén lustaság és rohangálás ellentétét je-
lenti, s mind a két állapotot ismétlődésekkel ragadja meg az elbeszélő:

Zathureczkynek épen és teljességben megvolt a jussa, mint azt apjától örökölte. Mert tunya volt egész életében. Ha nem volt pénze, mozdulatlanul üldögélt kis házában, míg pénztelenségtől szenvedő szomszédai reggeltől estig szaladgáltak a városba, takarékhöz, zsidóhoz. Mikor előteremtették a pénzt, akkor azért nem nyughattak otthon, mert pénzük volt. Így életük örökös szaladgálásban telt el.

Az elbeszélés végére Zathureczky is kénytelen átvenni szomszédai életformáját. Az ellentétből, mint Gér vagy Zugod esetében azonosság lesz, s az immár kivételessé vált egyedi kénytelen hasonulni a számára tulajdonképpen idegenné vált közösséghez. Nem tunya és nem is lóköető Somodi Pál a *Hét szilvafában*. Ő is azáltal kivételes, hogy kövületként őrzi a múlt folytonosságát, őrzi az utolsó nemesi birtokot. Az elbeszélések jelentős részében a régi világ pusztulása egybeesik az elbeszélte történetben bekövetkező fordulattal, s így nagy mértékben várható — de egyáltalán nem szükségszerű — a történetek ilyen alakulása. A *Hét szilvafában* ez fordulat elmarad, s a régi világ valószínűsége érvényesül: Somodi Pál Amerikából hazatérő „léha” fia nem adja el a birtokot, hanem átveszi apja életformáját, apja hasonmásává lesz. Az elbeszélés elején leírt állapot, bár veszélybe kerül, nem változik meg.¹⁰ Ez az elbeszélés és szövegkörnyezete többféle várakozást és többféle valószínűséget alakít ki. A *Hét szilvafában* a kevésbé valószínű lehetőség érvényesül, Krúdy egyszerre állítja és tagadja a múlt folytatásának lehetőségét. Az apja örökébe lépő Somodi Sándor az elbeszélés végére felmagasztosul, az elbeszélő immár nem célozgat életformájának merőben fosszilis jellegére, ám nem lehet vitás, hogy Krúdy az efféle hagyományőrzést sem kíméli meg iróniájától. *Az utolsó futóbetyárban* ezt olvashatjuk:

[...] konzervatívabb urak a megyei gyűlésen szóbahozták, hogy kár azt a szegény Hókát olyan nagy apparátussal üldözni. Jóra való ember, nem vét a légynek se, amit elkövetett is csak azért követte el, hogy betyár lehessen. Csak úgy magától nem lehetett volna igazi betyár. Meg aztán az sem utolsó dolog, hogy Hóka Pál hozzájárul a régi magyar világ emlékezetben való tartásához. Hisz úgylis kipusztulóban van már az egész régi Magyarország...

Zathureczky, aki szerette minden szögnek a fejét eltalálni, közbedörmögött:

— Ha nem volna Hóka Pál, pénzen kellene szegénylegényt szerződ-
tetni a téns vármegyének. Hisz el sem képzelhető, betyár nélkül a vármegye.

Hóka Pál, a „vén gyilkos” azonban, börtönből való szabadulása után, még pénzért is csak akkor hajlandó újra betyárnak állni Zathureczky invitálására, ha garanciát kap arra, hogy semmi törvénybeütközöt nem kell elkövetnie.

Hóka Pál valódi, elkeseredett szegénylegényből árvalányhajas műbetyár lesz, igaz ugyan, hogy ebben a minőségében viszont időről időre borsot tör Zathureczky orra alá. Krúdy megfelelteti egymásnak Somodi Pált, az utolsó tekintetést és Hóka Pált, az utolsó futóbetyárt, a nagy történelmi változás túlélőit; Gért és Zugodot a hagyományos magyar életforma megtestesítőit és Geszterédet, a tolvaj falut, a változás áldozatait. Ellentétes eszmények és életfelfogások belső értékeikre való tekintet nélkül jutnak ugyanarra a sorsra. Lehet-e válaszolni arra a kérdésre, hogy Krúdy a történelmi múltat vagy a jelent tekinti értékesebbnek? Az időben bekövetkező változások hozhatnak ugyan jót vagy rosszat az egyének és a közösségek számára, de Krúdy időszemléletétől teljesen idegen a fejlődés vagy a leépülés, mert mindkettő kauzális, a szükségyszerűségnek utat nyitó időszemléletet igényelne.

Az elbeszélések bevezetésében az elbeszélő gyakran köszörüli nyelvét a jelenen, sőt még szembe is állíthatja a múlt regényes szépségeit a jelen sivárságával, de egyrészt nem szabad meglepedkezni arról, hogy nem publicisztikát, hanem elbeszélést olvasunk. Az elbeszélői kommentárokat nem szabad összetéveszteni Krúdy saját nézeteivel, éppúgy, mint ahogyan az elbeszélőnek a következő megjegyzéséből: „[...] mikor én szolgáltam a megyét [...]” (*A megye vizslája*) sem lehet arra a következtetésre jutni, hogy Krúdy valaha is a vármegye alkalmazottja volt. Másrészt az elbeszélésekben olvasható kommentárok szőröstül-bőröstül az elbeszélések részei, s az is gyakran előfordul, hogy az elbeszélés végére az elbeszélő történet alapvetően módosítja a bevezetőben olvasható kommentár jelentését. Számítani lehet arra, hogy a történet átértelmezi bevezetését, vagy egyenesen arra, hogy a bevezetés félrevezet. Az elbeszélések bevezető mondatainak jelentése csak az utolsó mondat elolvasása után kezdhet stabilizálódni, de akkor sem véglegesen.¹¹ Az egymásnak megfeleltetett Gér, Zugod és Geszteréd történetét, Hóka Pál és Somodi Pál sorsát egymásra vonatkoztatva kell értelmezni. Ezek az elbeszélések az első pillantásra roppant egyszerűnek látszanak, de belső logikájuk alapján olyan elbeszélésciklust alkotnak, melyben az értékviszonyok szinte kibogozhatatlanul összetettek, s még tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a ciklus elbeszéléseinek sorrendje — ami a legkevésbé sem lehet közömbös, ha a ciklus egészének jelentését vizsgáljuk — véletlenszerű. Krúdy jóval több, a ciklusba sorolható elbeszélést írt, mint ahányat köteteibe felvett. A ciklust érintő további kérdések külön fejezetbe kíváncsoznak.

4. Időszemlélet és lélekábrázolás

A változatlan ismétlődésre épülő időszemlélet természetesen nem lehet hatástalan a lélekábrázolásra sem. Krúdy felfogásában az emberi psziché, éppen úgy, mint a történelem, nem előrehaladó mozgás, szakadatlan változás, hanem hosszantartó, ismétlődő történésekkel tagolt állapotok egymásutánja.

Talán még az sem tarthatatlan túlzás, hogy ekkoriban Krúdyból hiányzik a lélektani érdeklődés, mint ez a következőkből kiderül.

Az olvasó viszonylag ritkán és röviden nyerhet közvetlen betekintést a szereplők gondolataiba, s amikor mégis betekinthez, rendszerint nem egy teljesen váratlan dimenzió tárul fel előtte. Külső és belső nem összemérhetetlen. Hasonlóképpen ritkák és rövidek az olyan részletek, melyekben tisztán egy szereplő nézőpontja érvényesül. A szereplők alig-alig maradnak egyedül a színen, és hiányoznak a monológok. Nem túl gyakori a személyes tér megjelenítése, az események legtöbbször a közösségi térben, sokak szemelátára játszódnak le.

Az elbeszélések ritkán fürkészik az emberi tettek indítékait, s ha mégis, az indítékok nem bonyolult, nehezen felfedhető és nehezen kifejezhető tényezőkből állnak.

Hiányzik a szereplők gyermekkoruk. Krúdyt nemigen foglalkoztatja a jellem kialakulása. Távol áll Krúdytól, hogy életpályában gondolkozzon, az elbeszélések ritkán számolnak be a hős haláláról és még ritkábban a megszületéséről. A szereplők rendszerint kialakult, megállapodott felnőttként lépnek színre, s ha az elbeszélő mégis ábrázolja gyermekkorukat, akkor sem a fejlődés érdekli.¹²

Amikor a hősök megváltoznak, akkor átalakulásuk nem fokozatos átmenet, hanem hirtelen állapotváltozás. Így változik át Milotai Erzsí — aki életét mindaddig férje házából távol, férfiak bolondításával töltötte — szépasszonyból vénasszonyba: *ny d(?)*

Csivik a felesége arcába nézett — s egyszerre, mintha felnyílt volna szeme, mintha valami varázslat történt volna vele. Nem a régi Erzsí állott előtte. Egy mérgesarcú, sápadtkás és hibásfogú asszonyféle, aki éppen így szólt hozzá:

— Estére pedig idejében itthon legyen, mert nem kap vacsorát.

Szép asszony papucs

Kamocsay Mihály (*Milyenek az asszonyok?*) és Rohonkay (*A ló meg a szoknya*) Milotai Erzsíhez hasonlóan, természetellenesen hosszú ideig nem öregszik. Igaz ugyan, hogy a külső és a szubjektív idő jelentősen eltér egymástól ezekben az esetekben, Krúdyt mégsem az alakok lelki élete érdekli. Talán még leginkább Rohonkay esetében kell az olvasónak olyasmin eltűnődnie, hogy a változás, a hirtelen öregedés miért következik be, és mit jelenthet a túlnyomórészt kívülről ábrázolt szereplő számára. Lehet, hogy ezek a nem öregedő szereplők értik legjobban a változatlan ismétlődésre épülő világot?

Voltaképpen felesleges külön-külön tárgyalni azt, hogyan ábrázolja Krúdy a szereplők életmódját, lelki történéseiket és a történelmet, mert mindhárom időszemlélete határozza meg. Krúdy mindegyiket ismétlődésekkel tagolt, egymással szembeállítható, hosszú időtartamok egymásutánjaként teremti meg, s mindhárom területen mellőzi a változások okainak vizsgálatát. Ez utóbbi, ok és okozat kapcsolata külön tárgyalást érdemel.

5. Az időszemlélet következményei. Ok és okozat

Ok és okozat az időben létezik, s így valószínűleg Krúdy sajátos időszemléletének kell betudni azt, hogy az általa bemutatott világban különös viszonyok léteznek ok és okozat között.

Másféle kauzalitásnak engedelmesskedő világban a hasonló helyzetek hasonló eredményt hoznak, a Krúdy elbeszélései által teremtett világban azonban gyakran ellentétes végkifejlethez vezetnek. A két tolvaj falu közül az egyikben, Taron zavartalan az idill, a másik, Geszteréd megsemmisül (*A becsületes Gombos, Csörsz*). Az egyik mulattató, „kapitány” Sárvári szorongató anyagi helyzete elől menekülni kényszerül, a másik, Sironyai Gábor előtt bezárulnak az ajtók, a harmadik, Enyiczky Gyuri viszont révbejut (*A bujdosó földesuraságról, Az utolsó vendég, Egy jeles mulattatóról*). A ruhába állítólag elrejtett kincset egyszer megtalálják, máskor nem (*Az ördögös ködmön, Egy sikkasztás története*). Az egyik szépasszony, Milotai Erzsi a szemünk láttára változik vénasszonnyá, a másik, a „fehérlábú” Gaálné varázsa töretlen (*Szép asszony papucsa, A fehérlábú Gaálné*).

A hasonlóságok különbséget teremthetnek, a különbségek viszont gyakorta azonos eredményre vezetnek. Nemcsak a tolvaj falu, Geszteréd pusztul el, hanem GÉR és Zugod is, melyek csupán annyi bünt követnek el, hogy vannak (*Csörsz, A lusta Gaálok, Út a faluba*). Somodi Pál egész életét példás önmérséklettel éli le, fia, Sándor „könnyelmű, léha ember”, ám apja halála után átveszi annak életmódját és szerepét (*Hét szilvafa*).

Azokban az elbeszélésekben, melyekben maga az elbeszélő nevezi meg a történetben bekövetkező fordulat okát (*Út a faluba, A lusta Gaálok*), az alaposabb elemzés során kiderül, hogy az elbeszélő esetenként félreismeri az általa előadott történetet, az előtérben zajló eseményekbe beleszól a történelem. Ezért vezethetnek önmagukban jelentéktelen, ártatlan tettek aránytalanul nagy pusztuláshoz. Ok és okozat itt sem áll közvetlen és egyértelmű viszonyban egymással.

Az elbeszélő gyakran tesz a következőkhöz hasonló célzásokat arra, hogy a bemutatott történetek alakulását nem a kiszámítható rendszeresség, hanem a véletlen szabja meg:

A végzet néha bolondos tréfákban leli kedvét.

Szép asszony papucsa

Vannak a sorsnak ilyen tréfái, az ember néha azt gondolná, hogy a világot voltaképpen egy élclap-szerkesztő kormányozza, aki bohókás ötletei szerint játszik az emberi figurákkal.

A nagyehető Simkovics

Abban pedig egészen nyilvánvalóan az ismétlődésre épülő időszemlélet hatását kell keresni, hogy Krúdy egyes elbeszéléseinek a főszereplője valamit azért tesz meg, „mert már ugyanezt látta őseitől” (*A megye pávája*), „mert már az apjától is azt látta” (*A furfangos kísértet*), „mert apja, na-

gyapja, szomszédja is ugyanazt tette" (*Rombadölt ház a faluvégen*), vagy „mert már ugyanezt látta apjától, nagyapjától" (*A másvilági csizma*).

Mivel ezekben az elbeszélésekben különböző, egymással párhuzamos valószínűségek érvényesülhetnek és a véletlennek nagy szerepe van, a történetek többféle — egyaránt indokolható — fordulatot vehetnek, s Krúdy gyakran él is ezzel a lehetőséggel. Félő, hogy ezek az összefüggések elsikkadnának, ha az elbeszéléseket nem egy elbeszélésciklus tagjaiként szemlélénk.

6. Az ismétlődő és az egyedi

Az egyedi esemény egyenlő a változással, azzal az átmenettel, mely az egymással szembeállítható, ismétlődést mutató állapotokat összeköti egymással. Hosszú időtartam és ismétlődés közt oly erős az összefüggés, hogy felmerül a kérdés, ismeri-e egyáltalán Krúdy a hosszú időtartamú, de egyedi folyamatot? *A báróné pipái* c. elbeszélésben Ebeczky Flóra öregedéséről olvassunk. Az özvegy báróné minden körötte megforduló férfinak ajándékoz egyet-egyet az apjától örökölt hatalmas pipagyűjteményből.

...Jöttek, jöttek mindig új és új pipások a lankadi udvarházba. A nagy ebédnél sohasem hiányzott a jóízű pipafüst. Még öreg alispánunk is kapott egy pipát ajándékba, amidőn éppen arra utazgatott. De később már csak éppen a fiatal szolgabíráknak, esküdteknek jutott a nevezetes pipákból. Fogytak, fogytak a pipák. Amily arányban a pipák fogytak, olyan arányban öregedett a báróné. Utóbb már pazarlóan bánt a pipákkal. Egyik-másik úriember két pipát is kapott tőle ajándékba, de a pipások száma mégis fogyatékán volt már a vármegyében.

Amiről más szövegek és másféle valószínűségek alapján azt gondolhatnánk, hogy lassú átalakulás, azt Krúdy pár mondatba sűríti, és ismétlődésekkel tagoltnak ábrázolja, igaz ugyan, hogy itt előre nyilvánvaló, hogy az ismétlődések száma véges lesz. Valószínűleg ez a határa annak, ameddig a Krúdy által létrehozott szabályrendszer a hosszú időtartamú, egyedi esemény megformálásában elmenni képes. Tekinthető-e ez a szabályrendszer fogyatékoságának? Természetesen, de közben nem szabad megfeledkezni arról, hogy az a fogyatékoság, hogy Krúdy időszemlélete állapotok és rövid időtartamú változások ábrázolására alkalmas, belső lehetőségeket szabadít fel. Lássunk egy másik példát arra, hogyan ragadja meg Krúdy az öregedést. *A buji legendákból* c. elbeszélésben két állapotot helyez egymás mellé az elbeszélő: egykor a buji határban „szép, idomos, és kívánatos menyecskéknek” meg szokott mutatkozni az ördög, olyannyira, hogy „olykor még más falukból is eljöttek kíváncsi asszonyok”, később azonban az ördög eltűnik:

Az én gyerekkoromban, amikor ezt a legendát mesélgették, már régen nem látták az ördögöt a buji határban. A kukorica most is olyan titokzatosan csörgött, megvolt még valahol Gaál Mátyás tanyája is, és benne Gaál farkasbőr

bekecsben didergett vénségében, de az ördög többé nem mutatkozott. Hiába jártak szívdobogva arra fiatal menyecskék — még csak az öreg Gaál se mozgott a kedviükért portájáról.

Az elbeszélő, nem kis kajánsággal, egyetlen szót sem ejt arról, hogy bármiféle összefüggés lenne a „szép, idomos, és kívánatos menyecskék” látogatása és Gaál Mátyás eldugott tanyája között, egyetlen célzás sincs arra, hogy az „ördög” és Gaál Mátyás talán nem is külön személyek, megelégszik azzal, hogy elmondja a legendát, ahogyan azt a közösség megformálta. Milyen belső lehetőségeket szabadít fel az állapotrajzok egymás mellé helyezése? A kihagyás, az elhallgatás lehetőségét. Gaál Mátyás azalatt öregszik meg, miközben az olvasó szeme átugorja a legenda és a legendához illesztett zárszó közti üres teret a papíron, majd az elbeszélés utolsó mondata után az egész legenda más értelmet kap, visszamenőleg át kell értelmezni a korábban olvasottakat. Az egész elbeszélés Gaál Mátyásról szól: az eleje arról, hogyan élt fiatal korában, a vége — mint láttuk — öregségéről. A látszólag inkoherens részek összeillesztésének lehetőségét, a két rész közötti jelentésgazdag csöndet kapja az olvasó kárpótlásul az elmaradt folyamatábrázolásért.

Az egyedi esemény egyenlő a rövid idő alatt végbemenő változással, de ez nem jelenti azt, hogy a rövid időtartamú események ne mutatnának hajlamot az ismétlődésre. Ez az oka annak, hogy az elbeszélések közepén, a hosszantartó korszakok között, vagyis ott, ahol csupán egyedinek kellene lenni, gyakran találunk rövid időtartamú, ismétlődő eseményeket leíró részleteket. Az elbeszélések közepét egyedinek ábrázolt, viszonylag részletesen bemutatott párbeszéd és rövid időtartamú, ismétlődő állapotok sorozata alkotja.

Ha a rövid időtartamú eseményt is tagolhatja ismétlődés, érdemes ellenpróbát végezni: mindig egyediek-e az egyediként ábrázolt történések? A *főispán ebédei* c. elbeszélésben az elbeszélő viszonylag részletesen tárgyalja azt az ebédet, melynek során Simkovics János rejtett tehetsége a falatozás-hoz kiderül:

Az egyszerű megyei esküdt a drágaságok láttára elfelejtette alantas hivatalát, vagy talán az jutott eszébe, hogy most itt az alkalom, hogy jóllakhat két hétre: a nyakára kötötte a szalvétáját, és hatalmasan kezdett enni.

Simkovics ekkor még nem sejtí azt, amit a *Falu a nádásban* egyik szereplője úgy fogalmaz meg, hogy : „Egyszer az nem egyszer, hanem mindenszer”, nem sejtí, hogy arra a sorsra jut, hogy foglalkozásszerűen végezze a számára is kivételes egyedít, nem sejtí, hogy ő lesz az „utolsó nagyehető”. Ezzel válik ki a tömegből, ezzel szerzi hírnevét és vagyonát, melyet később „arra fordított, hogy gyomorhaját gyógyíttassa, amit a mértéktelen evéssel szerzett.” A legfurcsább, legképtelenebb egyedi események is sorozatot indíthatnak el:

Mikor híre futott annak, hogy Prinyi uram széles jókedvében azt határozta, hogy meghal, eltemetteti magát, aztán feltámad: a vármegye minden tréfacsi-

nálója utánacsinálta a próbatemetést. A debreceni kántor hetekig énekelt olyan koporsók fölött, melyekben elevenek feküdtek [...]

A legnagyobb bolond

Az egyének sem pótolhatatlanok. A *Szép asszony papucs* c. elbeszélésben Milotai Erzsi megszerzi azt a papucsot, melyről a csizmadia azt állítja, hogy: „Egy van ebből az egész világon. Az is a legszebb asszonynak készült [...]”. Amikor férjének, Csivik Mihálynak már elege lesz abból, hogy Erzsi immár tizenöt éve „költekezésre csábítja, korhelykedni tanítja” a gavallérokat, rendel a csizmadiától két tucatnyi hasonló papucsot:

és nemsokára ezután — a macska tudja hogyan — vidékünkön a fiatal asszonyszemélyek mind olyan papucsot viseltek, mint amilyen a Csivik Erzsé volt.

Amikor Milotai Erzsi megérti, hogy elveszítette a „legszebb asszony” szerepét, amikor megérti, hogy nem pótolhatatlan, viharos gyorsasággal öregszik meg. Ezekben az elbeszélésekben az egyének, mivel életformájukat a közösségi hagyományból öröklik, mivel sok hozzájuk hasonló létezik, nem tekinthetők automatikusan egyedinek. Egy Milotai Erzséhez hasonló szépasszony sorsához a következő megjegyzést fűzi az elbeszélő:

Mondom, Gaál Anna megcsúnyult, de került helyébe más leányzó.

A notesz-könyvből

S ha az eddig elmondottakhoz még hozzátesszük azt is, hogy a változatlan ismétlődésre épülő időszemlélet keretei között mindenki hóbortosnak és bogarasnak fog látszani, mivel ugyanazt a tevékenységet hosszú időn át változatlan formában végzi, akkor nagyjából már le is számoltunk a szakirodalomban oly gyakran emlegetett *különc* kategóriájával. A változatlan ismétlődés keretei között, az egyediséget nélkülöző szabályrendszerben a *különc* és a társadalmi típus megkülönböztetése csak önkényesen tartható fenn. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az elbeszélések szókincséből hiányoznék a *különc* szó. Csupán arról van szó, hogy — az alkalmazott időszemlélet következtében — még akkor is mindenki *különcnek* látszhat, amikor az elbeszélő vagy valamelyik más szereplő nem nevezi őket *különcnek*. Egyébként pedig még a *különcöknek* nevezett szereplők is a társadalmi szintű ismétlődésből öröklik életformájukat. S végül: e szó jelentése gyakran mintha valami ilyesmi lenne: mogorva, zárkózott.

7. Ismétlődés a befejezésben

Bár ebben az elbeszéléstípusban gyakran az egyedi, vagyis a változás a leg részletesebben, leghosszabban és a legtöbb párbeszéddel ábrázolt részlet, az ismétlődő mégis elnyomja az egyedit. Hiba lenne azt képzelnünk, hogy Krúdy-nál az ismétlődő csupán az egyedi köré rajzolt keret. Nem az ismétlődő, ha-

nem az egyedi igényel külön magyarázatot Krúdy időszemléletében. Ez lehet az oka annak, hogy az elbeszélő történet szinte sosem esik egybe a szereplő életrajzával. A hősök többnyire megállapodott felnőttként lépnek elénk. Ebben az elbeszéléstípusban a leggyakoribb befejezés az új folytonosságot mutatja be. Az elbeszélő nagyot lép előre az időben, s a kialakuló új folytonosságot távoli múltként tünteti fel. Időnként az is előfordul, hogy a befejezés megerősíti a régi folytonosságot. Az ilyen elbeszélésekben az egyedi nem rombolja le a múlt ismétlődéseit. Az egyedi ekkor voltaképpen nem is egyedi, hanem a sorozat egyik tagjának kinagyítása. *A becsületes Gombos* c. elbeszélés idilli jelenettel zárul: Gombos János táncra perdül lánya lakodalmán. Az idillt csupán az zavarja meg némiképp, és tolja el a groteszk irányába, hogy a tánc után a Gombos Jánosra várakozó pandúrok visszaviszik őt a kállói börtönbe. Ráadásul azt is tudjuk, hogy a faluban ő az egyetlen becsületes ember, mindenki más tolvajlásból él, s helyettük mindig Gombos János üli le a büntetést. Faluja azzal róttá le háláját, hogy kiszabadították a börtönből, hogy lánya lakodalmán jelen lehessen:

Mondják, hogy Gombos Jánost annyira meghatotta a falu ragaszkodása, hogy szokott, rendes hangján kijelentette:

— Akár életem végéig ülnék tiértetek — mondta.

Nagy lagzi volt az! Híres lagzi volt. Még Gombos János is táncra kerekedett úgy hajnal felé. A pandúrok akkor jöttek érte.

— Halt! — mondta Kovács csendbiztos. — Várjuk meg, míg kitancolja magát az öreg.

S csak azután vitték el.

Az idézett jelenet a múlt ismétlődéseit átviszi a jövőre is. A *Szép asszony papucs* c. elbeszélésben másféle befejezést olvasunk. Milotai Erzsí, miután megértette, hogy nem pótolhatatlan, egy szempillantás alatt megöregszik, s azonnal — minden tanulás nélkül — a házsártos vénasszonyok nyelvén szól férjéhez:

— Estére pedig idejében itthon legyen, mert nem kap vacsorát.

És az öreg Csivik bácsi búsan bandukolt a kaszinó felé.

Az olvasónak nem lehetnek kétségei afelől, hogy Csivik Mihály és Milotai Erzsí életében új folytonosság jött létre. Súlyos és gyors értékvesztés zajlott le, Milotai Erzsí mégsem tragikus hős. Krúdynamak egyébként sem kenyerere a tragikum. A tragikum hiányát valószínűleg szintén az ismétlődésre épülő időszemlélet következményei közé kell sorolni, mivel ennek az időszemléletnek a következetes alkalmazása ellentétben áll az egyedi értékek ábrázolásával.

Ha az elbeszélések befejezése nem ábrázolja a szereplő jövőjének ismétlődéseit, annak mindig külön megvizsgálandó oka van. *A megye özvegye* c. elbeszélésben a jövő ábrázolása lehet, hogy eldönthetné, hogy az elbeszélésben bemutatott két, egymással versengő világlátás közül melyik tekinthető érvényesnek.

S végül, előfordul az is, hogy az elbeszélő következtetést von le az

elbeszéli történetből. A következtetés rendszerint feszültségben áll az előadott történettel. Az *apró dzsentri Sívöltön* c. elbeszélésben Rába feléli özvegy Hubenay Jánosné és lánya, özvegy Pozsonyi Krisztina vagyonát, s mindezt az elbeszélő a következőképpen összegzi:

S így elmondhatjuk, hogy Rábát is, mint más annyi sokakat, az asszonyok tették tönkre.

8. Az elbeszéli történet

Ezek után már arra a kérdésre sem nehéz felelni, hogy ebben az elbeszéléstípusban mi számít elbeszélhető, kerek történetnek. A történet rendszerint ismétlődéstől az új ismétlődés kialakulásáig tart, a két hosszantartó állapot között pedig rövid időtartamú egyedi, néha ismétlődő eseményekről olvashatunk párbeszédese jeleneteket. A bevezetésekben gyakran, a befejezésben jóval ritkábban, az elbeszéli történethez fűzött kommentárokat találunk. A történetet lezáró állapot megjelenítése időnként elmarad, de az utolsó jelenetben még ilyenkor is előfordulnak célzások arra, hogy a be nem mutatott jövőt is ismétlődések fogják kitölteni. Az ilyen típusú elbeszélések tehát két elengedhetetlenül szükséges részből: a bevezetésben leírt állapotból és a párbeszédese jelenetből állnak. A két részt újabb állapot zárhatja le és kommentárok kapcsolódhatnak hozzájuk. Hosszabb történetek a két alapvető rész többszöröséből jöhetnek létre. A két (vagy több) részt többnyire a véletlen, az esetlegesség, időnként a hasonlóság fűzi össze. A kihagyás, az elhallgatás, a látszólag — vagy valóban — inkohereus részek összeillesztésének lehetőségét maga a szabályrendszer előlegzi meg ismétlődő és egyedi esemény váltogatásával.

9. Kitekintés a Szindbádra

Külön típust képviselnek azok az elbeszélések, melyekben az elbeszélő saját gyermekkorára emlékezik. Mivel a szakirodalom ezeket az elbeszéléseket a *Szindbád* előtörténeteként különös becsben tartja, érdemes egy pillantást vetni arra, hogyan viszonyulnak a *Szindbád*hoz.

Lássunk a „miksáthos” korszak derekáról egy elbeszélést, *A halott hercegnőt*, melytől eddig egyik életműkiadásba sem vettek fel. Érdemes olyan elbeszélést választani, mely valóban emlékeztet a *Szindbádra*, mert a korszakok különbségei így nyilvánvalókká lesznek. *A halott hercegnő* ugyan nem a dolgozatban tárgyalt típusba tartozik, időszemléletét azonban a „miksáthos” korszak vonásai határozzák meg.

A halott hercegnő elbeszélője arról számol be, hogy „valami mondhatatlan vágyódás” fogja gyermekkor helyszíneiről, s az elbeszélés első részét a hajdanvolt állapot, a „bűvös-bájos gyermekkori álmok, hangulatok”

leírása alkotja. Ezt a szepességi utazás elbeszélése követi. Mindebben nehéz a *Szindbád* egyes elemeire nem ismerni. Vagy szemléljük meg a következő részleteket. *A halott hercegnőben* ezt olvassuk: „Mintha valamely hegyi manó megállította volna az idő járását a városka felett: ujját az óra mutatójára tette, és az óra még mindig a középkort mutatta.” *A hídon* c. elbeszélésben pedig ezt: „A királyok még mindig haragudtak a városra, ahová Szindbád elutazott, mert a toronyórák is megállottak itt. Valami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs.”

A *Szindbád* időszemléletét többen is elemezték. Rendszerint fel szokták fedezni, hogy — mint *A hídon* c. elbeszélésből vett részlet mutatja — szerepet játszik benne a változatlan ismétlődés, azt már azonban nem, hogy — mint *A halott hercegnő*ből idézett részből nyilvánvaló — ez nem a *Szindbád*-korszak jelleménye. A *Szindbád*ig Krúdy már hozzávetőleg tíz évet töltött a változatlan ismétlődés lehetőségeinek felderítésével. A „mikszáthos” korszak időszemlélete már csak részalkotója a *Szindbádnak*, melyben az idő egyszerre ismétlődés és elmúlás. A *Szindbád* jellemzésére talán nem teljesen lenne badarság olyan ellentmondásokat fabrikálni, mint amilyen a „tűnékeny állandóság” vagy az „örökkévaló múlt”.

A halott hercegnő a „mikszáthos” korszak jeleit mutatja. Az elbeszélő gyerekkorában egyre csak („mindig”, „esténként”, „napközben”, „éjfél tájban”) ugyanaz történik. Mikor azonban felnőttként visszatér a városba, melyben egykor „középkori volt” minden, nem találja gyerekkorát. Hajdanában három évig egyebet sem csinált, mint a titokzatos Lubomirszki hercegnőről álmodozott. Most viszont a kolostor öreg kapusa azt mondja neki, hogy a hercegnőnek hírét se hallotta. Jelen és múlt világosan elkülönül egymástól. Ennek a Krúdy által teremtett időszemléletnek a legnagyobb lehetősége a hosszantartó állapot és a változás, esetleg az új állapot magyarázat nélküli egymás mellé helyezése. *A halott hercegnőben* olvasott mondatok szépek, tagadhatatlan, mégis csupán megteremtik annak esélyét, hogy közöttük szavakba nehezen áttehető jelentés jöjjön létre. Nem tudjuk, miért lett hirtelen fontos a múlt, s miért okoz ekkora szomorúságot külsőségeinek hiánya. Talán az elbeszélő önazonossága rendült meg, talán már eleve azért ült fel a vonatra, hogy visszavegye a múltat, ifjúságát.

Az *Első utazásban* viszont, melyben Szindbád „elmegy megkeresni ifjúkori emlékeit”, a hajdanvolt helyzet, mikor kisfiúként megleste a „Anna „fehér, kerek térdeit” egyszerre múlt és jelen. Szindbád visszatértkor, a táncteremben, „midőn Annára, a telikeblű, a nevetgélő Annára került a lét-ramászás sora”, a múltjával folytonosságot kereső hős is felpillant a magába, „és a gömbölyű térdek, amelyeket látott, erős hullámzásba hozták vérét.” Bár tagadhatatlan, hogy Szindbád a jelen elől, „az unalom és az idegesség elől” menekül gyerekkorának színhelyére, oda, ahol „boldog ifjú” volt, de az emlékezés kilép a medréből: a jelen a múlt vonásait ölti magára. Krúdy mindössze annyit tett, hogy korábbi korszakából megtartotta az egymásra következő eseményciklusokat, a rájuk oly gyakran jellemző értékvesztéssel

együtt, és — mindenek ellenére — változatlan ismétlődést ábrázolt. Az eredmény meglehetősen összetett, sokféle hangulatot és jelentést kimondás nélkül megragadni képes szerkezet.

A halott hercegnő elbeszélője egyes szám első személyben emlékszik a múltra, a *Szindbád*-történetek viszont harmadik személyben íródtak. A *Szindbád* és előképei így nemcsak időszerkezetükben, hanem nézőpontjukban is lényegesen eltérnek egymástól. Ha a „mikszáthos” korszak legfontosabb fejleményének nem a „mikszáthos” ciklust, hanem ezeket a *Szindbád*-embriókat tekintenénk, akkor talán igazat kellene adnunk azoknak, akik úgy vélik, hogy van némi minőségi különbség a két korszak között. Az elbeszélővel azonos főszereplő ugyanis akár magyarázatot is adhatna azokra a hiányokra, melyeket Krúdy időszemlélete természetéből adódóan megteremt. Az *Első utazás*ban ez a probléma fel sem merül, mert a *Szindbád* szabályrendszerében el kell fogadnunk, hogy az elbeszélő nem tud mindent a szereplő minden belső történéseiről. Említést érdemel az is, hogy az *Első utazás*ról már nem mondható el, hogy nélkülözné a lélektani érdeklődést: az olvasottakat egyszerre kell külső és belső történésekként értelmezni, de külső és belső nem feleltethető meg oly könnyen egymásnak, mint a „mikszáthos” korszakban.¹³

II. AZ ELBESZÉLÉS ÉS A METAFORA

A. Bevezető

1. Össze nem találkozás

A metafora jelentőségéről sok vaskos könyvet lehet olvasni, így ezzel, bármilyen vonzó lenne is, most nem érdemes hosszasan foglalkozni. Van azonban a metafora vizsgálatának egy olyan területe is, amely figyelmet érdemel. Pontosabban szólva nincs, vagy nemigen van. Eddig még csak nagyon kevesen foglalkoztak a metafora és az elbeszélő szövegek viszonyának kérdéseivel.

Az amerikai Új Kritikusok és I.A. Richards, akik sokban felelősek a metafora XX. századi sorsának alakulásáért, többnyire lírai műveken és drámaszövegeken szemléltették a metafora jelentőségét.¹ Szerintük a metafora a valóság kopírozásmentes ábrázolását hozza létre: úgy gondolták, hogy a metafora nem egyszerűen másként nem közölhető információt nyújt a világról, hanem újra is írja a világot, mivel a metaforikus kifejezésben szereplő szavak — köznapi, bevett jelentésüket megtagadva, fenntartva — kénytelenek új jelentést is felvenni. Az új jelentés létrehozza a maga sajátos referenciáját a világban, s ezzel a világ újrafogalmazását is kikényszeríti. A metafora — valószínűleg ezért foglalkoznak vele oly sokan manapság — a felfedezés, a teremtés szinonimája lett. Ez természetesen nem vadonatúj gondolat, Arisztotelésznél is olvashatunk hasonlót,² megújultak viszont azok a gondolatmenetek, melyekkel a metafora kutatói ehhez az immár adottnak tekinthető konklúzióhoz eljutni kívánnak. Továbbá a metafora egyszerre a vizsgálat tárgya és — bármennyire furcsa is — az egymástól nagyon különböző természetű tárgyak (például a fizika és a közgazdaságtan) értelmezésének eszköze. Ez a nehezen megemészthető helyzet azért alakult ki, (pontosabban szólva: tudatosodott), mert — mint a metaforáról szóló egyik legérdekesebb könyv szerzője írja — „lehetetlen a metaforáról metaforamentesen beszélni.”³

Közből, bár ehhez fogható sikerekben nem volt része, az elbeszélő művek elméletének és elemzésének irodalma is szépen gyarapszik. Hihet-

len, de a metafora- és narrációelmélet, ahhoz képest, hogy e kettőnek egymástól függetlenül milyen hatalmas irodalma van, nem túl sok hatással van egymásra. Az még csak-csak érthető, hogy a hagyományos stilisztika miért nem tárgyalta együtt a két dolgot. Jó példa erre Herbert Read véleménye: „Új metaforák kitalálása a költői észjárás jele, s legjellemzőbb a metaforák költői használata.”⁴ Read szerint a metaforák két csoportba oszthatók: vannak megvilágító, és vannak díszítő metaforák, majd így folytatja: „Az elbeszélő prózában nincs szükség sem megvilágításra, sem díszítésre; a metaforák csak lassítanak a cselekményt, s így nem is használják őket.”⁵ Ha a metafora csakis költői eszköz, és ha az elbeszélés csakis esemény lenne, akkor talán valóban választani kellene, melyikkel akar az ember foglalkozni. De mindkét jelenség éppen azóta került sokak figyelmének a középpontjába, mióta belső korlátaik lebomlottak, és más területekre kezdtek terjeszkedni. Az tehát érthető, hogy a hagyományos tudományfelosztásban miért nem talált egymásra a metafora és az elbeszélés. Az viszont nehezebben érthető, hogy ez a találkozás azóta miért nem következett be, hiszen például történészeket és nyelvészeket egyaránt foglalkoztat mindkét jelenség.⁶ Így azután nem zárható ki, hogy ugyanazok, vagy nagyon hasonló dolgok álnéven jelentkeznek különböző helyeken.

A nehézségek egyik oka alighanem az, hogy egyetlenegy metaforából is le lehet vezetni a valóság alkotó ábrázolását. Elbeszélő művek esetében viszont további rétegekben (cselekmény, jellem, nézőpont stb.) kellene kimutatni a metafora jelenlétét, hogy valóban az elbeszélés elméletét kapjuk. Mindenesetre valószínűnek látszik, hogy az elbeszélés elmélete már nem sokáig tartóztathatja meg magát a metafora áldásaitól. A közeljövőben alighanem számtalan elmélet fog megszületni a nagyobb metaforikus szerkezetekről, és arról, hogy ezek milyen viszonyban állnak a stilisztikai alakzatként felfogott metaforával.

Lássunk egy példát arra, hogy érdemes összehasonlítani két olyan szerző elméletét (a metaforáról, illetve az elbeszélésről), akik nem tudtak egymásról.

2. Mihail Bahtyin és Max Black (1. rész)

Lehet-e mélyebb összefüggést gyanítani abban, hogy két — a maguk területén klasszikusnak számító — tanulmányban egymással összeecsengő gondolatokat olvasunk? Bahtyin Dosztojevskij-tanulmányáról és Black metafora-tanulmányáról van szó, melyek a Citation Index szerint még soha nem említődtek egyszerre.⁷ A két tanulmány hasonlóságát nagyon röviden meg lehet fogalmazni. Mind Black, mind Bahtyin két szerkezetet hasonlít össze: az egyik szerkezet (a helyettesítéses metafora és a monologikus regény) a már létező jelentéseket használja fel, a másik (az interaktív metafora és a dialogikus regény) új jelentést hoz létre. Sőt, az is megegyezik a két tanul-

mányban, ahogyan szerintük az új jelentés létrejön. Az új jelentést olyan egymással szembeállított tényezők kölcsönhatása teremti meg, melyek a kölcsönhatás során maguk is megváltoznak. Black számára a metafora az elsődleges és a kiegészítő alany kölcsönhatása, melynek során másként el nem mondható jelentés jön létre, s a két alanyhoz „kapcsolódó közhelyrendszer” is megváltozik.⁸ Bahtyin számára a dialogikus regény a „teljes érvényű tudatok interakciója”⁹, melynek eredménye „újszerű, nem monologikus művészi egység”¹⁰, s melynek során a szereplő „elveszti önmagával való azonosságát.”¹¹

A kérdés tehát az, hogy ebben a hasonlóságban valami mélyebb összefüggés sejthető az elbeszélés és a metafora elmélete között, vagy csupán arról van szó, bár ez sem lenne kevés, hogy a két dolgot összetevőik interakciója rokonítja, tehát szinergetikusak, a fogalomnak Michael Apter által adott értelmében: „[...] két folyamat együttműködése olyan hatást hoz létre, melyet önmagukban egyikük sem tudna létrehozni.”¹² Lehet, hogy a két tanulmány egyezése csupán felületi, mindenestre két kézenfekvő, az idézett tanulmányok összekapcsolása ellen felhozható ellenvetés kapásból elhárítható:

Az első ellenvetés: Egy olyan regényfelfogás, mely a metafora és a regény között mélyebb összefüggéseket sugall, a regényt lényegétől, az időben lejátszódó cselekménytől fosztja meg.

Válasz: Lehet, hogy ez az ellenvetés nem teljesen megalapozatlan, azonban címezettje nem az, aki összefüggést keres a két elmélet között, hanem Dosztojevszkij regényeinek elemzője, Mihail Bahtyin, aki a következőket írja:

Dosztojevszkij, szöges ellentétben Goethével, arra törekedett, hogy még a széthúzó időszakaszokat is egyidejűségként, dramatikus szembenállásban appercipiálja, ahelyett, hogy fejlődési sorra nyújtana ki. A világban való eligazodás az ő számára a világ tartalmai mint egyidejűségek között való helymeghatározást jelentette, és azt, hogy e tartalmak kölcsönviszonyát egyetlen időmetszetben ragadja meg.¹³

Sőt, ha Bahtyin elemzése helyes, az ellenvetés címezettje végső soron maga Dosztojevszkij.

A második ellenvetés: Bahtyin kifejezetten szembeállította a dialogikus és a monologikus regényt, s így a metafora, ahogyan azt Black leírja, még a lehető legkedvezőbb esetben is csak Dosztojevszkij műveivel hozható összefüggésbe.

Válasz: Bahtyin alighanem kissé eltúlozta Dosztojevszkij szembenállását minden más regényíróval, mindenestre Peter Garrett kitűnő elemzéseket írt arról, hogy milyen dialogikus szerkezetek fedezhetők fel Dosztojevszkij idősebb kortársai, Dickens, George Eliot, Thackeray és Anthony Trollope műveiben.¹⁴ Garrett egyébként arról is ír, hogy egyes viktoriánus regényekben különböző, egymással össze nem mérhető koherencia-elvek működnek. Garrett szerint ezek feszültsége és kölcsönhatása jellemzi a korszak műveit. A különböző strukturáló elvek feloldatlan feszültsége különböző világképeket

kínál, melyek összeütköznek és újraértelmezik egymást.¹⁵

Mielőtt azonban folytathatnánk a két elmélet hasonlóságainak és különbségeinek vizsgálatát, egy kis kitérőt kell tennünk. Bahtyin és Black nyelvfelfogását kell majd szemügyre vennünk, de előbb a modern nyelvészet néhány klasszikusának véleményét idézzük. Az áttekintés csak arra terjed ki, hogyan vélekedtek a nyelv homogeneitásáról, illetve heterogeneitásáról.

3. Homogeneitás a nyelvészetben

A következő problémák a mai elméleti nyelvészetben kifejezetten időszerűtlennek számítanak. De nem azért, mert már régesrég megoldották őket, hanem azért, mert a nyelvészek érdeklődését egy idő óta más természetű kérdések foglalkoztatják. Mióta Chomsky a nyelv megismerését az „ideális beszélő és hallgató” és a „teljesen homogén nyelvközösség”¹⁶ kontextusába helyezte, egyszeriben hatástalan lett minden olyan megfontolás, mely ebben a kérdésben a természetes nyelvekre hivatkozik. Annak a kérdésnek a jelentősége, hogy a létező nyelvközösségek valóban homogének-e, eltörpül a Chomsky által felszabadított lehetőségek mellett. A mesterséges intelligencia és a nyelv összefüggését, vagy gépi beszédfelismerés problémáját vizsgáló nyelvész mellett valóban — és talán jogosan — manapság nem nagyon juthat szóhoz az a nyelvész, aki a létező nyelvek egységét vagy tagoltságát helyezi érdeklődése középpontjába.

A dolgozatnak ez a része mégis ezekkel az ósdi kérdésekkel foglalkozik, a következő megfontolások alapján.

A modern nyelvészet klasszikusait, mint látni fogjuk, még nagyon is foglalkoztatták ezek a kérdések. Igaz ugyan, hogy többnyire helyesnek ítélték, ha a nyelvész egységes egészként írja le a nyelvet, de nem mentek el említés nélkül a problémák és az ellenérvek mellett, melyekre ma sincs elfogadható válasz.

Időközben, nagyjából Chomsky fellépésével egy időben, kialakult a nyelvészociológia, mely természeténél fogva a nyelvek tagoltságát vizsgálja. E tudományág pusztán léte arra utal, hogy a létező nyelveket nem feltétlenül kell homogénnek tekinteni, illetve arra, hogy a homogeneitás hiánya nem teszi őket megismerhetetlenné, mint azt Saussure feltételezte.¹⁷

Egyébként Chomsky sem azt állítja, hogy a létező nyelvek homogének, hanem azt, hogy a nyelvelméletnek az ilyen módon idealizált tárggyal kell foglalkoznia.¹⁸ A nyelvészetre alapozó stilisztika olyan villámgyorsan feledkezett meg a leíró nyelvészeket hosszú fejtegetésekre indító kérdésekről, mintha sosem tudott volna azokról. Ez a stilisztika azt az előfeltevést tette magáévá, hogy az irodalmi alkotásokat homogén nyelvi háttérhez kell viszonyítani. Ezáltal tudományos célokra mesterségesen létrehozott objektum tulajdonságait látja bele olyan tárgyakba, melyek ettől a kontextustól függetlenül léteznek.¹⁹ Olyasmi ez, mintha az íjászbajnokságon nem a cél-

táblán elért eredmény számítana, hanem röppálya-számítások alapján az, hogy a kilótt nyílvesszőnek hova kellett volna érkeznie — ha nem fújt volna a szél.

A modern nyelvészet megalapítója, Ferdinand de Saussure a nyelv-közösség egészének szintjén kapcsolta össze a fogalmakat a nekik megfelelő jelentésekkel, s úgy vélte, hogy a nyelv beszélői között „kialakul valamiféle átlag”²⁰ A heterogeneitást Saussure a megismerhetőség akadályának és a rendszertelenség szinonimájának gondolta.²¹ Mikor William Labov, a nyelv-szociológia egyik legjelentősebb alakja áttekintette a modern nyelvészet történetét, úgy találta, hogy nagyon sok mindent eleve eldöntött az, hogy Saussure már a kezdet kezdetén a homogeneitás mellett foglalt állást²² Ha azonban vetünk egy futó pillantást a nyelvészet történetére, akkor azt tapasztaljuk, hogy nem nyílegyenes út vezetett Saussure-től Chomskyig.

Antoine Meillet, Saussure tanítványa, több okból is figyelmet érdemel²³ Az imént említett William Labov szerint szerencsésebben alakult volna a nyelvészet története, ha Meillet Saussure-nél nagyobb hatást tett volna rá. Labov, mikor ezt mondta, nyilván Meillet következő mondatára gondolt: „minden társadalmi differenciálódásnak megvan az esélye arra, hogy nyelvi differenciálódásra fordítódik le”²⁴ Ez a mondat még akkor is nagyon érdekes, ha a nyelvi differenciálódás példáiként Meillet többnyire szókinszbeli különbségeket sorol fel. Ehhez hasonló mondatot hiába keresnénk Saussure-nél, bár akadtak nyelvészek, akik azt hitték, hogy Durkheim nemcsak Meillet-re, hanem Saussure-re is hatással volt. Ezt egyébként maga Meillet cáfolta²⁵

Meillet arra tett kísérletet, hogy elméletében nagyon különböző, esetenként kifejezetten ellentmondó elveket békítsen össze: teret engedett a változatoknak és a differenciálódásnak, ugyanakkor kereste azt a kategóriát is, melyben a szétágazó tényezők találkozhatnak. Egyes helyeken ez a kategória a norma, „amelynek a beszélő egyének iparkodnak megfelelni”²⁶, máshol pedig a „nyelv általános rendszere, amelyet a kiejtés és a nyelvtani formák jellemeznek”²⁷, tölti be ezt a szerepet. (Bahtyin sokszor hivatkozik erre a két meghatározásra.) Hogy hol itt az ellentmondás? Elég a két következő részlet viszonyára gondolni: „Még tekintélyes variációk sem akadályozzák meg az embereket abban, hogy megértsék egymást”²⁸, „[...] annak szüksége, hogy megértessük magunkat, minden beszélőre a nyelvi szokásokban a lehető legteljesebb azonosság fenntartását rója.”²⁹ Társadalmilag értelmezhető változatok nélkül a szociológiai, a „lehető legteljesebb azonosság” nélkül pedig a nyelvészeti kritériumok maradtak volna kielégítetlen. Az idézett két részlet pedig csak akkor nem mond ellent egymásnak, ha a „teknélyes variációk” kifejezés rokonértelmű a „lehető legteljesebb azonosság”-gal.

Bloomfield és Sapir is küzdött azzal a problémával, hogy miképpen lehetne egyszerre változatokat és belülről nem tagolt, azaz homogén nyelv-közösségeket leírni. Terepmunkát is végző nyelvészként eszük ágában sem

volt tagadni a változatok létét, viszont feltételezték azt is, hogy kell lennie egy olyan szabályrendszernek, melyből a közösség minden tagja egyformán részesedik. Lássunk két-két rövid idézetet.

Bloomfield: „...egyetlen más tekintetben sincsenek egy csoport tevékenységei olyan mereven szabványosítva, mint a nyelv formáiban.”³⁰

„Ha elég közelről figyelünk, akkor azt találnánk, hogy nincs két személy — vagy talán egy személy különböző időkben —, aki pontosan egyformán beszélne.”³¹

Sapir: „...létezik valamiféle ideális nyelvi entitás, mely dominálja az egyes csoportok tagjainak nyelvi szokásait.”³²

„Mindenki tudja, hogy a nyelv változékony. Soha nem vágnak egybe két olyan ember nyelvi szokásai, akik ugyanabból a nemzedékből, ugyanarról a helyről származnak, és pontosan ugyanazt a dialektust beszélnek.”³³

A két amerikai nyelvész más és más úton kísérelte meg feloldani változékony és egység ellentétét. Különböző műveikben található különböző megoldásaik bemutatására nincs lehetőség. Egy-egy dologra azért érdemes kitérni. Bloomfield könyvének 19. fejezetében, a nyelvföldrajzról szóló részben a következőket olvashatjuk:

„A vizsgálódások megmutatták, hogy minden nyelv sok formája olyan változást szenvedett el, melyek más dialektusok formáival való keveredés következménye.”³⁴

Bloomfield könyve nagyjából és egészében arra feltételezésre épül, hogy az egyes változatok belülről tagolatlanok tekinthetők. Az idézett mondat fényében ez a feltételezés több, mint kérdésessé válik. Még akkor is kérdéses, ha a változatok keveredése csupán kivétel volt, ami — ha minden nyelvvel megesett — elég valószínűtlennek látszik. Bloomfield nem ad választ arra az igen egyszerű kérdésre, hogy a dialektusok keveredése hogyan jöhetett létre, és mit jelentett az egykorú nyelvi rendszer, rendszerek szempontjából. Ha ilyesmi megtörténhet, akkor — legalább kivételként — tárgyalni kellene az egymással keveredő szabályrendszereket is.

A másik megjegyzés Sapir egyik híres tételére vonatkozik, mely szerint „a 'való világ' nagymértékben tudattalanul épül a csoport nyelvi szokásaira. Nincs két nyelv, mely annyira hasonlítana egymásra, hogy egyazon társadalmi valóság kifejezésének lehetne tekinteni. A különböző társadalmak más-más világokban élnek.”³⁵ Sapir elkerülhetett volna néhány félreértést, ha nyomatékosan kijelenti, hogy ekkor valóban a „csoport” nyelvről, s nem egy természetes nyelvről beszél, ebben az esetben ugyanis talán világos lett volna, hogy egy természetes nyelv nem determinálja minden beszélőjét ugyanannak a világképnek a kényszerű elfogadására. Egyébként is nagyon sajnálhatjuk, hogy azok a nyelvészek és irodalmárok, akik a homogeneitás koncepcióját az irodalomra alkalmazták, nem homogén nyelvi változatokról, hanem homogén nyelvekről beszéltek. Ha a homogeneitást a változatokra korlátozták volna, akkor nem kellett volna azt gondolniuk, hogy egy kor minden egyes irodalmi alkotásában egészen pontosan ugyanazt a nyelvi rend-

szert kell keresniük, s lehet hogy a feltételezett szabályrendszerrel való deviaciók kutatása helyett először az irodalmi művek saját nyelvi szabályrendszereit igyekeztek volna felfedezni.

4. Újabb kitérő

Most pedig a kitérőhöz képest is kitérőt kell tenni, igaz ugyan, hogy ez a kitérő megmarad Sapirnál és Bloomfieldnél, ráadásul Max Blackhez kapcsolódik.

Sapir a *Nyelvész és nyelve* c. írásában tárgyalja a nyelv formális teljességét, amin azt érti, hogy „a nyelv úgy van megalkotva, hogy függetlenül attól, mit akar közölni valamely beszélője, függetlenül attól, hogy a beszélő gondolata vagy látomása milyen eredeti vagy bizarr, a nyelv készen áll arra, hogy elvégezze a feladatot.”³⁶ Néhány évvel később Sapir visszatért ehhez a kérdéshez, de akkor már másképpen fogalmazott: „Új kulturális tapasztalatok gyakran szükségessé teszik a nyelvi készletek gyarapítását. Ez a gyarapítás azonban sohasem a már meglévő nyelvi anyag- és formakészlet önkényes növelése, hanem csupán a már kialakult alapelvek további alkalmazása, és ez az alkalmazás gyakran nem egyéb, mint a meglévő szavak és jelentések szélesebb körű metaforikus felhasználása.”³⁷

Az első idézet arra figyelmeztet, hogy még maga Sapir sem mindig vallotta a nyelvek viszonylagosságának tételét. Sapir ekkor ugyanis azt mondja, hogy egy nyelv minden gondolat kifejezésére alkalmas, vagyis azt, hogy nincs összefüggés a nyelv szerkezete és a nyelven elmondható gondolatok között. Egy korábban idézett részlet („a 'való világ'...”) pedig mintha valami olyasmit állított volna, hogy a különböző csoportok nyelve látens előfeltevéseket, gondolatokat tartalmaz a „való világ” természetéről, ami ha igaz, akkor talán nem lehet nagyon könnyű azoknak a gondolatoknak az elmondása a nyelv elfogadott eszközeinek átalakítása nélkül, melyek szembeszégülnek ezekkel az előfeltevésekkel. A második idézetben pedig éppen azt olvassuk, hogy időről időre szükség van a nyelv lehetőségeinek bővítésére, s hogy a bővítés a meglévő szavak jelentésének metaforikus kiterjesztését jelentheti.

Max Black állást foglalt mind a metafora, mind az elmondhatóság kérdésében. Különböző helyeken kifejtett nézetei ugyanúgy feszültségben állnak egymással, mint Sapiréi. Először is, Black az ún. Sapir-Whorf hipotézis heves kritikusai közé tartozott, bár az is igaz, hogy Whorf távolról sem ugyanazt mondta, mint Sapir, és Blacknek elsősorban Whorffal voltak problémái³⁸ Mindenesetre volt Blacknek egy korszaka, mikor úgy látta, hogy „mindent, amit el lehet mondani, minden nyelven el lehet mondani”³⁹ Black mondata nagyon hasonlít arra, ahogyan Bloomfield fogalmazott: „mindazt, amit egy nyelven el lehet mondani, kétségkívül el lehet mondani bármely más nyelven is.”⁴⁰ Metafora-esszéjében viszont azt állította Black, hogy van-

nak olyan gondolatok, melyek csakis egyféleképpen mondhatók el: metaforával. Black ugyanis határozottan tagadta, hogy az interaktív metaforák átfogalmazhatóak vagy lefordíthatóak lennének az általuk kifejezett kognitív tartalom vesztesége nélkül.⁴¹ Ebből az következik, hogy léteznek olyan szemantikai űrök, melyeknek kitöltése jelentésteremtő nyelvhasználatot tételez fel. Ha ez igaz, akkor talán mindent el lehet mondani minden nyelven, de a „minden” elmondásához metaforákra is szükség lesz, melyek fordíthatósága viszont felette kérdéses.

Visszatérve Sapirhoz, a nyelv csakis akkor áll készen a „feladat elvégzésére”, ha lehetőségei között felsoroljuk a közismerten tervezhetetlent, a metaforát, mely viszont felrúghatja a megszokott mondat szerkezeteket, és megváltoztathatja a szavak jelentését, vagyis a nyelv önazonosságát teheti kérdésessé.

5. Az utolsó lehetőség

A kitérő végeztével vessünk egy pillantást Hockett 1958-ban megjelent könyvére, mely a pregeneratív nyelvészet hattyúdala volt.⁴² Hockett elméletében nem számított a nyelvészet alaptételei ellen elkövetett vétségnek arról beszélni, hogy azok a nyelvek, melyeket két csoport, vagy két ember beszél, mennyire segítik vagy gátolják a kölcsönös megértést. Ennek a felfogásnak kedvező következményei lehettek volna, igaz ugyan, hogy nem egyszerűsítette volna le az irodalmár munkáját oly mértékben, s nem is ígért oly jelentős áttörést, mint a nyelv homogeneitásának koncepciója.

Hockett szinkrón dialektológiának nevezi a nyelvtudománynak azt az ágát, mely az „egyének és a csoportok közötti nyelvi különbségeket” vizsgálja.⁴³ Hockett az egyének nyelvi megnyilvánulásainak vizsgálatára kívánta alapozni a nyelvészetet: „végső elemzésben a nyelv csak idiolektusok halmazaként figyelhető meg”.⁴⁴ Az ő felfogásában is léteznek eltérések, hiszen az idiolektusok nem feltétlenül esnek egybe egymással, de Hockett nem követi el azt a tévedést, hogy mindenféle deviációt szeszélyes és szabálytalan jelenségnek tekintene, s a hibákkal azonos kategóriába sorolná. Hockett elmélete nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy csupán arról van szó, hogy a különböző beszélők más-más szabálynak engedelmeskednek. A tulajdonképeni deviáció-elmélet abban különbözik ettől, hogy az eltérések mögött nem tételez fel rendszert, hanem a deviációt, mint Weinreich később megfogalmazta, a „performancia még tűrhető pontatlanságá”-nak véli.⁴⁵ A rendezett heterogeneitásból a deviáció-elmélet farag tökéletlenül megvalósult homogeneitást.

Különösen alkalmas lehetett volna stilisztikai felhasználásra a *kódzaj*, melyet Hockett a csatornában keletkező zaj analógiájára alkotott meg. A kódzaj „két, egymással kommunikáló ember kódjának eltérése”.⁴⁶ A kódzaj azokra jelenségekre utal, melyeknek során az egymással érintkező nyelvi

változatok egyaránt szabályszerűek, a kommunikációban mégis zavarok lépnek fel. Előfordulhat például, az irodalomtudományban nem is ritka, hogy az értelmező nincs tudatában annak, hogy az ő nyelve nagyon más, mint az üzenet nyelve, s mégis csak a saját nyelve alapján ítél arról.

Uriel Weinreich, amint ez Hockett könyvéről írt bírálatából kiderül, mély gyanakvással szemlélte az idiolektus kategóriáját. Az idiolektussal való operálás az ő számára a nyelv társadalmi voltának tagadását jelentette.⁴⁷ Weinreich nemcsak azt állította, hogy Hockett nem definiálja az idiolektus kategóriáját, hanem azt is sugallta, hogy ez a kategória teljesen hasznavehetetlen. Kérdés persze, hogy az egyidejűleg létező szabályrendszerek metaszépspontjaiba állított idiolektusok is joggal illethetők-e ugyanezzel az ellenvetéssel.

Weinreichnek igaza volt, mikor Hockett könyve kapcsán azt írta, hogy a kölcsönös érthetőségre vonatkozó kísérletek kezdetlegeseek. Harris és Voegelin például úgy vélték, hogy ha a hallgató érti, amit egy más dialektusban mondanak neki, akkor képes lesz átfogalmazni a saját dialektusában.⁴⁸ A metafora irodalmából, filozófusok írásaiból, Katz és Fodor elképzeléseinek bírálatából tudjuk, hogy az átfogalmazás önmagában is nagyon bonyolult kérdéskör.⁴⁹ Harris és Voegelin sikertelenségének nem szükségszerűen kellett volna azt jelentenie, hogy minden ilyen próbálkozással fel kell hagyni. Közben azonban Chomsky fordulatot vitt végbe a nyelvészetben, s az ő sikerei szinte automatikusan leállítottak sok más lehetőséget. Elképzelhető, hogy Weinreich azért volt annyira szigorú Hockett-tel szemben, mert ezekkel a problémákkal maga is szembekerült, s nem sokkal messzebbre jutott, mint Hockett. Igaz, az érthetőségről ő ritkán szokott beszélni, de a hallgatás semmivel sem termékenyebb válasz egy problémára, mint a tévedés.

6. Heterogeneitás a nyelvészetben

A heterogeneitás mindig is kísértett a modern nyelvészetben, de következményeinek felfedezése Uriel Weinreich nevéhez fűződik. 1954-ben megjelent cikkében Weinreich azt állította, hogy az önmagukban homogén nyelvi rendszereket ugyan le lehetne írni, a nyelvészeknek azonban nem sikerült homogén nyelvet találni, s ezért kellett egyre szűkíteniük a vizsgált tárgyat: a nyelvről a dialektusra, a dialektusról az idiolektusra, az idiolektusról a stílusra — jóllehet mindvégig egyetértettek azzal, hogy a nyelv társadalmi jelenség.⁵⁰ A folyamatos szűkítés megoldhatatlan problémákat eredményezett. Weinreich úgy látta, hogy „szakadék” van a „strukturalista és dialektológiai stúdiumok” között.⁵¹ A szakadék létrejöttért természetesen nem a nyelv, hanem a nyelvről kialakított felfogások felelősek. 1954-ben Weinreich bízott abban, hogy a nyelv két tanulmányozási módja egyesíthető, szinte megoldottnak tekintette a problémát.⁵²

Ha, miképpen Weinreich állítja, az egységesség „a strukturális leírás alapvető követelménye”⁵³, s ha a strukturalista elméletekben „két nem azonos rendszer formális egységei, szigorúan véve, összemérhetetlenek”⁵⁴, akkor nem nehéz megérteni, miért vonakodott a strukturalista nyelvész a „részben hasonló változatok”⁵⁵ vizsgálatától. A különböző változatok elemei, bármennyire hasonlítsanak is formában és jelentésben egymásra, nem lehetnek azonosak egymással, mert önazonosságukat nem formájuktól vagy tartalmuktól, hanem saját rendszerükben betöltött szerepüktől kapják. Ezt Saussure sem látta másképpen.⁵⁶ A nyelvész persze megteheti, hogy kicsit vagy nagyon hasonló rendszerekkel foglalkozik, de akkor nem az elméletére, hanem a józan eszére hallgat. Az elmélet szerint hasonlóság bármely mértéke érdektelen: „a nyelvi rendszerek a szó szigorúan strukturális értelemben csak azonosak vagy különbözők lehetnek.”⁵⁷ A részleges azonosság ebben a felfogásban nincs értelmezve.

Weinreich egy későbbi tanulmányban már sokkal erőteljesebben fogalmazott. A homogeneitást mindenestül el akarta hagyni, és „a nyelvállapotok szükségtelenül idealizált és a tényeknek ellentmondó leírása”-ról beszélt.⁵⁸ Azt is hozzátette ehhez, hogy meg kell szüntetni „a strukturáltság azonosítását a homogeneitással”⁵⁹ ami azt jelenti, hogy a homogeneitás hiánya nem jelenti a rendszer vagy a szabályok hiányát. Sőt, úgy vélte, „a strukturált heterogeneitás hiánya okozna működési rendelleneségeket.”⁶⁰ Ennek alapján immár lehetetlen a nyelvi változatokat a voltaképpen homogén természetű tárggyal megesett balesetnek tekinteni. Maga a rendszer lesz heterogén.

Weinreich elméletének gyakorlati haszna tanítványának, William Labovnak a vizsgálódásaiból derül ki.⁶¹ Labov arra a következtetésre jutott leleményesen megszerzett adataiból, hogy New Yorkban a társadalmi rétegződés és a heterogén nyelvhasználat között statisztikailag értelmezhető összefüggések fedezhetők fel. Híres vizsgálata követőkre talált, akik máshol is az övéhez hasonló eredményekre jutottak.⁶²

De Labov is a könnyebb ellenállás irányába vitte el a gondolatmenetet, mikor könyvében egy idő után abbahagyja a heterogeneitás tárgyalását, és nyelvi változás természetét kezdi firtatni. A két dolog természetesen összefügg egymással. Jean Aitchison, akinek a könyve hosszasan ismerteti Labov műveit, a homogeneitás problémáját már meg sem nagyon említi, szót sem ejt arról, hogy az egymással vetélkedő fonológiai és mondattani megoldások a fennálló nyelvi rendszer egészének szempontjából is érdekesek lennének, hanem ehelyett az egész kérdéskört a nyelvi változás mentén tárgyalja.⁶³ Aitchison a heterogeneitást teljes egészében átfordítja nyelvtörténétté, s ez arra figyelmeztet, hogy ugyanezt meg lehet tenni fordítva is. A nyelvtörténet a legsúlyosabb bizonyíték arra, hogy a nyelvek nem diszkrét, homogén rendszerek.

7. Elszigetelt esetek

Említést érdemel M. A. K. Halliday *Anti-Languages* c. tanulmánya.⁶⁴ Hallidayre az a J. R. Firth tett jelentős hatást, akinek mindig is voltak kétségei Saussure-rel szemben. Firth nem a nyelv rendszerszerűségének gondolata miatt támadta Saussure-t, hanem egyrészt azért, mert azt gyanította, hogy *langue, parole* és *langage* túl egyszerű, nivelláló és *a priori* rendszert alkotnak, másrészt azért, mert Firth a kontextusnak is szerepet szánt a nyelvi megnyilatkozások értelmezésében.⁶⁵

Halliday az anti-nyelveket olyan anti-társadalmakhoz kapcsolja, melyek alternatívát jelentenek a társadalomba beilleszkedett csoportokkal szemben. Az anti-társadalom a maga alternatív világában él, de ismeri a társadalom világképét is. Az anti-nyelv olyan elemeket is tartalmaz, melyeknek nincsenek megfelelői abban a nyelvben, melyhez képest alternatívát jelent. „Az anti-nyelv beszélői szakadatlanul arra törekednek, hogy fenntartsanak egy olyan ellen-valóságot, mely az elfogadott valóság nyomása alatt áll.”⁶⁶ Halliday példái többnyire bűnöző- és börtöntársadalmakból származnak, de megjegyzi, hogy a korai keresztények nyelve is anti-nyelv lehetett, vagyis nincs éles határ a kétféle nyelv között.⁶⁷ Halliday tanulmánya akkor válik rendkívül érdekessé, mikor megjegyzi, hogy nem a két nyelv távolsága, hanem feszültsége számít. A feszültség ugyanis nem kifejezetten nyelvészeti terminus, utoljára az Új Kritikusok találták alkalmasnak a költői nyelv jellemzésére. Halliday ugyan nem utal rájuk, de néhány oldallal később arról ír, hogy az „anti-nyelvet metaforikus jellege határozza meg. Az anti-nyelv metafora a hétköznapi nyelvhez képest”⁶⁸, majd ehhez hozzáteszi, hogy ez a metaforikus viszony csak a hétköznapi nyelv nézőpontjából áll fenn.⁶⁹

James Bogen nem nyelvész, hanem filozófus, de *Metaphors as Theory Fragments* c. tanulmánya minden szempontból ideillik.⁷⁰ Bogen azt állítja, hogy bizonyos metaforákban két világképet és nyelvet lehet tetten érni. A hétköznapi nyelvben, szó szerinti értelemben, a metaforák hamisak lennének, de elképzelhetőek olyan világmagyarázatok, melyeknek ugyanezek a szavak a lehető legtermészetesebb, szó szerinti kifejezései. Bogen szerint a szembenálló világképek és nyelvek nem fordíthatóak egymásba. Bogen nem említi Sapir nevét, de — mint írása címe mutatja — szoros kapcsolatot teremt világkép, vagy ahogyan ő nevezi, „elmélet” és nyelvhasználat között, bár az is igaz, hogy a „deviáns” elméleteket ő nem potenciális létezőknek, hanem a megértés önálló léttel nem bíró segédeszközeinek tekinti.

S végül említést érdemel James Thorne cikke, mely arra következtetésre jutott, hogy egyes irodalmi alkotások megértéséhez egyszerre szükséges a standard nyelv és az irodalmi alkotások által teremtett új dialektusok ismerete.⁷¹

Halliday, Bogen és Thorne, úgy tűnik, nem ismerték egymás műveit, melyek, bár nem eldugott helyeken jelentek meg, lényegében visszhang nélkül maradtak, amin nem is nagyon lehet csodálkozni, hiszen mindhárman

az árral szemben úsznak: Jakobson fejében nyilván meg sem fordult, hogy kódolást és dekódolást talán nem ugyanazon kód alapján végzik.⁷² Paul Ricoeur kiváló könyve nem szól arról, hogy talán nem mindenkinek metafora minden metafora, és elképesztően sok olyan írást lehet olvasni, melyek a deviációt, a feltételezett normától való elhajlást vizsgálják. Hogy a nyelvi heterogeneitásnak mi a jelentősége az irodalomban, azt szinte kizárólag Bahytin írásaiból tudjuk.

8. Mihail Bahtyin és Max Black (2. rész)

Black sokoldalú, fogékony filozófus. Könyvet, illetve tanulmányokat írt Wittgensteinről, I. A. Richardsról, Austinról, Grice-ról, stb.⁷³ Különböző helyeken olvasható nézeteit azonban nem könnyű egyazon álláspont kifejtéseinek tekinteni. Lássunk erre egy újabb példát. A generatív nyelvészet szellemében írt könyvében mintha mindenestül Katz és Fodor tételeit fogadná el: „A nyelv kompetens beszélője előre tudja, hogyan kell érteni azt a végtelenül sok mondatot, melyen még soha nem gondolkozott el, és mellyel még soha nem találkozott.”⁷⁴ Black két dolgot hagy ki abból, ahogyan átfogalmazza a generatív szemantika alapító írásában olvasható gondolatokat. Katz és Fodor egy olyan képességet írnak le, mely „képessé teszi a beszélőket arra, hogy megragadják végtelenül sok mondat szemantikai szerkezetét, a mondat környezetére vonatkozó információ nélkül és függetlenül a beszélők közötti egyedi különbségektől”.⁷⁵ Black nem utal a beszélők közötti különbségekre, mert természetesnek vette, hogy ilyen különbségekkel nem kell számolni. Úgy vélte, hogy annyi értelme van eltérni a mindenkire vonatkozó szabályoktól, mint a bridzsben megszegni az előre megállapított szabályokat.⁷⁶ A kontextusra való utalást más okból hagyta ki. Ha elfogadta volna Katz és Fodor véleményét, akkor mindig is egyet kellett volna értenie ellenlábasával, Donald Davidsonnal is, aki azt állította, hogy „a metaforák semmi mást nem jelentenek azon kívül, amit a metaforát alkotó szavak legszorosabban jelentése tartalmaz.”⁷⁷ Black viszont hajdanában úgy vélte, hogy a metaforikus *fókusz* a *keret* kontextusában új jelentést vesz fel. A kontextus függvényében változó jelentés elképzelése található meg Black könyvében is,⁷⁸ ahol pedig csak ellentmondást okoz, mivel Katz és Fodor kikötése nélkül — vagyis akkor, ha bizonyos környezetekben megjósolhatatlan jelentések bukkannak fel — nem lehet igaz, hogy előre lehet tudni a nyelv mondatainak jelentését.

Black könyvében van egy másik érdekes mondat is: „a nyelvi intézmény szabályai meghatározzák, hogy a beszélő szavai mit jelentenek, és a konvenció alapján hogyan kell azokat érteni, függetlenül attól, hogy használói mit szeretnének, hogy jelentsenek.”⁷⁹ Ha Blacknek igaza lenne, akkor szélsőséges esetben akár még az is előállhatna, hogy a nyelv minden beszélője félreértene a „nyelvi intézmény szabályai” által, emberi közbeavatkozás

nélkül meghatározott jelentést. Ehhez hasonló gondolatok már Black metafora-esszéjében is akadtak. Egyszer például azt mondja, hogy a nyelvünk szabályai eldöntik, hogy egyes kifejezéseknek metaforáknak kell számítaniuk, s ebben a beszélőknek nincs semmiféle szabadságuk.⁸⁰ De ki akarna visszacsinálni metaforákat? Lehet-e egyáltalán? Hogyan? Black mintha erről is tudna valamit. Egyik példájáról, „Az ember farkas” mondatról megjegyzi: „egy olyan olvasónak, aki a farkasok dolgában eléggé járatlan, a kérdéses metaforikus mondat nem azt jelentené, ami a beszélő szándéka volt.”⁸¹ Később még hozzáteszi ehhez, hogy: „akik azt tartják, hogy a farkasok halott emberek reinkarnációi, azok az itt felvázolttól lényegesen eltérő módon fogják értelmezni 'Az ember farkas' mondatot.”⁸² Vagyis Black néha tudja, hogy a metaforák metaforikus státuszát nem lehet a nyelv mindenkire vonatkozó szabályaiból levezetni. Számít az is, hogy az egyes beszélők mit gondolnak a világról.

Black fantáziáját nem ragadta meg a nyelv heterogeneitása. Eljárt ugyan a gondolattal, hogy a mondatok talán mást és mást jelentenek különböző világlátású embereknek, de ezt nem vette nagyon komolyan, mert úgy vélte, hogy létezik az általánosan elfogadott nézeteknek egy olyan, a szavak szó szerinti jelentéséhez kapcsolódó halmaza, mely a beszédközösség egészének „közös tulajdonát képezi”.⁸³ James Bogen is azt a hibát követte el, hogy — bár elvben megengedte, hogy elképzelhetőek „deviáns elméletek” — voltaképpen nem számolt azzal, hogy ilyen elméletek a valóságban is létezhetnek. Bogen írása egy olyan metaforára épül, mely a manó agyát a dióbéllel azonosítja. Az ehhez kapcsolódó deviáns elmélet szerinte többek között azt feltételezi, hogy a növények „képesek gondolkodni és érezni”,⁸⁴ de láthatóan meg sem fordul a fejében, hogy bárki is arra vetemednék, hogy ilyesmit komolyan is állítson. Ez tönkretenné — azaz szó szerinti értelemben vehetővé alakítaná — a metaforát, ugyanúgy, mint Black metaforáját a reinkarnáció gondolata. De akadhatnak ilyen vélemények is. Nem is kell túl messzire menni: abban a lapban, ahol Bogen írása megjelent, az előző cikk utal egy bizonyos J. Lawrence *A növényeknek is vannak érzéseik* c. tanulmányára.⁸⁵ Talán nem kellene lebecsülni a deviáns elméletek létezésének esélyeit.

A nyelvi változatok iránti érzéketlenség, úgy tűnik, eltávolítja Blacket Bahtyintól, aki sok művében foglalkozott a nyelvi heterogeneitás és az irodalom kapcsolatával. Szemben az idézett nyelvészekkel, akik nem tagadták, hogy a nyelv — időben, térben, társadalmi csoportonként, sőt egyénenként — változékony természetű jelenség, de leginkább arra vágytak, hogy a változatoktól elvonatkoztathassanak, Bahtyin mindig az ellenkező irányba halad: készséggel elismeri, hogy létezik egy átfogó nyelvi rendszer, ő azonban rendszerint a nyelvi sokféleséget és annak következményeit tárgyalja.

Bahtyin gyakran élt a következőhöz hasonló szembeállításal: „A nyelvet mi nem absztrakt grammatikai kategóriák rendszerének vesszük, hanem *ideológiai tartalmakkal telített* nyelvnek, világszemléletnek.”⁸⁶ Ez a

szembeállítás a Volosinov névvel megjelent műben két nyelvészeti irányzat ellentétét jelentette. Az egyik irányzat a nyelvben „szakadatlan teremtés”-⁸⁷ t lát, és a „nyelv értelmi-ideológiai mozzanatát”-t helyezi előtérbe,⁸⁸ a másik pedig a nyelvet „normatívan azonos nyelvi formák absztrakt rendszeré”-nek⁸⁹ tekinti. Bahtyin pontokba szedte a két irányzat különbségeit, és találó megjegyzéseket fűzött mindkettőhöz, de — mint az első idézetből nyilvánvaló — nem törekedett arra, hogy az ellentétet feloldja. Saját felfogása az előbbivel rokonítja, de szüksége volt az utóbbira is. A szakadatlan teremtés sok változatot hozhat létre, melyek egységét viszont a „normatív azonos formák”-at ismerő felfogás garantálja. Bahtyin az ideológiai szférába helyezte az egyes változatok majdnem minden különbségét, mintha a második felfogás csakis azonosságot fedezhetne fel közöttük. Bahtyin néha sajnálkozik ugyan, hogy az övétől különböző felfogás így vagy úgy írja le a nyelvet, de nem azt mondja, hogy ebben nincs igaza, hanem azt, hogy létezik a nyelvnek másféle dimenziója is. Könnyű erre példát találni: „A nyelv [...] soha nem egységes. Egységesnek csak abban az esetben tekinthető, ha rajta normatív formák elvont grammatikai rendszerét értjük, tehát elvonatkoztatunk mind a grammatikai rendszert kitöltő konkrét ideológiai jelentéstől, mind az élő nyelv szakadatlan történelmi változásától-alakulásától.”⁹⁰ Hogy semmi kétség ne maradjon ebben a tekintetben, Bahtyin kijelenti, hogy a „nyelvek” sokfélesége nem lépi túl az egységes egészként felfogott irodalmi nyelv határait, és nem válik igazi különnyelvűséggé, tehát nem igényli különböző dialektusok ismeretét,⁹¹ bár az is igaz, hogy egy másik helyen hozzáteszi, hogy az általa felvázolt szociális nyelvek potenciális dialektusok.⁹²

Ha vetünk egy pillantást arra, hogy Bahtyin milyen különbségeket talál az egyes „nyelvek” között, akkor azt tapasztaljuk, hogy bőven tartalmaznak olyan különbségeket, melyeket a strukturalista nyelvész akár dialektális eltéréseknek is minősíthetne. A regény nyelveit egyszer például azzal jellemzi, hogy bennük „másféle szókincs, másféle szemantika, másféle szintaktikai formák” találhatóak.⁹³ Ha visszagondolunk arra, hogy Weinreich (és Culler) szerint a strukturalizmusban csakis teljes azonosság és teljes különbözőség van, akkor a más elemekből, más szabályok (szabályok) szerint más jelentést kialakító „nyelvek” voltaképpen nyelvek.⁹⁴ (Bahtyin többnyire idézőjelbe tette a *nyelv* szót, ha vele az egységes nyelv határait át nem lépő változatokra utalt, és idézőjel nélkül használta, ha rajta „normatív formák elvont grammatikai rendszeré”-t értette.⁹⁵ Pl.: „a regény nyelve — 'nyelvek' rendszere.”⁹⁶)

Vajon mit szolt volna Bahtyin Weinreich és Labov tanulmányaihoz, melyek a heterogeneitást a nyelvi rendszer egészének szintjén is tárgyalják? Talán üdvözölte volna őket, de bizonyosnak látszik az is, hogy észrevette volna, hogy egymással bizonytalan mértékben vegyülő rendszerek esetében már nem lehet megállapítani a megértés maximumát és minimumát.⁹⁷ Bahtyin úgy vélte, hogy van egy felső határa annak, ameddig a közös nyelvi rendszer segíteni tudja a megértést, az ideologikumként értelmezett nyelv

esetében pedig a felső határ nincs rögzítve, csak az alsó. Bahtyin azért nem állapít meg olyan felső értéket, ameddig a megértés az „ideológiai tartalmakkal telített nyelv” esetében elmehet, mert elméletének ezen a szintjén nem játszik szerepet a mindenki számára közös, „igazi”, „tulajdonképpeni” jelentés, melyet valaki vagy megért, vagy félreért. A különböző „nyelvek” változtatnak a más változatokban létrejött jelentésen: óhatatlanul, természetükből adódóan hozzátesznek és elvesznek belőle. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a különböző „nyelvekben” maga a nyelvi rendszer sem szűkségképpen teljesen azonos, akkor még a megértés minimumát sem lehet adottnak tekinteni. Bahtyin talán nem is bánta, hogy némi megértés eleve, a közös nyelvi rendszer révén megadatik a különböző „nyelvek” beszélőinek. Így a különböző világokban élő szereplők között szélsőséges esetben legalább a nyelv közvetíthet. A Bahtyin által leírt helyzet igaz lehet Dosztojevszkijre, de bizonyosan nem áll, mondjuk, Canettire.

Black és Bahtyin elmélete nem nyelvfelfogásuk miatt, hanem jobbra annak ellenére hasonlít egymásra, bár az is igaz, hogy néhány dologban egyetértettek volna. De ennyi hasonlóság nagyon sok más elmélet között is megtalálható. Elméletüket végső soron a szembeállított elemek kölcsönhatása révén létrejövő jelentés koncepciója rokonítja. Ez a hasonlóság egy ponton egészen meglepő mértéket ölt. Bahtyin több helyen is tárgyalja a hibrid szerkezeteket. Ugyanaz a szó egyszerre tartozhat két különböző ideológiai nyelvhez, s így két, egymástól eltérő, egymással kölcsönhatásra lépő jelentése lehet.⁹⁸ A hibrid szerkezetekben „két — nyelven belüli — 'nyelv' keresztezi egymást.”⁹⁹ Bahtyin hibrid szerkezete kísértetiesen emlékeztet arra, ahogyan Bogen átfogalmazta Blacket. Bogen is két nyelv metszéspontjába helyezte a metaforát. A Bahtyin által hozott példák ugyan egyáltalán nem metaforák, de ez csak annak a következménye, hogy Bahtyin általánosabban, vagyis kevesebb megszorítással írta le ezt a szerkezetet.

9. Egy példa

Lássunk végre egy példát. Dickens *Kis Dorrit*-jában nehéz eldönteni, hogy a *börtön* szó szerinti vagy átvitt értelemben vonatkozik az emberi lakhelyekre. A regény egyes szereplői és az elbeszélő számára a *börtön* és a *ház* rokonértelmű szavak:

Clennam ott ült ugyanazon a helyen, mialatt alkonyodott, a szemközti sivár házakra nézve és azon gondolkozva, vajon az egykori lakók testetlen szellemei tudatával bírnak-e annak, mennyire szánalomra méltók hajdani börtönlakásaik miatt?¹⁰⁰

Arthur Clennam később azzal gyanúsítja anyját — mint kiderül, nem alaptalanul —, hogy életfogytiglani börtönre ítélte önmagát saját szobájában. Clennam — és anyja — világában a lakóházak a börtönök vonásait veszik fel. Kis Dorrit pedig börtönben született, s ott is nevelkedett. Testvére, Tip

bárhova jutott is, „mintha magával vitte volna a börtön falait is.”¹⁰¹ Számukra a börtön volt az elsődleges valóság, és a börtönön kívüli világban is a börtönök tulajdonságait fedezik fel. Amikor Kis Dorrit Olaszországba utazik úgy rémlik neki, mintha:

[...] a társaság, amelyben forogtak, rendkívül hasonlítana egy magasabbrendű Marshalsea-hez.¹⁰²

Ha a *börtön* szó utal a lakóházakra ebben a szövegösszefüggésben, talán helytelen metaforáról beszélni. Kis Dorrit és Arthur Clennam világlátása a *börtönt* a *ház* szinonimájává teszi. De ugyanez aligha lehet igaz minden olvasóra, és bizonyosan nem áll az elbeszélőre. A világ börtönszerűségét természetesen több változatban és több fokozatban lehet felfedezni. Clennam anyja ki sem tud mozdulni a szobájából, noha az igazi börtönből szökni is szoktak, Kis Dorrit viszont tud a szó szerint és a metaforikusan vett *börtön* feszültségéről, tudja, hogy „anti-nyelvet” beszél.

Ez a példa talán így félbehagyva is alkalmas arra, hogy elfogadhatóvá tegye azt, hogy a világképeknek nyelvi következményei is vannak. Egyes nyelvészek és stiliszták hajlamosak a szó szerinti és a metaforikus jelentés szembeállítására, de nem számolnak azzal, hogy a kettő nem eleve adott, s hogy ami az egyik ember számára metafora, az a másik ember számára bevett jelentés, közhely lehet. Az elbeszélő szövegekkel való találkozás felszámolhatja azt az illúziót, hogy lehetséges olyan objektív mérce, olyan szó szerinti standard létrehozása, melyhez képest egyes szövegekben meg lehetne számolni a metaforákat. Ez a veszély nagyon is valós. A *Világirodalmi Lexikon* metafora-szócikke például táblázatokat, számokat közöl.¹⁰³ A 2. táblázatban egyebek mellett azt olvassuk, hogy Tóth Árpád 1928-as verseiben 103 metafora található.¹⁰⁴ Ha elfogadjuk, hogy a metafora világnézetfüggő jelenség, akkor csak felsorolni lehet azokat a kifejezéseket, melyeket az elemző metaforának ért, de abban egyáltalán nem lehet bízni, hogy mindenki ugyanazokat a kifejezéseket fogja metaforaként azonosítani.

Manapság sokan egyetértenének azzal, hogy egy természetes nyelv mindenki számára azonos, viszont ezen a nyelven sokféle, egyaránt helyes gondolatot el lehet mondani. Nem mindig volt így. John Locke legalábbis más véleményen volt:

Mert bár általános meggyőződés, hogy a kötetekre menő viták változataiban, melyekkel a világot szórakoztatják, ezerféle a vélemény, mégis a legtöbb esetben azt találom, hogy a különböző magatartásokat képviselő vitázó felek egymás közt való érveléseikben csupán különböző nyelveket beszélnek.¹⁰⁵

B. Az elbeszélés és a metafora viszonya Krúdynál

„— Ellopta a tolvaj a legkedvesebb agaramat — kiáltott fel fogcsikorgatva Sámuel úr.” Az agár, akit említ, saját lánya, Veronka. De miért nevezi őt agárnak? Geszteréden, ahol élnek, kivételesen nagy becsben tartják az aga-

rakat:

Voltak itt asszonyok is, lányok — de hiszen ilyesmi másfelé is akad. Torok, keresztelők és lakodalmak annak rendje szerint lefolytak, de mégiscsak az volt a legnevezetesebb, ha valamelyik dicsőséges agár megkölykezett.

A geszterédi agarak

Az agárkultusz itt minden mást háttérbe szorít. A leghíresebb agárkupec éppen Gaál Sámuel, aki „néha az ország túlsó végébe is elment, ha agarászó úrnak híret hallotta.” Egy útvjáról hazatérve azzal a hírrel fogadják, hogy széltől is óvott leányát, Veronkát elragadta a Tisza. A parton azonban, Veronka nyomait keresve, megtalálja lánya ezüstmedalionját; mely — Sámuel úr őszinte megdöbbenésére — néhány bajuszszálat rejt magában, s ekkor hangzik el az idézett mondat. Amikor Gaál Sámuel felindulásában lányát agárnak nevezte, akkor az agarászó közösségben érvényes nyelven mondta el, hogy legnagyobb kincsétől fosztották meg. Mikor Gaál Sámuel visszaköveteli elrablójától, Beszterczeytől a lányát, a „tolvaj” is ezen a nyelven mondja el, hogy számára Veronka mindennél többet jelent: „Valamennyi geszterédi agárért nem adom.”

Milyen értelemben tekinthető Veronka agárnak? Gaál Sámuel idézett mondata feltehetően mást jelent azok számára, akik a világban csakis agarászati szempontokkal tekintenek szét, mint azok számára, akiknek az életét nem az agár és az agarászás tölti meg értelemmel. A geszterédek olyan nyelvet beszélnek, a világot olyan nyelvvel írják le, melyben minden az agárhoz képest méretik meg. Geszteréden legfőbb érték az agár. A kívülálló számára Gaál Sámuel idézett mondata metaforikus, a geszterédek számára a helyi köznyelv megnyilvánulása. A metafora jelentést teremtő nyelvi újítás; ez a mondat viszont — Geszteréden — a bevett jelentéseket használja fel, azonnal érthető közhely. Az elbeszélő tisztában van azzal, hogy az elbeszélés színhelyén sajátos világszemlélet uralkodik, azt azonban nem írja körül, hogy mihez képest tekinti eltérésnek azt, hogy az életet itt agarászásnak fogják fel. A kívülálló olvasó számára az ilyen szöveg nem azért látszhat némiképp valószínűtlennek, mert a különböző események rendszeresen ismétlődő egybeeséséről vagy más világképek számára egyedi esemény ismétlődéséről olvas, hanem azért, mert a szöveg azt állítja, hogy a világ másból sem áll, mint az agarászás ismétlődéséből. Gaál Sámuel mondata az elbeszélés kontextusában olyan hibrid szerkezetet alkot, mely a kétféle világkép feszültségét összeütközéssé alakítja, feltéve, természetesen, hogy nem egy hasonzó agárász olvassa.

Tekinthető-e kivételesnek a *Geszterédi agarakban* olvasható metafora Krúdy Szindbád előtti korszakában? Az ismétlődésre építő időszemlélet egymással párhuzamos nézőpontokat és világképeket rejt magában, hiszen a különböző ismétlődések mentén lehet értelmezni a szereplők egymással párhuzamosan létező világait. A szereplők életmódjából, foglalkozásából következő ismétlődések nem „rávetülnek” a világra, hanem — számukra —

benne vannak, értelmezik, értelmessé teszik azt. Hogy Krúdy korai — és későbbi — műveiben olyan metaforákat találjunk, melyeket más részletek már előkészítenek, valósággal előírnak, elegendő tudomásul venni, hogy a különböző világképeknek és értékrendszereknek egyebek mellett nyelvi konzekvenciái is vannak. Mivel Krúdy ismétlődésre épülő időszemléletében többféle valószínűség fér meg egymással, előre látható, hogy az ilyen metaforák lehetőségé eleve adott, annak ellenére, hogy ez a lehetőség nem minden elbeszélésben ölt testet tényleges, egyedi metaforákban.

Érdeemes röviden visszatérni a *Hét szilvafa* c. elbeszélésből korábban már idézett részlethez.

Otthon semmi egyebet nem csinált, mint földesúr volt. Lesétált a „falu”-ba, ahol vályogházakban némely öreg cseléde lakott. Ezeket a cselédeket jobbágyoknak nézte, és dehogyis jutott volna eszébe akármelyiknek ellentmondani a tekintetes úrnak.

Az első mondat jellegzetes hibrid szerkezet: az elbeszélő szövegében más világlátásnak megfelelő szót találunk, az elbeszélő számára Somodi Pál ugyanúgy nem földesúr, ahogyan cselédei sem jobbágyok, s a vályogházak sem falu. A mondat mégsem tűnik metaforikusnak: nem Bogen, hanem Bahytin egyes példáira emlékeztet. Ugyanígy a „falu” és a „jobbágyok” megértése sem metaforikus módon megy végbe — még a kívülálló számára sem. A két azonosított (például a szőlőgazdaság és a néhány venyige, a falu és a házak) vagy már egyébként is azonosak — amit Gaál Veronkáról és az agárról a kívülálló nemigen tételezne fel —, vagy túl egyértelműek a megfelelési szabályok (a jobbágy és a cseléd között). Metaforához pedig feszültség kell. A metafora egyik jellemzőjét abban szokták látni, hogy egy dolgot egy másik dologra szabott kifejezésekkel írunk le.¹⁰⁶ Összefüggésbe hozható-e egymással a világképek feszültsége és a jelenségekre alkalmazott szókincs megváltozása? Az *utolsó vendég* c. elbeszélés olyan világot teremt meg, melyben az ismétlődések — a kívülálló számára — a valószínűtlenségig vannak eltúlozva:

Sajátos, mennyi volt azelőtt a lakodalom, meg az ezzel járó mulatság! Mintha apáink háromszor-négyszer házasodtak volna, ha pedig öregemberek álmodozószavát hallgatjuk, azt kell hinnünk, őseink egyebet sem tettek, mint folyton házasodtak. Az országutakon minduntalan pántlikás, selyemkendős szerkénnyel találkozunk, a kackiás násznagyok, vőfélyek táncoltatták paripájukat, és a menyasszony fehér fátylát incselkedve kapta el a szél, hogy megmutassa szemérmesen piruló, szende orcáját.

Az elbeszélés főszereplője, Sirontai Gábor főhadnagy volt az utolsó azok között, „akiknek nem volt egyéb dolguk a világon, mint az örökös vendégeskedés.” A főhadnagy „egyebet sem tett, mint az új pár egészségére ivott”, és „ha nem volt lagzi [...], akkor felkereste a torokat, sőt még a keresztelőkig is leereszkedett.” Az elbeszélő világképe — hasonlóan a *Hét szilvafa* c. elbeszéléshez — itt sem esik egybe a szereplők: az „álmodozó öregurak” és a hivatásos áldomásmondó világképével, úgy tudja, hogy az ismétlődésnek

ez a mértéke túlzás, s ezzel létrejön a Sirontaiéval párhuzamos világ. A főszereplővel alaposan elbánik az idő: öregedése egybeesik a hagyományos életforma pusztulásával. Az új világban a hivatásos vendégnek többé már nincs helye. Az elbeszélés befejezését ironia járja át, az elbeszélő Sirontai főhadnagy szemével láttatja a megváltozott világot:

Az idő pedig múltván lassan oda jutottunk, hogy Sirontai uram rájött: vármegyénkben a lányok nem mennek férjhez, a férfiak nem házasodnak, és neve napja pedig senkinek sincs. De a legsajátosabb az volt, gyerekek sem születtek (legalábbis nem keresztelték meg őket), a halotti torok elmaradása azt bizonyította, hogy már az öregek meg sem halnak.

— Nem maradok ebben a gyalázatos tartományban — mondogatta. Szegyszer valóban eltűnt a vidékről.

Az új világban, melyből hiányoznak a korábban közösségi ünnepek, a régi világ főszereplője tekint körül. Látomását aligha lehet szó szerinti értelemben venni. Talán azt is lehetne gondolni, hogy csupán arról van szó, hogy Sirontait immár nem hívják meg sehová, a szövegben viszont arról olvasunk, hogy nem születnek, és nem halnak meg az emberek. Tévedés lenne azt hinni, hogy *Az utolsó vendéget* akkor értjük meg, ha az olvasottakat egyszerűen átfogalmazzuk, és értelmezésünkben nyom nélkül eltüntetjük az eredeti szöveget. A világ kétféle leírása közül egyiket sem mellőzhetjük, a szöveg jelentése a kétféle valószerűség és a két világkép feszültségéből áll elő. A metaforikusság kérdésére tehát még akkor is ki kell térni, amikor a szövegből hiányzik a tényleges metafora. Talán azt is lehetne mondani, hogy ez a szöveg olyan hibrid szerkezet, melyben a metafora nem lokalizálható egyetlen egy pontban, s így a szöveg egészét kell metaforikusnak tekinteni.

Az egymástól eltérő világképek elbeszélésenként változó viszonyban állnak egymással. Előfordul, hogy az egyik szereplő képes arra, hogy lefordítsa mondanivalóját a másik nyelvére. *A furcsa asszony* c. elbeszélésben a „szép virágszál”, Sári Mihályné özvegyen marad:

No, hiszen kertésze akadt volna elég, mindjárt az első időben Barinkay, a főszolgabíró a jánlkozott is nyomban a temetés után.

— Ha valamire szüksége van, nemzetes asszony, csak forduljon hozzám. Tudja a hatóság sokmindent megtehet, mert a hatóságnak nagy az ereje.

Így beszélt a vörösképű, kövér férfiú, és savószinű szemével olyan keményen nézett Sárinéra, mintha bizony mindjárt vasra akarná veretni.

Az özvegy szemérmatosan felelt:

— Köszönöm jószágát, főbíró uram. Én nemigen járok a kocsmába verekedni.

— Nono — felelt Barinkay, és olyan fenyegetően sodorta gyér bajuszát, mintha az özvegy volna a legnagyobb verekedő.

Sáriné a főszolgabíró erőteljes közeledését annak saját nyelvén képes visszaautasítani, a két szereplő jócskán eltérő világképe és nyelve között nem áthághatatlan a határ. *A Hét szilvafában*, mint láttuk, maga az elbeszélő fordítja le Somodi Pál látomását a világról. Hogy milyen nyelvre fordítja le, azt nemigen lehet megmondani, mert az elbeszélő rendszerint igen kevésbé

világítja meg saját világképének természetét, s így azt sem lehet pontosan tudni, milyen nyelvbe kerültek át Somodi Pál szavai. A „venyige”, „cseléd”, „vályogházak” fordításnak fordítás ugyan, de ezek a szavak sok nyelvben fordulhatnak elő.

A ló meg a szoknya c. elbeszélés főszereplője, Rohonkay egy olyan világban él, melyet a lovak töltenek meg értelemmel. Asszonyokkal nem törődött, „minek is törődött volna, amíg megvolt neki a híres Betyár lova?” Egyszer özvegy Szirnyákné érdeklődik az elpusztult Betyár szerszámái után:

Rohonkay szó nélkül előhozta a Betyár szerszámát, finom sárgabőr, ezüstös zabláját, csótárját, nyergét... Az özvegyasszony tréfás komolysággal dugta be a fejét a Betyár szerszámjába.

— Akár nekem is illenék — mondta.

Rohonkay rámeresztette a szemét. Amíg megindultak koponyájában a gondolatok rozsdás kerekei, a kis kocsi a piros napernyős özvegyasszonnyal már nagyon messze járt.

Rohonkay mindeddig csak a szó szoros értelmében vett lovakat értékelte a világban. Az özvegy arra próbálja megtanítani, hogy a lovak iránti érzéseit átviheti a világ más tárgyaira is. Szirnyákné valami olyasmit akar megértetni Rohonkayval, hogy az ember is ló, s ehhez kénytelen besorolni magát a ló-paradigmába. Rohonkay mintha meg is értené az özvegyet, s az a mondat mely erről beszámol, a helyzethez, Rohonkayhoz és az özvegyhez nagyon illő módon a „gondolatok rozsdás kerekei”-ről tesz említést. Szirnyákné egy másik alkalommal azzal az ürüggyel keresi fel Rohonkayt, hogy sarkantyút szeretne tőle venni. Ekkor Rohonkay a maga sajátos világlátásának megfelelően kezd udvarolni az özveggynek, aki pontosan érteni látszik azt, hogy Rohonkay mit is szeretene közölni vele: fy

A hallgatag és ravasz Rohonkay ekkor egy pár rozsdás sarkantyút hozott elő a kamrából, és gyöngéden megütögette vele az özvegy derekát.

— Fáj-e — kérdezte.

— Dehogy — felelt sokatmondólag az özvegy. — Ellenkezőleg.

(Az ilyen jelenetek olvastán az ember óhatatlanul elgondolkozik azon, hogy vajon miért vélik egyesek, hogy Krúdy „éretlen” alkotásokat hozott létre „mikszáthos” korszakában.) Rohonkay számára, míg teljesen a — négy lábú — lovaknak élt, megállt az idő: „A haja, bajusza éppen olyan sűrű és barna maradt mindig, mint fiatal korában.” Hasonlóképpen nem fog az idő Milotai Erzsine és Kamocsay Mihályon (*Szép asszony papucs, Milyenek az asszonyok?*). Ami Rohonkay számára a ló, az Milotai Erzsine számára a papucs és Kamocsay Mihály számára a bor. A változatlan ismétlődés kívül helyezi őket az idő múlásán, eltakarja előlük mások megszokott világát, melyben az emberek rendszerint meg szoktak öregedni. Amikor világképüket csapás éri, mindhárman pillanatok alatt öregednek meg.

Halliday hatására Krúdynál alternatív nyelvnek nevezhetjük az egyes emberek, kisebb-nagyobb közösségek ismétlődő életformájából következő világkép nyelvi megfelelőjét. Lehetne ezt metaforikus nyelvnek is nevezni,

de ez talán félrevezető lenne. Ez a nyelv nem önmagában, hanem egy másik nyelvvel összeütközve metaforikus, mint ahogyan egy szó metaforikus jelentésében is egyszerre szerepel a bevett és az átvitt jelentés. Önmagában, mint Geszteréd esetében láttuk, az alternatív nyelv nem metaforikus, mert nélkülözi a feszültséget. Az *Öreg szekér, fakó hám* c. elbeszélésben Sirotay kapitány a világot katonai viszonyokba rendezettnek látja, s így katonai kifejezésekkel írja le: házát kaszárnának nevezi, s amikor azon gondolkodik, hogyan is viselkedjen özvegy Zsarnó Erzsivel, akkor „mintha egy fogas háború-probléma megoldásán törné a fejét.” A problémát végül is mintha sikerülne megoldania az öreg katonának, mert egy szép napon „megattakírozta az asszonyt.” Egy másik volt katona „cselédei között katonás rendet tartott”, „öreg béresét őrmesternek nevezte”, „egy részeg kocsist kurtavasra veretett” (*A bujdosó földesuraságról*). Ezek a nyelvek teljes világmagyarázatot rejtenek magukban. A borivó látomása a világról így indul:

A magyar borban mintha benne volna az egész magyar história, az egész magyar jellem. A hegyaljai bor a tárogató hangjait ébreszti...

Sárkány-vér

A lustaság sem marad ideológia nélkül:

[...] a magyarnak, hogy ezer esztendeig meg tudott maradni, szerencséje volt veleszületett lustasága. A föld meg a víz tanította meg a magyarokat a lassú tempóra. Itt nincsenek rohanó folyók, vizesések, hullámzó tengerek, amelyeken a sebes szél repül...

A lusta Gaálok

Az ismétlődésre épülő időszemlélet, az önmagukat ismétlő életmódok kontextusában egészen természetes az, hogy „Minden ember másféle szempontból fogja fel a körötte történő dolgokat.” (*Az utolsó futóberyár*) Mivel a szereplők a pipagyűjtő, a lótenyésztő, a szerelmes, az agarász, a nagyevő stb. szemével látják a világot, s mivel ezekkel a világlátásoktól az elbeszélő rendszerint több-kevesebb távolságot tart, az elbeszélésekben a metaforikus feszültség is adott.

A megye özvegye c. elbeszélésben a közösség és a szereplő nézőpontja által leírt világok összeegyeztethetetlenül állnak egymással szemben. Az elbeszélés arról szól, hogy Hubolai Gáspár, mit sem törődve azzal, hogy Győri Eszter férjei gyorsan halnak, feleségül kéri a „megye özvegyét.” A közösség a halál („Nini, már megint temetett Győri Eszter”), a szereplő a szerelem nyelvén beszél („Szerelem nélkül enni sem tudott”). Ebben az esetben lehetetlen a fordítás az egyik nyelvről a másikra. Pontosabban szólva lehetséges, csakhogy értelmetlen. Az egyik nyelvből a másikba helyezve a dolgok önmaguk ellentétét fogják jelenteni ebben az elbeszélésben, ugyanakkor egyik nyelv sem érvénytelenítheti a másikat. Természetesen fel lehet tenni a kérdést: vajon nem túlzás-e külön nyelvekről beszélni ezekben az esetekben? Lehet, hogy túlzás, de akkor ez a túlzás Krúdytól sem idegen. Révi Kázmérról, akinek az élete abból állt, hogy válogatottan trágár károm-

kodásokat gyűjtött, ezt olvashatjuk.

Elmúlt az élete azzal, hogy csúnya szavakat gyűjtött össze, végül már nem is tudott másféle nyelven beszélni, mint azon a nyelven, amelyet ő saját magának szerkesztett.

Hogyan vezett el a lengyel korona?

A legnagyobb bolond c. elbeszélésben a közösség, melyen itt az egész ország értendő, a groteszk tréfa nyelvét beszéli. A bolondozás átértelmezi a dolgokat, s ez alól még a halál sem kivétel. Prinyi János, az egyik nevezetes tréfacsináló, akit mindenben utánoznak, elhatározza, hogy meghal, eltemeteti magát és feltámad:

A debreceni kántor hetekig énekelt olyan koporsók felett, melyekben eleve nek fekdtek, a halotti menetekben csupa nevető, vidámorcájú gyászolók mentek a sír felé, és a halotti énekbe belevegyült a cigányok hangolása. Mikor az öreg Cseffy Abris hónapokig nyomta az ágyat, svégre meghalt, a vármegyében így szóltak:

— No, ezt jól megcsinálta az öreg, de mi nem ülünk fel neki.

Volt aztán nagy csodálkozás, mikor az öreg a temetőből nem jött haza a halotti torra. Nézték, keresték, várták. És amikor másnapig nem jött elő, mindenki meg volt győződve arról, hogy az öreg Cseffy azért halt meg komolyan, hogy bolondozásban még Prinyi János uramat is lefőzze.

A metaforához szükséges feszültséget ebben az esetben az teremti meg, hogy az elbeszélés idején a bolondozás már archaikus nyelvállapotnak számít. Valószínűnek látszik, hogy Krúdy nem ismer olyan kitüntetett nyelvet, mely a valóságot minden szempontból helyesen és torzításmentesen ábrázolná. Pontosabban szólva a nyelvek mindaddig nem torzítanak, amíg nem állítjuk szembe őket egy másik, önmagában szintén támadhatatlan nyelvvel. *A legnagyobb bolondban* az egész közösség nyelvéről derül ki, hogy olyan alternatív nyelv, melyen az egyes értékek más értékek átértelmezésével és elnyomásával érvényesülhetnek.

A szövegeket átható metaforikusság több szempontból is az egyedi, élő metafora kiegészítő ellentétének tekinthető. Az élő metafora azáltal mond újat a világról, hogy a benne szereplő szó kénytelen új jelentést felvenni, mely folytatása és tagadása a szó bevett jelentésének. Az új jelentés újraírja a világot, a olyan valóságot tár fel, melyben a metafora értelmezhető. Krúdy metaforikus szerkezetei azonban eleve több, párhuzamosan létező világot mutatnak be. Metafora itt akkor jön létre, ha egy szó átkerül az egyik világból a másikba, ahol metaforikusan kell értelmezni.

S végül, talán érdemes ezt a fejezetet egy jóval későbbi műből vett példával zárni, bizonyítva, hogy az „érett” Krúdy nem mindenben tagadta meg a „mikszáthos” Krúdyt. A *Boldogult úrfikoromban* c. regényében szereplő „Fogas”, a hordár, kenyerét azzal kereste, hogy „valamely kapu alatt kérdés nélkül átvett tulajdonosuktól” zsebórákat, gyűrűket, karpereceket és egyéb holmikat, „hogy a Vasvári Pál utcában lévő zálogházig egyetlen iramodásban tegye meg az utat, mintha attól félne, hogy a zálogoló úriember

megbánja közben cselekedetét.” Fogas tehát hajlik arra, hogy a dolgoknak habozás nélkül a zálogházi értékét és értelmét nézze. A vendéglőben eltöltött éjszaka során egyszer csak az egyik vendég inti magához a hordárt:

A hordár már barátságos, huncutkás tekintettel ugrott az Esperes úr közelébe, mert elképzelése szerint most következett el az az idő, amikor a tiszteletreméltó Esperes valamely egyházi tárgyat Darvashoz fog küldeni, mert aprópénze az éjszakai költekezés folytán megfogyatkozott. Vajon mit szólna Darvas, ha a nagyfogú hordár egyszer egy püspöki bottal állítana be? (Minden embernek a maga foglalkozása szerint működik a fantáziája.)

Megfelelő kontextus nélkül az utolsó mondat alig lenne több, mint közhely, de Krúdy műveinek jelentős részére, Szindbád előtti korszákára kétségkívül, éppen az a jellemző, hogy önmagukban egyszerű tényezőkből rendkívül bonyolult szerkezetek jönnek létre. Az idézett mondat fantáziát említ, de nem csupán a fantáziára, hanem a világlátás és a nyelvhasználat kérdéseire is hatnak az ismétlődésre épülő időszemlélet következményei.

III. AZ ELBESZÉLÉSTÍPUS JELLEMZŐ NÉZŐPONTJAI

„Mikszáthos” korszakában kialakított nézőpontjai végigkísérik Krúdy pályáját, bizonyítva a tárgyalt elbeszélések összetartozását az életmű későbbi darabjaival. Ez azonban eddig nem tűnt fel senkinek. Valószínűleg azért nem, mert a korszakot leválasztották az életmű egészéről, s még legjobb esetben is csupán elkülönítve tárgyalták. Krúdy korai elbeszélései első pillantásra végtelenül egyszerűnek látszanak. Minden bizonnyal ez az egyik oka a *Szindbád* előtti korszak elhanyagoltságának. A korai és késői művekben megvalósuló nézőpontok összefüggésének kérdése elő fog kerülni a szakirodalom áttekintésekor is.

A „mikszáthos” korszak elbeszélései közt valószínűleg nem található olyan, melyben a világot kizárólag egy nézőpont ábrázolná. E megállapítás jelentőségét az adja, hogy a különböző nézőpontok egymáséttól eltérő jelentést hordozhatnak, egymással párhuzamosan létező, egymással feszültségben álló világokat írnak le.

1. A tanú nézőpontja

Számos elbeszélés kezdődik azzal, hogy az elbeszélő célzást tesz arra, hogy kisebb-nagyobb távolságból maga is tanúja volt az elbeszélte történetnek. A következő mondatokból olyan elbeszélőre lehet következtetni, aki maga is része, szereplője, vagy legalábbis saját történettel rendelkező szereplője lehetne az ábrázolt világnak:

Abban a faluban, ahol én gyerekeskedtem, két olyan ember is élt, aki színről színre látta Napóleont.

Mihály csizmája

Gyermekkoromban még ismertem az öreg Barzót, [...]

A zsvány Barzó

Egy kis homokos és akácfás nyírségi faluban, ahol darab ideig gyerekeskedtem, lakott egy szomorú, csendes ember, Bubis Sámuel [...]

Dáma

Gyerekkoromban még magam is láttam azt a zömök, vörhenyes bajszú fér-

fiút, [...]

Az ördögös kutya

A tanú tudása korlátozott: ő csupán külső megfigyelő, nem tudhat a szereplők lelki történéseiről, s csak közvetetten tudhat arról, mi történt ott, ahol nem volt jelen. Ebben az elbeszéléstípusban az elbeszélő soha nem válik az események főszereplőjévé, legtöbbször még csak nem is mellékszereplő, bár a fentiekhez hasonló nyitó mondatok ezt a lehetőséget megteremtették. Rendkívül gyakori, hogy az elbeszélő pusztán azzal utal arra, hogy valamilyen mértékben személyesen is tanúja volt az elbeszélte történetnek, hogy az események színhelyét saját falujának (vagy vidékének, stb.) nevezi:

Egy híres szűrszabó élt a vidékünkön, bizonyos Krotvai János, akit a környéken a legfurfangosabb embernek ismertek.

Hol lakik Krotvai?

A sárga Bodolay arról volt nevezetes a vármegyénkben, hogy Törökországból kaftánt hozott haza [...]

A kaftán

Egyszomorú, öreg nemesember lakott a falunkban, bizonyos Zahorai Pál, akit csak vasárnapi templomjáráskor lehetett látni végighaladni a falun.

Az ősök

Lakott valamikor a mi vármegyénkben egy furfangos, tréfakedvelő úriember, bizonyos Sárvári; illetőleg „kapitány Sárvári”, mert így nevezte őt az egész világ.

A bujdosó földesuraságról

A tanú nézőpontja, ahogyan azt Krúdy alkalmazta, nem törekszik kizárólagosságra, vele párhuzamosan más nézőpont is hathat, az imént elkezdett idézetek a következőképpen folytatódnak:

Abban a faluban, ahol én gyerekeskedtem, két olyan ember is élt, aki színről színre látta Napóleont. Gaál Samu volt az egyik (bár nem volt igazi Gaál, de a familia büszkén emlegette) közelebb járt a százhoz, mint a kilencvenhez. Az egész falu, de ha tán rákerült volna sor, az egész ország is, hadnagy úrnak szólította.

Mihály csizmája

Gyermekkoromban még ismertem az öreg Barzót, akiről az a legenda járta, hogy egykor zsványkapitány volt. Némelyek, akik nagyon tisztelték az öreget, a híres Sobri Jóskát gyanították benne.

A zsvány Barzó

Egy kis homokos és akácfás nyírségi faluban, ahol darab ideig gyerekeskedtem, lakott egy szomorú, csendes ember, Bubis Sámuel, akiről mindenki tudta, hogy szomorúságának az az oka, hogy évekkal ezelőtt elkártyázta a feleségét.

Dáma

Gyermekkoromban még magam is láttam azt a zömök, vörhenyes bajszú férfiút, aki után mutogattak Döngődön, Bujon és Süvöltön s így szóltak:

— Amott megy a legokosabb Gaál; Gaál Matyi.

Az ördögös kutya

Az egyes szám első személyre utaló kifejezések mellett — esetenként még rögtön a nyitó mondaton belül — felbukkan a véleményalkotás és történetmondás más formája is („a família büszkén emlegette”, „némelyek, akik nagyon tisztelték az öreget, a híres Sobri Jóskát gyanították benne”, „mindenki tudta”). Figyelmet érdemel, hogy hasonlóképpen alakulnak azok a részletek is, melyek annak példái, hogy az elbeszélő időről időre egykori saját lakhelyének nevezi az események színhelyét („legfurfangosabb embernek ismertek”, „arról volt nevezetes”). Az idézett elbeszélések a tanú nézőpontjával indulnak, de azonnal szóhoz jut a közösség nézőpontja is.

2. A közösség nézőpontja

A közösség gyakran az egyedi hősökével egyenrangú szerepet játszik az elbeszélte történetben, így nem véletlen, hogy időnként a történetet is abban a formában ismerjük meg, ahogyan az a közösség tudatában kialakult. A közösségi nézőpontot többnyire többes számú alanyokról vagy más, több szemlyre utaló kifejezésről lehet felismerni:

A kisvárosi krónikások, akik mindenbe beleűtik az orrukat, különösen egy kívánatos, szép asszony viselt dolgaiba, följegyezték, hogy Tahiné is arra a sorsra jutott, mint már sok asszony — beleszeretett a Bodolay kaftánjába.

A kaftán

Különc, embergyűlölő lett öreg korára, aki a podolini közvélemény szerint csak azért sétálgat még a platánok alatt, mert az ördögnek sincs kedve hozzá, hogy elvigye.

Poprádi szállásai

Sokáig láttuk még a nagyehető esküdtet betegen, bágyadtan tengeni-lengeni a vármegyeház parkjában.

A főispán ebédei

A podolini közvélemény azt tartotta, hogy itt hibázta el Kaveczy Mátyás az életét.

A hóbotos Kaveczy

A környék, a vármegye, sőt talán az országnak többi részei is, megállapodott abban, hogy ennek a fehérbőrű, álmodozószemű és ábrándos járású leányzóknak vannak a legszebb álmái.

Gaál Anna álma

A közösség nézőpontját testesíti meg az elbeszélésekben nagyon gyakran emlegetett pletyka, hír, legenda és babona is. Ilyen részletet találunk *A kaftán c.* elbeszélésben:

Ha körülnézünk ismerőseink között, senkit sem találunk, aki valaha a kaftánt látta, megtapogatta, megsimogatta volna.

De azt mindenki tudta, hogy milyen. Fehér nyest a bélése, szegélye pedig egy olyan ritka állatnak a préméből készült, amely állat csupán a legzordobb ázsiai hegyek között tanyázik. Szövege kasmírselyem.

Denem is lehetett másmilyen a kaftán, amelyet Bodolaya cserkeszek bégjétől kapott ajándékba, midőn egyetemista korában kardot vitt az orosz-
verő török fővezérnek. Legendák keringtek erről az utazásról.

Senki nem látta, de mindenki tudta. A közösségi nézőpont által előadott történetet ritkán jellemzi kifogásolhatatlan ellentmondásmentesség, de Krúdy rendszerint nem törekszik arra, hogy az esetleges ellentmondások kiemelt hangsúlyt kapjanak. Nem véletlen, hogy az utoljára idézett példa két mondatát kellett összevonni, hogy ellentmondást gyaníthassunk az olvasottakban. Pedig Krúdy nagyon gyakran írhatna le a következőhöz hasonló felépítésű mondatokat:

Persze nem ő lopta el a posztkiszlít, de mindenki tudta róla.

Az utolsó nagy rabló

Ez a mondat, csakúgy, mint a *Hét szilvafából* korábban idézett mondat, nem teljesen szokványos, hiszen egymásnak ellentmondó két tagmondata egyaránt az igazság igényével lép fel. Krúdy a két különböző nézőpont tudását ebben az esetben ugyanazon mondaton belül, kiélezett formában szembesíti egymással. Tompíthatta volna az ellentmondást esetleg azzal, ha a „tudta róla” helyett mondjuk azt írja: „úgy tudta”, vagy „azt gondolta”, de Krúdy itt másképpen döntött. A következő idézetek, bár szintén arról számolnak be, hogy a közösség olyasmit is „tud”, aminek nincs valóságalapja — vagyis tartalmuk alapján, ha tudomásunk lenne arról, miben áll a közösség „tudás-többlete” a valósághoz képest, a fentihez hasonló formára lehetne hozni őket is —, mondattanilag mégsem az idézett megoldásra emlékeztetnek.

A múlt bizonyos legendás patinával vonta be a vén gyilkos alakját; többet tudott mindenki róla, mint ami igaz volt.

Az utolsó futóbetyár

Nőtt, nőtt az ágyúgolyó híre. Aki nem látta, az többet tudott róla, mint aki látta.

Az ágyúgolyó

Ezek az utóbbi megoldások jóval jellemzőbbek erre az elbeszéléstípusra, mint *Az utolsó nagy rabló*-ból idézett mondat. Krúdy ekkoriban többnyire vonakodott attól, hogy a mondattan szintjén is kifejezésre juttassa a különböző nézőpontok ellentmondását. Későbbi korszakaira ez a megállapítás már nem érvényes.

Lássunk néhány további példát. Figyelemre méltó, hogy az elbeszélő milyen gyakran iktat több-kevesebb távolságot a különböző nézőpontok közé. A mondattant azonban ezekben az esetekben sem forgatja fel:

Nem kellett már vinni a gyönyörűséges Gaál lányokat. Megnőtt a hírük három vármegyére. Lehet, hogy nem is voltak olyan nagyon szépek, csak a hírük tette őket azzá. A hír, amely az embereknél fontosabb mindennél.

A híres Gaál kisasszonyok

Pedignagy híre lett gazdagságának. Már amilyenek az emberek: tízszer annyit

mondtak, mint amennyi valójában volt.

Az őröngös ködmön

[...] tán a Gaál Erzi lába se volt olyan nagyon fehér, hogy külön följegyeztesék, csak a híre tette, az a bolondos hír, amely gyakran széppé teszi a rútat is, és csúnyává a gyönyörűt. [...] Akik azt gondolták, hogy látták valamikor, mind holdkórosak lettek attól a vakító fehérségtől. Pedig sokan vélték látni, mert a menyecske ott szokta mosni egymaga csalánszövésű ingeit a kertjük végében, a Tiszában. [...] Talán így, talán másképpen kerekedett a szégyenlős Gaálné-nak az híre, hogy olyan nagyon fehér a lába, amit pedig közelről senki sem látott. [...] A vénasszonyok nyelve pedig kerepelt, kerepelt, de hát még ez is csak a Gaálné lábának a hírét növelte.

A fehér lábú Gaálné

Amikor a szövegben a közösségi nézőpont dominál, a tekintet olyan erősen szegeződhet a helyszínre, hogy legtöbbször nem tudjuk meg, mi történik a szereplőkkel, ha azok elhagyják az adott közösséget. A közösség nézőpontja nem alkalmas utazás ábrázolására. Számára az utazás hiány, távollét. A hiányzó részleteket egyes esetekben utólag, más nézőpontok pótolhatják.

Előbb Gaál Károly — a vörös — tűnt el titokban Zugodról. Senki sem tudta, hol járt, merre járt.

A lusta Gaálok

Olykor elutazott, senki sem tudta, hova ment; napokig elmaradt, majd hirtelen újra megjelent.

Hamis bankó

[...] a paripa eliramodott Rohonkayval, aki soha többé nem jött vissza a falujába. Nyoma veszett, eltűnt.

A ló meg a szoknya

Csak egy-két esztendeje került elő, addig külföldön bolyongott, de jóformán senki sem tudta teljes bizonyossággal, hogy voltaképpen merre járt.

A várasszony

A közösség nézőpontjával rendszerint valami nincs rendben: Bodolay kaftánjáról később kiderül, hogy nem létezik, a zsvány Barzóról pedig nem lehet minden kétséget kizáróan kijelenteni, hogy egykoron zsvány volt.

3. A tanú és a közösség nézőpontja

A két nézőpont által az elbeszélte történetről szerethető tudás hasonlóságokat mutat. Mindkettő tudása behatárolt, a szereplők belső történéseiről, a végbemenő események egyes részleteiről csak találgatásaik lehetnek. A közösségi nézőpont által bemutatott eseményekről időnként kiderül, hogy a fantáziák termékei, de a tanú sem mindig megbízható. Ha a tanú tagja a közösségnek, akkor nézőpontja belesimul a közösségébe, és a tanú elbeszélő

— a szereplők többségéhez hasonlóan — egy a sok hasonló közül. A következő részletben a két nézőpont szétválaszthatatlanul összeolvad és egymás érvényét erősíti:

Ez a Rohonkay nem is hozzánk való ember volt. Sunyi arcú, rövid lábszárával bizonytalankodva ügyelgő, kevésbeszédű ember volt. Állítólag valahonnan a felsővidékről került ide birtokos embernek, és ha nem tetszett neki valami, azt mondta, hogy: az másképpen van ott, náluk, ahonnan harminc esztendeje elkerült. A haja, bajusza éppen olyan sűrű és barna maradt mindig, mint fiatal korában, még a kabátja is ugyanaz a sáfrányszínű volt, hol a két ökle mindig a zsebekbe volt mélyesztve. A kalapját szemére húzva csavargott ide-oda minden látható cél nélkül, és így lassan kitudódott róla, hogy hamis ember, ravasz ember, akitől jó óvakodni. Az asszonyokkal látszólag sohasem törődött; minek is törődött volna, amíg megvolt neki a híres Betyár lova? Amikor fölült a Betyár hátára a szomszédokból tetszelegve nézték a különben rövidnyakú, gömbölyűhátú, fekete embert. A csizmasarkát úgy ütögette a paripa oldalába, mintha arra szüksége lett volna a Betyárnak. De hát mit csinált volna a csizmasarkával? Asszony után nem koptatta; néha két napig ragadt a szalma, pelyva a hajában, mert nem volt, aki onnan kifésülje. A csizmáját a nedves fűben törülte meg reggelenként, esztendőszámra szalonnát ebédelt.

— Azt a tót mindenségét! — dohogtak a környékbeli urak.

— Minek él az ilyen ember a világon, különösen itt a mi vidékünkön?

A Betyár pusztulása után még többet csavargott, mászkált Rohonkay. A sáfrányszínű kabát a nagy elálló zsebekkel minduntalan látható volt az országúton. Ha kedve szottyant, elsétált a tizedik faluba, és onnan megállás nélkül vissza. Útközben nem beszélt senkivel, csak a szeme járt ide-oda a kalap alatt, és hogy mit gondolt, azt senki sem tudhatta.

A ló meg a szoknya

Állítólag, látszólag, senki sem tudhatta: bizonytalan tudás; sunyi arcú, hamis ember, ravasz ember, tetszelegve: határozott, a szélsőségek közt ingadozó értékelés jellemzi a két nézőpont ötvözetét. Az idézet első mondatából nyilvánvaló, hogy az elbeszélő része a közösségnek, s osztja a közösség véleményét Rohonkayról. Rohonkay volt egyébként az a lóértő, akit özvegy Szirnyákné a női nem iránti fogékonyságra igyekezett vezetni. Az itt idézett részlet már csak azért is érdekes, mert alig egy oldallal korábban, az elbeszélés bevezetésében szintén erős értékelő kifejezéseket olvashattunk. Az elbeszélő ekkor még nem a közösség nevében beszél, vagy legalábbis nem annak a közösségnek a nevében, melyben Rohonkay él, s az, amit elmond, leginkább a lóbolond Rohonkayval rokonítja:

Lóval foglalatосkodó emberek tudják, hogy van néha olyan esztendő, amikor nem terem egy jóra való csikó se az egész határban. Terem, terem, de hát az is csak olyan, mint amilyen az idő. Az olyan tavasz nem is igazi tavasz. Máskor meg a lótartó gazdák egyebet sem csinálnak, mint szomszédolnak, látogatnak, bámulják a csikókat; csupa olyan csikó került a határunkba, amelyikből paripa lesz. Mintha merő eleven tűz lüktetne a bőrük alatt; mintha már lovast táncoltatnának a hátukon akkor is, amikor még az anyjuk után nyihognak... Hát az asszonyokkal is úgy vagyunk, mint a lovakkal.

Az idézet utolsó mondata már előlegez valamit abból, amit Szirnyákné sze-

retne megértetni Rohonkayval, ugyanakkor alaposan megkeveri a nézőpont- és értékviszonyokat: az elbeszélő tudja, amit Rohonkay tud, és tudja, amit Szirnyákné tud, ráadásul mindkettőjükkel átélten egyetért, de mindkettőjük ábrázolásába jócskán vegyül majd ironia is. S ha ehhez még hozzátesszük, hogy az elbeszélő egyetért (s majd a befejezésben szembefordul) a közösséggel is Rohonkay megítélésében, akkor az elbeszélő önazonossága kérdésessé válik: adhat-e mindenkinek igazat, s tagadhatja-e ugyanakkor mindenkinek az igazát? Talán azt lehetne állítani, hogy a különböző, egymásnak ellentmondó szövegrészletek nem is ugyanattól az elbeszélőtől származnak, s a szöveg diszkontinuitását az egymást felváltó elbeszélőktől eredeztetni. Ám ha az elbeszélő kétséges önazonossága helyett diszkontinuus szövegről beszélünk, a problémát csupán átfogalmazzuk. Voltaképpen mindkét megfogalmazás megteszi, ha nyilvánvaló egyrészt az, hogy a szöveg egyes részei ellentmondanak egymásnak, másrészt az, hogy az ellentmondásos összetevők értelmezhető egységet alkotnak. Sőt, akár azt is ki lehet jelteni, hogy az elbeszélő — a szereplőkhöz hasonlóan — váratlanul átalakulhat és ennek következtében változik meg a szereplők és a bemutatott történet értékelése. Az elbeszélők természetesen saját átalakulásukat, az értékelés módosulását és az elbeszélte események megítélésének változását sem jelzik hangsúlyosan.

A tanú elbeszélő természetesen nem szükségszerűen része a közösségnek. Ilyen esetben a két nézőpont eltérése az elbeszélte események különböző megítélését okozhatja. Milyen következményekkel jár az, ha eltérő nézőpontok hatnak egymással párhuzamosan, s utóbb kiderül, hogy egyikük helytelenül ítéli meg a végbemenő eseményeket? Milyen hatással van ez azokra a szövegrészletekre, melyek nem a valóságot, hanem annak átalakított változatát ábrázolják? *A furfangos kísértet* c. elbeszélésben a tanú mindvégig fenntartja saját — mint később kiderül — hamis értelmezését az elbeszélte történetről. Úgy véli, hogy Sibrik György „nem tudott a sírjában megnyugodni, és sokáig feljárt kísértetni.” Az elbeszélő az általa bemutatott történéseket mindvégig ekképpen, vagyis a kísértetjárás szókincsével írja le. Sibrik György örökségére sok jelentkező akad, akik közül az egyik önjelölt örökös, Sibrik János be is költözik az üresen maradt házba. Ekkor kezdődik a kísértetjárás. Sibrik János idegeit megviseli a hazajáró halott. Töri Sámuel, aki szintén jogot formálhatna az örökségre, kivonja magát az örökség felosztása körüli huzavonából. Töri Sámuel szép gazdasszonyát a köztudat a következőképpen látja:

[...] Sárffy Eszter volt a legkívánatosabb asszonyszemély a környéken. Mikor vörös otthonkájában rákönyökölt az ablak hídjára, az emberek még a túlsó soron is megálltak. Az irigyebbek fogukat szíva emlegették a vén huncutot, de még a jólelkűek is csodálkozva kérdezték:

— Vaion mivel él ez az Eszter? Arany-kukoricacsővel vagy mandulával?

A kísértetjárás végül annyira megviseli Sibrik János idegeit, hogy az eltá-

vozik a vidékről, s az ismét megürülő házba most Töri Sámuel költözik. De a halott ekkor sem tud sírjában megnyugodni, s még sokszor akad dolga, különös módon mindig éppen akkor, amikor az elhunyt rokonai ki akarják rakni Töri Sámuel a házból:

Az öreg Töri nevetve mesélte a faluban:

— Ki hitte volna az öregről, hogy ilyen rosszindulatú lelket hordoz bensőjében! Nem hágy nyugodni senkit az örökében.

Csalinszky, a sánta, rossznyelvű Csalinszky, aki már csak azért sem hitt a kísértetekben, mert katonai érdempénze volt, csúfolódva vágta oda:

— Pedig elég jó dolga lehet odalenn az öregnek. Hízik évről-évre, mert arany-kukoricacsóvel vagy mandulával él...

S ez azt jelenti, hogy a közösség — szemben az elbeszélővel, aki nem nagyon látszik érteni a végbement eseményeket — rájött, vagy mindig is tudta, hogy a kísértet nem más, mint Sárffy Eszti. Az ábrázolt valóság az ábrázoló szöveg terjedelmes részeinek átértelmezésével ragadható meg. A kísértetjárás szókincsén az eseményeknek egy kevésbé babonás értelmezése üt át, ám erről az elbeszélő egyáltalán nem vesz tudomást. *A lusta Gaálok* c. elbeszélésben az elbeszélő szintén távol tartja magát a közösségtől, a Gaál familiától: „Hiú, képzelődő, tunya fajta volt. A párnát ki hagyta ráncigálni feje alól, de nem mozdult fektéből.” Ebben az elbeszélésben a legendát abban a formában olvashatjuk, ahogyan azt a köztudat kialakította:

[...] a legnevezetesebb volt valamennyi közt Benedek, akinek valami örökségi dologban el kellett volna utazni Németországba, mégpedig Hamburgba. Egy bizonyos Amerikából visszatért Gaál ott hirtelen elhalálozott. Benedek megcsóválta a fejét:

— Szegény, kár érte. Pedig talán éppen azért jött, hogy még egyszer fokhagymás kolbászt ehessen...

— Hát az örökséggel mi lesz? — kérdezték.

Gaál Benedek pazarul legyintett, mint egy milliomos:

— Ha akarják elküldik, én bizony nem megyek olyan messzire utána.

Nem is ment. Dehogyan ment volna, amikor a Gaálok hivalkodásukban telekürtölték az egész világot a Benedek esetével.

— Ilyenek a Gaálok — mondogatták fészengve. — Nem kell azoknak földi kincs. Mert mit ér a földi kincs?

Telt, múlt az idő. Az örökség már félig-meddig legenda lett. Némelyek úgy mesélték, hogy a zugodi Gaálokra vár valahol egy borzasztó nagy kincshalmaz.

Az elbeszélések időnként csúfot űznek a köztudatból, és ez azzal jár, hogy az olvasónak át kell értelmeznie a köztudat által megformált történetet. *A lusta Gaálok* végén kiderül, hogy az örökségből egy szó sem igaz, a leírt események a valóságban nem, csak a família képzeletében mentek végbe. *Az utolsó vendég* befejezését olvasva az ember bizonyos lehetett abban, hogy az olvasottakat nem lehet szó szerinti értelemben venni. De lehet-e akkor is metaforikus feszültségről beszélni, ha az átértelmezést előíró utalás nem egyidejű az átértelmezendő szövegrészlettel, vagyis akkor, ha csak később derül ki, hogy az a valami, amit a szöveg létezőként mutat be, nem

létezik? Bonyolítja kissé dolgot, hogy *Az utolsó vendég*ben a korábbi és a későbbi világot vetítette egymásra a szöveg, míg *A lusta Gaálok*ban az örökségről kiderül, hogy sosem létezett, a legendának semmi nem felel meg a külvilágban, s így nem alkalmazható azonnal az „egy dolgot egy másik dologra szabott kifejezésekkel leírni” formulája. A Gaálok számára azonban — mindaddig, amíg ténylegesen ki nem derült, hogy nem létezett — a legendás örökség valóságformáló erővel bírt, létezett, ők valóban képzeletük áldozatai lettek. Ráadásul az olvasó is a Gaálok által megformált történetből értesül az örökségről, s így az számára is létezik — természetesen a fikcionalitás keretein belül, vagyis pontosan úgy, ahogyan a Gaálok léteznek, vagy az elbeszélő létezik. Ha az olvasó nem előlegzi meg a kételkedést a közösségi nézőpont és a legenda érvényét illetően, akkor a Gaálok világképeinek megrendülését belülről láthatja, s a legenda átértelmezése közben tudnia kell, hogy a hajdani valóságot szünteti meg, ha a legendát teljes egészében törli. A legendát úgy kell törölni vagy áthúzni, hogy azért olvasható maradjon,¹ és az átértelmezés eredményeképpen létrejövő szöveg alatt egy másik szöveget kell feltételezni. Noha tudjuk, hogy a legenda hamis, a hajdani világ csak a vele egykorú világértelmezéssel együtt érthető meg. Így a legendás világ egyszerre létezik és nem létezik.

Ha az olvasó kételkedve olvassa a közösségi nézőpont által megformált történetet, ha netán felfigyel arra, hogy a Gaál familia „képzeltő [...] fajta volt”, akkor már menet közben előáll a metaforához szükséges feszültség: az ábrázolt világ helyén másfajta világokat keresünk.

A nemlétező dolgok, ha a világot éppen ezek mentén értelmezzük, árnyékot vetnek a ténylegesen létező világban is. A Gaálok, bárhova néznek is, mindenütt a nemlétező örökséggel kell szembenézniük. Az örökség nem egyszerűen nincs, hanem fájdalmasan, pusztítóan hiányzik a világból. A *Gaálok öröksége* c. elbeszélésben, melyben a köztudat hasonlóan súlyos csapást szenved, a legendás örökség szintén meghatározza azt, ahogyan a Gaálok szétekintenek a világban. Az örökség nemléte szinte elviselhetetlenül üressé és prózaivá teszi a ténylegesen létező világot:

A Gaálok egymásra bámultak. Mintha valami kemény ostornak ütését érezték volna a hátukon. Vége a legendának. Ezentúl be kell érni a holdvilággal és a nappal, más többé nem világít nekik.

A Gaálok álma c. elbeszélés bevezetésében a szöveg a képzelgést nem tünteti fel valóságnak, a két nézőpont mást és másképpen tud; fantáziálás és valóság világosan szétválnak egymástól, s az „elfogadott valóság nyomása” nagyon is érezhető a fantáziavilágon:

Olyan szerények voltak már a Gaálok, hogy a disznótort is már csak hírből ismerték, de azért félreCAPOTT kalapban jártak, és egymás között így beszélgettek:

— Az én lányomat az egri püspök esketi, ha férjhez megy.

— Az én fiam meg a fehérvári ulánusoknál lesz hadnagy, ahol még a legutolsó kutyamosó is legalább bárógyerek.

Ha két Gaál találkozott egymással, többnyire ilyen beszélgetésekkel töltötték az időt. Mintha fantáziájukat akarták volna gyakorolni, amint idegen nyelvet gyakorol az ember, hogy el ne felejtse. [...] Egy Gaál — számtiszt volt a megyénél — egyszer álmában feleségül vette a császárszállási özvegy bárónét.

A szinte véletlenszerűen említett álom, az ábrándozás egyik példája azonban hamarosan meghatározó szerepre tesz szert a képzelgések közt. A Gaálok nagyon is komolyan veszik, s immár a báróné uradalmának hasznosításán kezdenek töprengeni, az álom kezdi átrendezni a valóságot, szókinccse rátelepszik a valóságra:

Egyszer hivatalos dolga akadt a számtisztnek az özvegy báróné valamelyik falujában. A Gaálok nyomban azt mondták:
— Tamás elmegy a birtokára.

Sőt, az elbeszélés befejezésében egy időre úgy látszik, hogy ezúttal a valóság kényszerül engedni a fikciónak. A képzelgés egy része valósággá válik. A véletlen úgy hozza, hogy — az álombelire kísértetiesen emlékeztető körülmények közepette — Gaál Tamás valóban megismerkedik a bárónéval, aki szintén tud az álomról:

— Hiszön az én álombeli vőlegényem — folytatta a báróné. — Jöjjön a kocsimra, és mesélje el nekem ezt a dolgot.

Gaál Tamás nagy megilletődéssel szállott le rongyos csészájáról. Ebben a percben úgy érezte, hogy az egész familia — a Gaálok — évszázados keserve, búja, bánata az ő kezében van. A kezében van azicsavar, amelyet csak meg kell fordítani, hogy egyszerre megváltozzon minden.

A dolgok azonban a legkevésbé sem úgy alakulnak, ahogyan a familia képzeletében már számtalanszor végbementek:

— Addig maradhat nálam, ameddig akar, Gaál — szólt a báróné. — De szerelemről szó se legyen. Mert én úgyse megyek férjhez önhöz.

— Nem lesz szó szerelemről — felelt ünnepélyes hangon Gaál Tamás; magában pedig szomorúan gondolt az öreg Endre bácsira, aki valahol Süvöltő táján képzeletben díszmagyarban jár-^{7 a}kel, és ezüst kard vagyon az oldalán.

Álom és valóság kölcsönhatásra léptek egymással: a valóságot ebben az esetben is átértelemezi és átírja a meg nem valósult képzelgés, még akkor is, ha Gaál Tamásnak rá kell ébrednie arra, hogy a kettő között van némi különbség.

Ezek az elbeszélések megcáfolják, néha megcsúfolják, de teljesen meg nem szüntethetik egyik alkotó elemüket, a közösségi nézőpontot. Mi történik akkor, ha — mint *A ló meg a szoknya* c. elbeszélés bevezetőjének egyik részletében — a tanú elbeszélő része a közönségnek, s elkötelezi magát a közösségi nézőpont által az eseményekről és a szereplőről adott értékelés mellett? Rohonkayt egybehangzóan sunyinak, alattomosnak nevezték, ám a bevezetést követő történet a legkevésbé sem támasztja alá ezt az értékelést. Szirnyáknénak sikerül ugyan megértetnie Rohonkayval, hogy a világ nem csak lovakból áll, összeköltözésük azonban nem azt hozza Rohonkay számára, amit remélt. Rohonkay nem ismeri ki magát az új helyzetben, házuk

idegenekkel telik meg, akik Rohonkaynál több fogékonyságot árulnak el a női nem iránt, s akik talán túlzottan is bizalmas viszonyba kerülnek az özvegygel:

Telt-múlt az idő. Rohonkay csizmája mindig fényesebb lett, de kedve annál rosszabb. Sehogy sem találta a helyét a megváltozott viszonyok között. Sűrű, fekete haja, amely olyan volt, mint a drótszög, hirtelen őszielni kezdett; szalonnát legfeljebb reggelire kapott. Az istállóban gyakran elüldögélt a szalmán, és nézte a Betyár régi szerszámját.

— Itt állott a lelkem... Milyen más világ járt akkor! — sóhajtozott.

Egyszer valamit észre is vett volna a fáma szerint: egy alkonyattal bizonyos nagyszakállú Gaál és a felesége között. A lugasban nevetgéltek, vagy az ördög tudná, mit csináltak, elég az hozzá, hogy azon az éjszakán lódobogásra ébredtek föl a ház lakói. Szenvedélyes nyerítése hallatszott valamely idegen paripának, és Rohonkay a kalapját mélyen a szemére húzva kisietett a ház elé. Ott nagy fekete lovat talált, amelynek hátára vetette magát.

— Betyár! — mondta, és megveregette a paripa nyakát.

A patkó szikrázott a csatorna kövein, amint a paripa eliramodott Rohonkayval, aki többé sohasem jött vissza falujába. Nyoma veszett, eltűnt. Ki tudja, miféle ravasz, alattomos cselekedet volt ez megint?

— A Betyár elvitte! — mondták a falubeliek. — A pokolba vitte.

A Gaálok tovább pipáztak az ámbituson, és az özvegyasszony nevetett. Pedig a jó évjáratból való volt ő is. Csakhogy ebben néha csalódik az ember. Csupán a lóban nem lehet csalódn.

A közösségi nézőpont értékelése mit sem változik Rohonkayról: ravaszságról, alattomoságról és a pokolról beszélnek a falubeliek, az elbeszélő azonban kiválik a közösségből. Ezt a fordulatot az elbeszélő történet burkoltan már előkészítette, de az elbeszélő történetéről adott kommentár szintjén az utolsó bekezdésig egyetlen szó sem esett arról, hogy az özvegyel sincs minden rendben. A bevezetés egyik részében Rohonkayról adott minősítések érvénye megrendül. Az elbeszélő — a nyílt értékelés szintjén — mindedig a közösséggel értett egyet, az utolsó mondatokban azonban már Rohonkay oldalán áll. A két álláspont ellentmond egymásnak, de erről az elbeszélő tudomást sem vesz. Jó okunk van feltételezni, hogy a szöveg eleje és vége nem ugyanattól, vagy legalábbis nem ugyanolyan típusú elbeszélőtől származik. A tanú és a közösség nézőpontja mellett számolni kell a mindentudó elbeszélő nézőpontjával is.

4. A mindentudó elbeszélő nézőpontja

A tanú és a közösség nézőpontját külső megfigyelés, találgatás jellemzi. Egyik sem tudhatja, mi zajlik le a szereplő, esetünkben Rohonkay tudatában:

Mindent megnézett alaposan, és hogy mit gondolt magában, azt senki sem tudhatta.

Az idézet azonban a következőképpen folytatódik:

Egyszer, midőn éppen két napig odakóborolt, hazaérkezve, egy kocsit látott a háza előtt. Piros napernyő virított a kocsiból, és kis fehér pónilovacska állodgáltak a rúd mellett nagy nyugodalmasan. A lovakról rögtön fölismerte Rohonkay a tabi földesasszonyt, özvegy Szirnyák Jánosnét.

— Vajon mit akar velem ez a boszorkány! — dünnyögte magában, és tán még mélyebbre nyomta az öklét a kabátja zsebébe.

Ezekben a mondatokban már egy másfajta nézőpont testesül meg. Az elbeszélő hallja, amit a szereplő magában dünnyög, tudja azt is, hogy Rohonkay nemcsak meglátta, hanem „rögtön fölismerte” a kocsit, tehát olyasmiről is tudomása van, amiről külső megfigyelő nem tudhat. A nézőpontváltás rendszerint akkor következik be, amikor az egyedi történet megszakítja a bevezetés ismétlődéseit, és párbeszédes jelenetek váltják fel a leírást, illetve az összefoglaló elbeszélést. Ezek a változások könnyen elfedhetik a nézőpont radikális átalakulását, s így gyakran nem azonnal érzékelhető, hogy az egyedi történet feszültségben áll bevezetésével. A mindentudó elbeszélő, a többi nézőponthoz hasonlóan, korlátozott szereppel rendelkezik: időnként kihallgatja ugyan a szereplők gondolatait, mindentudása azonban többnyire abban nyilvánul meg, hogy olyan párbeszédet rögzít, melyeknek csupán testetlenül lehetett tanúja, vagy tudja, hogy mit tesznek a szereplők akkor, ha — nagyon ritkán — egyedül maradnak. A mindentudó elbeszélő kiterjedtebb szerepeltetése megnehezítette, vagy egyenesen lehetetlenné tette volna Krúdy számára a különböző nézőpontok jelentésteremtő kijátszását egymás ellen.

A tanú és a mindentudó elbeszélő nézőpontja által létrehozott mondatok hasonlíthatnak egymásra. Ezekben a mondatokban a szereplő harmadik személyű:

Ha kedve szottyant, elsétált a tizedik faluba, és onnan megállás nélkül vissza.

[...] egy kocsit látott a háza előtt.

A lovakról rögtön fölismerte Rohonkay a tabi földesasszonyt, özvegy Szirnyák Jánosnét.

Látszólag mind a három mondat belső történésről számol be. Az elsőből azonban hiányzik annak említése, hogy a séta mit jelentett Rohonkay számára, míg a harmadik a szereplő által értelmezett látványról számol be. A második — megfelelő szövegkörnyezetben — mindkét nézőpontot megtestesítheti. Nem véletlen, hogy a hangsúlytalan nézőpontváltást éppen ez vezeti be.

A nézőpontok és az értékelés burkolt ellentmondásaira építő történetmondás Krúdy egyik legjellemzőbb vonásának tűnik. De *A ló meg a szoknya* c. elbeszélésben nem csak a szereplők értékelése változik nagyot. Az elbeszélés bevezetésében a narrátor párhuzamot von a két „finomvérű, jeles teremtés”, a nő és a ló között. Ez a párhuzam egyrészt előrevetíti a Rohonkayra váró leckét, másrészt azt mutatja, hogy az elbeszélő vilásképe ekkor

— egymással összebékíthető részalkotókként — mintha tartalmazná mind a lovak iránt érdeklődő Rohonkay, mind a másik nem iránt fogékony Szirnyákné világképét. De ami a bevezetésben analógia, az a később elbeszélte történet szerint alternatíva. Így az elbeszélés voltaképpen három olyan történetet mond el, melyek ugyanazokból a külső eseményekből állnak, mégsem azonosak egymással. Az egyik történetben Rohonkay és Szirnyákné világlátása összebékíthető, s merő véletlen, hogy nekik ezt nem sikerült megtenniük. A másik történet Szirnyáknét, a Gaálokat és a falusi közvéleményt igazolja, a harmadik pedig Rohonkaynak ad igazat. Szirnyákné Rohonkayt arra próbálja tanítani, hogy a világ nem csak lovakból áll, Rohonkay azt próbálja megértetni a világgal, hogy mit is jelent a hűség, a bevezetés elbeszélője pedig a kettő között semmiféle ellentmondást nem lát. Az elbeszélőt az elbeszélte történet cáfolja, Szirnyákné talán túlzottan is hajlamos érzéseinek átvitelére az egyik férfiről a másikra, Rohonkay pedig talán képtelen arra, hogy embereket is a szívébe fogadjon. Ez az elbeszélés eltávolodik attól, ahogyan *A lusta Gaálok* vagy *A Gaálok álma* szétválasztották a valóságot a képzelgéstől. Mindenkinek lehetne igaza, de elképzelhető, hogy senkinek sincs. Az események értelmezése merőben a nézőpont függvénye. *A ló meg a szoknya* esetében teljességgel önkényes döntés lenne a három történet közül bármelyiket is „valóságnak” nevezni — a másik kettő hitelének rovására. A három világképben talán csak az eseménysor közös, de bármelyiküket is próbáljuk meg elbeszéléssé alakítani, „ahogyan az a valóságban megtörtént”, szükségszerűen a másik kettő átvitt változatát kapjuk. Ha viszont tagadjuk a „puszta tények” létezésének a lehetőségét, akkor még az eseménysor sem lehet azonos.

5. A szereplő nézőpontja

A Krúdyra jellemző nézőpontok közül a szereplőé nyilvánul meg a legritkábban és a legrövidebb részletekben. Ez természetesen összefügg azzal, hogy a mindentudó elbeszélő ritkán enged betekintést a szereplők tudatába. A szereplő nézőpontja rendszerint a mindentudó elbeszélő szövegébe ékelve, s annak alárendelve jelenik meg. *A megye pávája* c. elbeszélésben Prépostváryné Bécsbe küldi eleinte vonakodó férjét:

Hús esztendeje nem járt Bécsben. Akkor daliás katona volt, és az asszonyok szépek, híresek voltak. Vajon milyenek mostanában az asszonyok?

Az időhatározóból derül ki, hogy az idézet utolsó mondata már a szereplő nézőpontját testesíti meg. A mindentudó elbeszélő és a szereplő nézőpontjának esetenkénti közelségét mutatja, hogy egyszer-egyszer egymás mondatait kerekítik ki. Az *Út a faluba* c. elbeszélés azzal zárult, hogy az egyik szereplő káromkodását az elbeszélő fejezte be. *A Hetedik szilvafa* c. elbeszélésben Gaál János azt szeretné kivenni unokájából, Erzsiből, hogy kibe

rh
kurziv

szerelmes:

— Nincs neki neve — felelte Erzsi, és lehet, hogy igazat mondott. Utóvégre tizenhat éves volt, s ilyenkor nem szükséges még, hogy neve legyen annak, aki után a szív eped. A kalendárium összes szentjei egyforma esélyekkel pályázhatnak az ilyen szívekre, a Sámuelek éppen úgy, mint a Józsefek...

— Oh, hogy a mennykő csapna beléjük — nyögött keservesen az öreg.
— Bezzeg másként volt az én siheder koromban!

A két nézőpont közelségének ez a fajtája nem túl gyakran fordul elő. *A megye özvegye* c. elbeszélés azért érdemel figyelmet, mert talán itt figyelhető meg legtisztábban a közösségével vegyülő tanú és a szereplőéhez közelítő mindentudó elbeszélő nézőpontjának ellentmondása. Az elbeszélés bevezetésében, Győri Eszter leírásában, ismétlődést mutató sorsának ismertetésében a tanú nézőpontja a közösség nézőpontjával keveredik:

Az én gyermekkoromban még virágjában volt — de nem lehetetlen, hogy még manapság is ott jár kel talpig gyászban, nagy fekete fátyollal (mely alól kivillant két bogárszeme) a megyeház folyosóin. [...] Többnyire az elhalt férje után keresett nem létező jussokat [...] Hubolai Gáspár — akit a régi jegyzőkönyvek így említenek: „utolsó alispán”, segített is rajta kétszer: férjhez adta. [...] Aztán fordult egyet-kettőt az idő kereke, talán még a porréteg sem lett magasabb a megyei hivatalok iratcsomóin, amikor ott kilincselte ismét Győri Eszti talpig feketében. Özveggy lett ismét... [...] Takaros, szép asszony volt ez a híres Győri Eszti. Kebele, válla, nyaka gömbölyű, mint a galambé; a csipője rengő-ringó, mint a violaszál. Hervadhatatlan szép arcából úgy világított ki két szeme, mint a lámpások. Nemigen volt tanácsos azokba a lámpásokba nézni, ha az ember szerette az életét. Mert valami csodálatos babona járt láthatatlanul ennek a szép asszonynak a lába nyomába. Nem is kellett hozzá álmodozó falusi emberek babonásága, beszéltek a tények magukért: meghalt az, akit Győri Eszti megszeretett.

A közösség ítélete határozott, pontosan véli ismerni a végbemenő események természetét, számukra „beszéltek a tények magukért”: Győri Eszter gyönyörű ugyan, de valamiképpen ő felelős férjei haláláért. A közösség csípős megjegyzésekkel sem fukarkodik:

— Nini, már megint temetett Győri Eszter. Újlovak vannak a kocsijába fogva.
Az öregasszonyok dörmögtek:
— Bezzeg ne volna Hubolai uram a keresztapja. Régen megégették volna már ökelmét.

De ezek a baljós előjelek sem tudják elriasztani az újabb kérőket. Az ismétlődések már-már groteszkül hatnak:

Az öreg Hubolai Gáspár zavarodottan simogatta előre a füle mellett ősz haját, amikor meg-megkérték tőle a keresztleánya kezét:

— Öcsém — dohogta —, én nem vagyok babonás. Ám itt az a kérdés, hogy nem vagy-e te babonás?

— Dehogy, urambátyám — felelték a kérők boldogan. — Ha csak ez a baj, ezen már segítettünk. Mert Esztike vonzalmáról máris biztosított...

Hubolai Gáspár, mint látjuk, rá se hederít arra, hogy a közösség férjei túllontúl gyors sírbatételével vádolja Győri Esztert. Szerinte az egész merő ba-

16
bona. De van valami, ami még őt is kibillentí nyugalmából. Az elbeszélés azzal zárul, hogy a „megye özvegye”, Győri Eszter egy sajnálatos, de előre látható esemény, az egyik férje halála után, meglátogatja keresztapját az alispáni hivatalban:

Hubolai Gáspár már várta. Megcsókolta, leültette, és így szólt hozzá:

— Tudom, miért jöttél: férjet keresek neked, te szép boszorkány.

Hát már találtam is...

— De Gazsi bátyám — kiáltott fel Esztike. — Hisz egy hónapja se múlt még...

Az alispán indulatosan folytatta:

— Bánom is én. Azért én mégis találtam neked való férjet. Nézd meg jól — itt áll előtted. Kérem a kezéd Esztike.

A szép Győri Eszti meghökkenve nézett az öreg alispánra. Majd szelíd mosoly futott végig hervatag, szép arcán, melyre vékony pókhálóit immár lerakogatta a bánat.

— Nem bánom — mormogta, és a kezét nyújtotta.

Hubolai Gáspár a két tenyere közé szorította a keresztleánya kezét:

— Így... Nem adlak senkinek. Megtartlak magamnak. Annyit adtalak férjhez, hogy utóvégre megkívántalak magam is.

Az egyedi történet itt is ellentmond bevezetésének. Az elbeszélés vége felé a mindentudó elbeszélő, aki korábban már sejteni engedte, hogy Hubolai Gáspár készül valamire, közelíti a saját nézőpontját a szereplőéhez, s végül Hubolai Gáspár távolságából mutatja Győri Eszter „hervatag, szép” arcát. A közösség és a tanú nézőpontja ezt az arcot „hervadhatatlannak” látta a bevezetésben. A szereplőéhez közeledő elbeszélői nézőpont tagadja azt, ahogyan — babonásan, csúfondárosan, vádlón — a közösség Győri Eszter életének ismétlődő eseményeit értelmezi. Győri Eszter arcának leírása arra figyelmeztet, hogy a közösség csupán a látszatot ragadta meg, s hogy képtelen arra, hogy a szomorú ismétlődéseket a „megye özvegye” arcára kiülő bánat mentén értelmezze. Melyik szókinccset kell végül is alkalmazni Győri Eszter sorsának leírásakor? Szerelem — gyász — bánat, ahogyan a szereplő láthatja saját sorsát, vagy házasság — vérivás — temetés, ahogyan a közösség kívülről látja Győri Eszter életét? Az elbeszélés befejezése az előbbi érvényét sugallja. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. Az öreg alispán is tökéletesen beleillik az ismétlődések sorozatába. Előfordulhat, hogy neki sincs már sok hátra; a „megye özvegye” elnevezést is pontosan azért kapta Győri Eszter, mert eddigi férjei is a megyeházáról kerültek ki, s ők is éppoly kevésbé voltak babonások, mint Hubolai Gáspár. Sőt, az ismétlődések közé még az utolsó jelenet is beilleszthető, melyben Győri Eszter hervatag, szép, bánatos arcát Hubolai Gáspárhoz közeli nézőpontból ábrázolta az elbeszélő. A közösség nézőpontja is ismerte ezt a jelenséget: „Nemigen volt tanácsos azokba a lámpásokba nézni, ha az ember szerette az életét.” Győri Eszter sorsának mindkét értelmezése kiterjed minden részletre, ugyanazokat a dolgokat látja a közösségével keveredő tanú nézőpontja és a szereplőéhez közeledő mindentudó elbeszélő nézőpontja, de más jelentést olvasnak ki be-

lölük. Az egyik értelmezés szerint Győri Eszter okozza, a másik szerint csupán elszენvedí férjei halálát. Az egyik világban Győri Eszter olyan férjeket választ magának, akiknek már nincs sok hátra, s hogy nincs sok hátra nekik, abban Győri Eszter is ludas; a másikban olyan férjek jutnak neki, akiknek az életét már a szerelem sem hosszabbíthatja meg. A nézőpont nem passzív szemlélője az elétárułó világnak, hanem az értelmezés tevékeny eszköze.

Az eddig tárgyalt esetekben az egymásnak ellentmondó nézőpontok következtében az elbeszélł történet megsokszorozódik. Időről-időre előfordul természetesen az is, Krúdy különböző eseménysorokat feleltet meg egymásnak, mintha azok voltaképpen ugyanazt a történetet mondanák el. A *Poprádi szállásai* c. elbeszélésben például két, egymástól végletesen különböző életfelfogás vezet ugyanarra az eredményre. Ezzel az elbeszéléssel majd a következő fejezet foglalkozik hosszabban.

6. Communis opinio

Érdeemesnek látszik visszatérni egy rövid időre a közösségi nézőponthoz. A *modern magyar próza stílusformái* c. könyvében Herczeg Gyula közösségi nézőponthoz nagyon hasonló problémákat tárgyal.² Tömörkény István egy elbeszélését elemezve, az egyik részletről a következőket állítja: „[...] mintha egy kollektíva, a falu vagy a rokonság kimondaná a maga nézetét [...]”,³ Mikszáth pedig

Bátran élt a félbehagyásokkal, felkiáltásokkal, kérdésekkel. Legnagyobb vívmánya mégis a communis opinio oldott kezelése volt: sokrétű, humoros, ironikus kifejezési eszközzé fejlesztette. Amit ő mint író nem akart elmondani, illetve szereplővel sem akarta elmondani, azt a maga ízlésére formált közvélemény szájába adta.⁴

A közösségi nézőpont mindeme hasonlóságok ellenére sem azonos a Herczeg által körülírt communis opinióval. Herczeg két „közlésszintet” különböztet meg: szerinte vagy az író vagy a szereplő beszél, s ezekhez — Herczeg szerint — akkor járulhat harmadikként a communis opinio, ha nem egyértelmű, ki beszél: „[...] van egy írói szint, egy szereplői szint és egy harmadik, amely nem köthető senkihez, mert a nyilatkozó nincs jelen.”⁵ Azon, hogy a „nyilatkozó nincs jelen” Herczeg feltehetően azt érti, hogy hiányzik a szövegből annak a jelölése, hogy kinek kell a megnyilatkozást tulajdonítani, és Herczeg szerint „elképzeltető, hogy a háttérben maradó, ellenpontozó kórus, a közvélemény nyilatkozott meg.” Herczeg talán éppen azért kívánja a communis opiniót „általános igazságokhoz”, a „népi bölcsességhez” és „az emberi közösség által természetesnek tartott és mindenki által elismert hiedelmekhez”⁶ kötni, mert a „nyilatkozó nincs jelen.” Nem teljesen világos azonban, miért kellene — akár ebben, akár más értelemben — a communis opinio megnyilvánulásának tekinteni a zárójelben álló mondatot Mikszáth *Különös házasságából*:

[...] az imént a Bodri beleharapott Lányiné asszonyom lábikrájába. (Hogy ki tudja válogatni az ilyen oktalán állat is, hogy mi a szép.)

Ebből okulva — s ezzel szemben — közösségi nézőpontról csakis a jelölt esetekben lesz szó, vagyis akkor, ha a nyilatkozó közösség meg van nevezve, vagy ha az elbeszélő jelzi, hogy közösségi véleményről van szó (pl. „állítólag”, „pletyka” stb.). Az igazsághoz tartozik azonban, hogy a Herczeg által bemutatott hét példa közül az egyiket el lehetne fogadni a közösségi nézőpont megnyilvánulásának is. A problémát valószínűleg az okozza, hogy Herczeg úgy véli, hogy a regény írója azonos lehet a regény elbeszélőjével („Amit ő mint író nem akart elmondani [...]”), s ezért kénytelen az író kategóriájából levezetni a communis opiniót („Amit ő mint író nem akart elmondani, illetve szereplővel sem akarta elmondani, azt a maga ízlésére formált közvélemény szájába adta”), ahelyett hogy a communis opiniót önálló szövegalkotó tényezőként fogná fel. Ebben a csupán két tényezővel operáló rendszerben, melyben vagy közvetlenül az író beszél, vagy ő beszélteti a szereplőket, más szövegalkotó tényezőknek csak ilyen ellentmondásos szerep juthat. A közösség nézőpontja azonban — sem Mikszáthnál, sem Krúdynál — nem vezethető le az író vagy a mindentudó elbeszélő fogalmából, ha el akarjuk kerülni az ellentmondásokat. Az életrajzi értelemben vett íróat pedig jobb kihagyni a nézőpont vizsgálatából, mert különben Krúdyt kellene feledékenységgel, következetlenséggel, időnként korlátoltsággal vádolni s nem az általa alkalmazott elbeszélőket. Ráadásul a mindentudó elbeszélő szerepe Krúdynál rendszerint igen-igen behatárolt. Lássunk erre egy példát, vegyünk egy olyan elbeszélést, melyben a közösségi nézőpontot megtestesítő kifejezések tömege fordul elő. *Aholt asszony udvarlója* c. elbeszélésben a tanú, a közösség és a mindentudó elbeszélő nézőpontja kap szerepet. Ez az elbeszélés is a tanú nézőpontjával indul:

Mintha ma is látnám a löki grófok Tisza-parti omlatag, félig romba dőlt kastélyát és benne Korponai Gáspárt.

A tanú itt nem számítja magát a közösségbe, de semmivel nem tud többet Korponai Gáspár életének és halálának titkairól, mint a közösség, melynek nézőpontját emlékezés, találgatás, nyomozás, következtetés jellemzi. A következő kifejezések a közösség nézőpontját testesítik meg:

[...] félelmetes hírbe keverte a senkibarátja kapitányt [...] hónapokig eltűn jön az emberek szeme elől [...] vidéki pletyka [...] kinyomozták a városka lovagias férfiai [...] sőt, azt is mesélték [...] csak azon csodálkoztak sokan [...] állítólag [...] a vármegyében is kezdték felejtgetni [...] mondogatták [...] nagy volt azonban csodálkozásuk [...] néhány idősebb tiszt, egykori bajtársai borozás közben elmesélte [...] az egyik tiszt tudni vélte [...] állítólag [...] senkinek sem jutott eszébe [...] bolondság, de igaz, mesélték az egykori bajtársak [...] bizonyára nem gondoltak arra [...] vidéki pletyka [...] most már világosnak tetszett [...] a vármegye minden szenzációját elfelejtette az emberekkel [...] sokan még emlékeztek [...] senki sem ismerte [...] egypár szürke hajú lovastiszt még emlékszik rá [...] hohó, gondolták az emberek [...] nem emlegette most már senki sem [...]

híre futamodott [...] gondolkozóba estek az emberek [...] sokan nem is hittek [...] akik hittek, azt vélték [...] Akárhogy volt, akármint volt, a holt asszony mogorva udvarlójáról sokáig beszéltek vidékünkön.

A mindentudó elbeszélő nézőpontja egyetlenegy jelenetben érvényesül, s ott is csak annyiban, hogy ismeri az egyik szereplő egyes gondolatait, de tudása már nem terjed ki a főszereplő, Korponai Gáspár múltjára és gondolataira:

A hűvös szél a magas tiszai töltésen, amerre a kocsi haladt, kifújta a Szklabonyai fejből azt a kis mámort is, amely eddig benne kotyogott. Nini, gondolta a vármegye tréfacsinálója, nem is olyan bolond ez a kapitány. Vagy talán csak engem akar bolonddá tenni?

Sem a közösség, sem a tanú, sem ez a mindentudó elbeszélő nem ismeri Korponai Gáspár múltját. A múlt így a jelen esetleges történéseinek (találgatás, következtetés, nyomozás) függvényévé válik. A múltban lezajlott eseményekről abban a sorrendben értesülünk, ahogyan azok a város közvéleményének tudomására jut, s ez alaposan összekuszálja az elbeszélte események időrendjét. Az időrend ilyen mértékű átalakítása szintén nem nagyon jellemző Krúdynam erre a korszakára. Ebben az elbeszélésben a múlt és a múlt értelmezése nem választható szét egymástól: igaz lehet az is, hogy Korponai a holt asszonynak udvarolt, de igaz lehet az is, hogy a grófok vagyonát tékozte. A közösség nézőpontját az különbözteti meg a kórustól, hogy nem pusztán reagál a más nézőpontok által megformált eseményekre, hanem az események és az olvasó közé áll. Bemutatás, megformálás és értelmezés nem választható el egymástól.

IV. „EGY FOLYTON MEGÚJULÓ ÉS FOLYTATÓDÓ REGÉNY”

Nehéz elképzelni, hogyan kellene annak a kötetnek kinéznie, mely ezt az elbeszélésciklust tartalmazza. Az eszményi válogatást és elrendezést maguk az elbeszélések gátolják. Hány elbeszélést vegyünk fel? Milyen sorrendben? Két nagyon egyszerű, de csak önkényesen megválaszolható kérdés. Ez a fejezet természetesen nem is zárulhat majd mással, mint kérdések sorozatával.

1. Az elbeszélések összetartozása

Van-e az elbeszélések között valamilyen összefüggés, mely belőlük egységet formál? Vagy csupán hasonló az időszerkezetük, felépítésük stb.?

Először is teljesen nyilvánvaló, hogy ha van is valamiféle kapcsolat az elbeszélések között, akkor az semmiképpen nem lehet az akár nagyon tágran is értelmezett regényszerűség. Vegyünk néhány kézenfekvő mintát. Az egyes elbeszélések nem egymáshoz kapcsolódó láncszemei egy előrehaladó eseménysornak — bár van néhány egymásra következő történet is közöttük. Nem is fejezetei egy családragénynek — noha sok történetet olvashatunk a Gaálokról. Ha kialakul is valamilyen egység, akkor az nem a pikareszk regény — jóllehet a Zathureczky-történetek sok szempontból közel állnak ehhez a lehetőséghez, és a ciklus nyitottsága is emlékeztet a pikareszk szerkesztési elvre. Arról sem lehet szó, hogy a ciklus lekicsinyített *Emberi színjáték* lenne, bár egyes elbeszélésekben vannak visszatérő szereplők. Krúdy, noha időszemlélete társadalmi szintű ismétlődést ábrázol, nem a társadalomról kíván panorámaképet alkotni tipikus, visszatérő alakokon keresztül. A figurák önazonossága az egyes elbeszéléseken belül is kérdéses, így „visszatérő alakokról” is csak bizonyos fenntartásokkal lehet beszélni. Lehet, hogy ezek az állítások teljesen triviálisak, de szükségesek annak belátásához, hogy Krúdynak, mikor ezeket az elbeszéléseket írta, nem regényszerű nagyobb epikus szerkezet eszménye lebegett a szeme előtt. A fejezet címébe felvett Kosztolányi-idézet csak az utolsó szavában ragadja meg pontatlanul Krúdy elbeszélésciklusát.¹

2. Poprádi szállásai

Induljunk ki egy olyan elbeszélésből, mely önmagában is összetett. A *Poprádi szállásai* két szepességi takácsmester, Poprádi Pál és Toporcz János történetét mondja el. Az elbeszélés bevezető részében a tanúval keveredő közösségi nézőpont számol be Poprádi életéről. Hosszú időtartamról, évtizedeket átfogó, ismétlődő eseményekről rövid terjedelem tudósít:

Poprádi Pál, a híres takács, örökösen útban volt a nagy társzekerekkel, még a moldvai vásárok se voltak neki elég messzire. Így aztán nem is igen csodálkozhatni azon, hogy a podolini lányoknak még abban az időben sem jutott eszközbe szemet vetni Poprádi Pálra, amikor annak még hosszú, lecsüngő fekete bajszába nem vegyültek fehér szálak. Utóvégre kinek kellene olyan férj, aki legfeljebb sátoros ünnepkor foglalja el helyét az asszony mellett?

A színhely állandó, Poprádi utazásai távollétek, dominál a leírás és az összefoglaló elbeszélés, a szereplő gondolatait nem ismerhetjük. A tanú osztja a közösség elmarasztaló véleményét Poprádi Pálról:

Elég az hozzá, hogy az idő eljárt, és Poprádi Pál is öregember lett. Szálas dalia volt fiatal korában, öregkorában pedig hétrét görbült, és bot nélkül egy lépést sem tudott tenni. Felhagyott már régen a takácssággal is. A pompás műhelyeket elajándékozgatta jóra való szegény rokonainak. De kétszer-háromszor egy esztendőben még mindig útra kelt, bár a kocsira úgy kellett felrakni, és Wittkó, az öreg fuvaros rendesen valami rózsát tűzött a kalapja mellé. Jókedvűen cserdített a lovak közé, és elrobogott Poprádi urammal Podolinból, hogy hetekig legyenek oda. Hol jártak, merre jártak? Arról nem beszélt sem Poprádi Pál, sem Wittkó. [...] Különc, embergyűlölő lett öregkorára, aki a podolini közvélemény szerint csak azért sétálgat még a platánok alatt, mert az ördögnek sincs kedve hozzá, hogy elvigye.

Poprádi egy utazása során meghűl. Halála előtt hívatja Toporczt. Toporcz szintén takács, „aki megfordult azokon a vásárokon a vásznával, amerre Poprádi járt”, de ő merőben ellentétes életfelfogás szerint élte le az életét. Három feleséget temetett el, és tizenkét gyereket nevelt fel. Az elbeszélő rá se hederít arra az ellentmondásra, hogy az általa elmondottak szerint („kinek kellene olyan férj, aki...”) Toporcz egyszer se nősülhetett volna meg. Poprádi Toporczra hagyományozza házait:

Tudod, hogy a magamféle úton járó ember hamar ráun a fogadókra, kocsmákra. Pénzem is volt bőven. Azt gondoltam magamban, hogy azokban a városokban, ahol portékámmal leggyakrabban megfordultam, rendes állandó kvártélyt tartok. Benne egy rendes asszonyt, aki hűséges, mint egy jó feleség, kitárt karral fogad, és könnyes szemmel ereszt tovább. Három házam van — amíg fiatalabb voltam, több házam is volt —, az egyik van Krakkóban, a második Lublón, a harmadik Gölnicen. A három kalitkában három galamb. Neked adományozom őket.

Az elbeszélés második része Toporcz utazásáról számol be. A pár nap alatt lezajló eseményeket párbeszédes jelenetek mutatják be, szót kap a szereplő nézőpontjához közeledő mindentudó elbeszélő. Toporcz felkeresi Poprádi

szállásait, s felfedezi, hogy Poprádi nem pusztán három asszonyt hagyományozott rá, hanem három egymást kiegészítő típust: Panka szelíd, kedves, odaadó; Vilma pörlekedő, szigorú, hirtelen ellágyuló; Hanka lusta, hideg, közömbös. Az egyre gyöngülő ellenállást tanúsító Toporcz végül elfogadja Poprádi örökségét:

Friss hó esett a mezőkre, és míg Toporcz jó meleg bundájába burkolózva a havas tájat szemlélte, magában azt gondolta:

— Mégiscsak nagy ördög volt az a Poprádi!

Hangosan pedig azt mondta:

— Néhány napra Lublóra megyünk, Wittkó.

(Már nem félt a kísértetektől.)

— Lublóról pedig a krakkói asszonyhoz — tódította tovább.

A hallgatag Wittkó, aki az egész úton nem szólt, most fennhangon ezt mondta:

— Onnan pedig vissza a Hankához.

A bevezetést ekkor is az olvasónak kell újraalkotnia visszamenőleg, mert az elbeszélés két része közvetlenül nem egyeztethető össze. Az első, a podolini közvéleménnyel teljes összhangban, mélyen megvetette Poprádit, a második viszont felnéz Toporczra, mert Poprádit követi. A két ellentétes életfelfogás azonos eredményre vezet, Toporcz Poprádi hasonmásává lesz, vagy talán még az is lehetséges, hogy azonos lesz vele. A befejezésben olvasható zárójeles megjegyzés az elbeszélés egy korábbi részére utal vissza: mikor Toporcz azt mondta Pankának, hogy Poprádi meghalt:

Az asszony mosolyogva csóválta a fejét:

— Dehogyan halt meg, dehogyan halt meg.

Toporcz akkor még megriadt ettől a lehetőségtől, a befejezésben viszont már megértette a helyzetét, és „már nem félt a kísértetektől”.

Az imént azonban szó nélkül elmentünk valami mellett. Az egyik idézetben a következőket olvastuk:

A három kalitkában három galamb. Neked adományozom őket.

Kalitka, galamb. *Galamb a kalitkában*. Nehéz Mikszáthra nem gondolni, de nem elsősorban a szavak egyezése, hanem a záradék miatt, melyet Mikszáth függesztett írásához: „Az olvasó ugyanis azt hiszi, hogy két elbeszélést olvasott tőlem. Hát ebben van a meglepetés. Csak egyet méltóztatott olvasni, de kétszer egymásután.” A *Poprádi szállásai* csak nagyon halványan, távolról emlékeztet Mikszáth elbeszélésére, de ugyanezt a szerkesztő elvről, két történet egymás mellé helyezéséről és megféleltetéséről már nem lehet elmondani. Hogy Krúdy már jóval „miksiáthos” korszaka előtt is ismerte ezt az elvet, arra az *Üres a fészek* című, 1897-ben megjelent kötetének az alcíme a bizonyosság: *Két novella, ami mégis egy*.

3. Halál a befejezésben

Talán még azt az ellenvetést kellene elhárítani, mely szerint a *Poprádi szállásai* nem is két részből összetett elbeszélés. Ha elhárítani nehéz is ezt az ellenvetést, felfigyelhetünk arra, hogy a feltételezett első rész végén olyan mondatot olvasunk Poprádi haláláról, amilyennel Krúdy más elbeszéléseit lezárni szokta. A *Poprádi szállásaiban* ezt olvashatjuk:

...a fal felé fordult az öregember, és a földön többé már nem szólalt meg.

Ez a mondat nagyon hasonlít a következőkre:

Nagyotsóhajtott, fejét lehajtotta, és a következő pillanatban már ott járt, ahol nincsen se korona, se koldusköponyeg.

A lengyel korona

És mire a kakukk másodszor megszólalt, senki sem üldögélt többé a Curia padkáján.

A híres Gaál kisasszonyok

Sokáig láttuk még a nagyehető esküdtet betegen, bágyadtan tengeni-lengeni a vármegyeház parkjában, a zsebéből fekete kenyeret majszolt, és így sóhajtozott:

— ó, ha én még egyszer szalonnával jóllakhatnék!
De már nem lakhatott jól.

A főispán ebédei

— Nem maradok sokáig ebben a gyalázatos tartományban! — mondogatta.

Segyszer igazán eltűnt a vidékről.

Az utolsó vendég

Ezek a befejezések a főszereplő halálát írják körül. Az utolsó idézet utolsó mondata megérdemel egy kis kitérőt, ugyanis nagyon emlékeztet azokra a mondatokra, melyek a közösségi nézőpont térbeli korlátozottságát, az utazások ábrázolására való alkalmatlanságát demonstrálták az előző fejezetben. Ugyanakkor ez a mondat ebben a környezetben, az elbeszélés legvégén, lezárva Sirontai Gábor hányattatásait, nem azt jelenti, mint amit jelentene máshol, hogy a szereplő hirtelen elutazik, hanem azt, hogy meghal. Talán még *A főispán ebédeinek* utolsó mondata is csak a többi elbeszélés hasonló befejezésének hatására utal egyértelműen a szereplő halálára. Az ilyen összefüggések láttán még azon is el lehet gondolkozni, hogy a „hasonló időszerkezet, felépítés stb.” talán már önmagában is kapcsolatot teremt az elbeszélések között.

4. Ellentmondások

A *Poprádi szállásai* egyébként, annak ellenére, hogy a Szepességben játszódik, minden elemében a „mikszaíthos” korszak nyírségi történeteire kap-

csolódik. Vegyük például az ellentmondásokat. Minden bizonnyal szándéktalan ellentmondás fordul elő *A ló meg a szoknya* c. elbeszélésben, melynek bevezetése Rohonkay haját barnának, befejezése feketének tudja. Hasonlóképpen nem kell különösebb jelentőséget tulajdonítani annak, hogy *A Gaálók álmában* az elbeszélés főszereplőjéről, Gaál Tamásról, amikor a família álmai csaknem beteljesülnek, a következőket olvashatjuk:

A torkában dobogott a szíve, és önkéntelenül arrafelé pillantott, amerről álmában Gaál Tamásnak kellett jönni.

Vagyis — ha nem arra a nehezen elkerülhető következtetésre jutunk, hogy itt egy ősrégi sajtóhibával, vagy elírással van dolgunk (már a *Pesti Napló*ban is így jelent meg az elbeszélés) — Gaál Tamás arra vár, hogy szembetalálkozzon önmagával. Krúdytól ez máshol nem idegen, vannak önmagukkal találkozó hősei, de itt a szöveg csupán visszautal az elbeszélés egy korábbi részére. Gaál Tamás híres álmában ugyanis, amikor az esküvő után hazafelé mennek a bárónéval, szembetalálkoztak Gaál Endrével:

A báróné gyöngéden új férje karjára dőlt, s így szólt:

— Ott jön Gaál Endre uram. Már régen nagy tisztelője vagyok e kiváló férfiúnak; legjobb volna most, hogy atyafiságba estünk, megtenni őt jószágkormányzónknak?

Az imént idézett szövegrészletben tehát a *Gaál Endre* névnek kellene lennie, különben nincs értelme a mondat többi részének: „amerről álmában [...] kellett jönni.”

(Sajnos, nagyon jellemző a korszak feldolgozottságára, hogy az efféle problémák még senkinek nem szúrtak szemet. A Krúdy-textológiában nincsenek megoldatlan kérdések. Mert még a kérdéseket sem tette fel senki, s Krúdy-textológia sincs.)

Az ellentmondások egy másik típusát nem lehet a figyelmetlenség rovására írni. A *Hamis bankó* bevezetésében például a következőket olvashatjuk Csattó Ilonkáról:

Senki nem tudta felőle egész bizonyossággal, hogy elvált-e, vagy elszökött az urától, akít a mi vidékünkön nem ismert különben senki.

Simkó Györgyöt, a „nagyeszű megyei fiskust” ez azonban a legkevésbé sem akadályozza meg abban, hogy az elbeszélés befejezésében felismerje Csattót:

Simkó megdöbbenve bámult a haldokló arcába:

— Csattó! Te volnál itt?

Az ilyesmi más szövegek környezetben esetleg művészi fogyatékoságnak minősülne. Krúdynál azonban a különböző nézőpontok tudása eltérhet egymástól. Az efféle ellentmondások következetes szerepeltetése is a különböző elbeszélések összetartozását erősíti meg.

5. Kázmér, Az ördögös kutya

A *Poprádi szállásai* kapcsán egy lépéssel tovább is lehet menni az elbeszélések összefüggéseinek felderítésében. Ott van ugyanis a *Kázmér* c. elbeszélés, melynek szintén Poprádi Pál a főszereplője. Vajon ugyanarról a Poprádi Pálról van szó? Nem, mert ez a Poprádi nem Podolinban, hanem Késmárkon él. Igen, mert ez a Poprádi Pál is házakat tart különböző helyeken, s a házakban más és más vérmérsékletű „galambokat”. Mégsem lehet azonos a két Poprádi, mert az egyik úgy hal meg, hogy soha meg nem házasodik, a másiknak pedig felesége és gyerekei vannak.

Krúdy, ha azt akarta volna, hogy az olvasó egyáltalán ne foglalkozzon ilyen kérdésekkel, nagyon könnyen elkerülhette volna ezeket a bonyodalmatokat, ha az egyik Poprádinak más nevet, vagy legalább más keresztnévet ad. De nemcsak ugyanazt a nevet adta nekik, hanem a két elbeszélést ugyanabban a lapban jelentette meg. Aligha lehet kérdéses, hogy a két Poprádi Pál történetét egymáshoz viszonyítva kell olvasni. Zavarbaejtő kapcsolat: *Poprádi szállásaiban* Toporc, az egykor példás családi életet élő ember követi Poprádi példáját, a *Kázmérban* Poprádinak gyerekei vannak, s az ő kedvükért hagy fel szállásai látogatásával. Mellékesen megjegyezhetjük, hogy mindkét döntés az elbeszélő legteljesebb egyetértését érdemli ki. Krúdy elbeszélői egyébként is hajlanak arra, hogy mindenkinek igazat adjanak. Visszatérve a két elbeszélés viszonyára, úgy tűnik, hogy Krúdynál ugyanazt a történetet el lehet mondani ellentétes megoldásokkal, illetve ellentétes történetekre van azonos megoldás.

Krúdy máskor is megtette, hogy ugyanazt a nevet adta két egymásnak megfeleltetett elbeszélése főszereplőjének. Mind *A buji legendákból*, mind *Az ördögös kutya* c. elbeszélésekben Gaál Mátyásról szóló történetet találunk. Mindkét elbeszélés „álruhás” történet, melyben az elmondottak értelmezhetőek szó szerint is, metaforikusan is. Az előbbiben az „ördög” és a környékbeli nők, az utóbbiban Gaál Mátyás kutyája és a Gaálnék viszonyáról olvasunk. *Az ördögös kutyában* Vanda, a kutya

[...]olyan kunsztokat tanult meg a gazdája kedvéért, hogy mindegyik egyetemi professzor se tudja. [...]Mint a nyúl iramodott keresztül a vásáros, vagy templomos asszonyok sokaságán, ha valahol Gaálnét érzett.

Az olvasó itt sem tudhatja előre, hogy ezt a Gaál Mátyást, a „legokosabb” Gaált, ugyanaz a kapcsolat fűzi a Gaálnékhoz, mint a másikat az összes arajáró fehérnéphez. *Az ördögös kutya* befejezése is hasonlít arra, ahogyan a másik elbeszélés zárul:

Az idő pedig múltott, a Gaálok falujában éppúgy, mint máshol. Még a legokosabb Gaál is megöregedett egyszer, de a kutyája is, a híres Vanda. ... [a kutyát] soha fehér viola kéz meg nem simogatta többé, de annál többet kapott ki vénasszonyok seprőjétől. ... Forró vizet nem egyszer lódítottak rá, és csontos öklök dühösen fenyegették meg a muskátlis cserepek mögül:

— Elmenj innen, te céda!...

Vanda lehorgasztott fejjel futott tovább.

Ebben a két elbeszélésben Krúdy nem egymásnak ellentmondó történeteket beszélt el, hanem ugyanazt a viszonyt helyezte különböző tárgyi körülmények közé. A két nagyon hasonló elbeszélés elolvasása után az ember kísértést érez arra, hogy megpróbálja rekonstruálni belőlük a közös történetet, mintha a két elbeszélés csak átvitt megfogalmazása lenne egy harmadiknak, mely nem ördögről, kutyáról szól, hanem valami olyasmiről, hogy az öregedés és a halál közelsége még a „legokosabb” módon leélt élet után sem éppen felemelő dolog.

6. A ciklus kiadhatósága

Ezekhez hasonlóan egymásnak megfeleltetett történetek jócskán vannak ebben az elbeszéléstípusban. Vannak legendás örökségek, melyeket vagy megkapnak jogos tulajdonosaik, vagy csak a képzelet teremtett meg. Olvashatunk a régi világ utolsó képviselőiről, akik vagy találnak támogatót, vagy nyomorúságosan magukra maradnak, vagy a maguk erejéből maradnak fenn. Akadnak történetek elrejtett kincsekről, melyeket vagy felfedeznek, vagy az is kérdéses, hogy valaha megvoltak-e. Falvak pusztulnak el ártatlanul vagy bűneik miatt. Szépasszonyok állnak ellen az öregedésnek sikerrel vagy sikertelenül. Jeles mulattatók ajkáról vagy lefagy a mosoly, vagy — ilyesmi is előfordul — nem. A történetek bizonyos fokig egymást idézik, majd („Az ördögnek vannak szeszélyei” — mondja az elbeszélő *A lengyel koronában*) a véletlenek révén más-más fordulatot vesznek, és ismét egymást idézik. Igaz ugyan, hogy a történetek alakításában nagy szerepet játszik a véletlen, de mintha Krúdy az összes elképzelhető lehetőséget meg akarta volna írni. Az még csak hagyján, hogy egymásnak ellentmondó történeteket tartalmazzon egy epikus konstrukció. Az azonban némiképp szokatlan, hogy az ellentmondásokat inkább leplezze a szerző, mint hangsúlyozza.

Milyennek kellene lennie annak a könyvnek, mely ezt a ciklust tartalmazza? Ha fantáziátlanul, megjelenésük időrendjében követnék egymást az elbeszélések, akkor elkerülnének egymás mellől a nyilvánvalóan összefüggő írások. Ha más szerkezettel kísérleteznénk, ha fantáziát vinnénk a dologba, talán még ennél is nagyobb hibát követnénk el. Olyan „Krúdy”-könyv van már így is épp elég, melyhez Krúdynak kevesebb köze van, mint potéalelkű válogatóinak, akik nagyjából úgy tekintettek az általa írt szövegekre, mint szabó a szövetre. De ha jobb köteteket nézünk, például az utóbbi két életműkiadást, azokban is akad olyasmi, hogy felvették a *Milyenek az asszonyok?* c. elbeszélést, de nem vették fel a *Milyenek a férfiak?* c. elbeszélést, mely néhány hónappal később jelent meg ugyanabban a lapban. Talán nem tartoznak össze? Nem alakítják egymás jelentését? Sőt, soha még nem került egy kötetbe a *Poprádi szállásai* és a *Kázmér*.

Vannak ezeknél egyszerűbbnek látszó kérdések is. Vajon mi legyen

a címe a többször is, de más-más címen megjelent elbeszéléseknek? Hogyan lehetne kiadni az azonos című változatokat? És a más című változatokat?

Lehet-e valamiféle megfelelést látni abban, hogy Krúdy időszemléletét és műveinek újraközlési gyakorlatát is nagyrészt a változatlan ismétlődés határozta meg?

Vannak-e olyan szorosan összetartozó elbeszélések, melyek az ország más-más vidékein jelentek meg? Figyelt-e Krúdy az egyes elbeszélések újraközlésekor az elbeszélések összefüggéseire?

Milyen is ez a ciklus? Elemeinek száma ma — s talán elvben is — megállapíthatatlan, az elemek sorrendje pedig véletlenszerű. Ugyanakkor vannak a ciklusban olyan darabok is, mondjuk a *Hét szilvafa* vagy a *Poprádi szállásai*, melyekből valamit meg lehet sejteni az egész ciklus jelentéséről. Ismerünk-e ehhez a ciklushoz hasonló epikus művet?

7. Az első négy fejezet összefoglalása

Jóllehet az elbeszélések bevezető részében évtizedekben mérhető időtartamokról olvasunk, az idő mégsem telik: a jelenben is folytatódik a múlt. Az idő ábrázolásának az elve a változatlan ismétlődés, az azonosság. Az időt ciklikusan visszatérő események tagolják, a világot mindig az éppen adott ismétlődés értelmezi. Krúdy különbséget tesz „hosszú” és „rövid” időtartamok között. Az egymással szembeállítható, egymásból nem szükségszerűen következő „hosszú” időtartamokat változatlan ismétlődések jellemzik. A „rövid” időtartamok olyan egyedi, véletlenszerűen bekövetkező események, melyek újabb eseményciklust indítanak el. Mivel Krúdy következetes a változatlan ismétlődésre épülő időszemlélet alkalmazásában, meglehetősen messzire távolodik a lineáris és kauzális időszemlélettől. A műveknek saját logikájuk van, Krúdy öntörvényű világot teremt. Ebben a világban megváltozik az ismétlődő és az egyedi, következésképpen a valószínű és a valószínűtlen aránya és jelentősége. Az ismétlődésre épülő időszemlélet lényegéből következik, hogy a szöveg olyasmit is ismétlődőnek ábrázolhat, ami másfajta időszemléletek keretein belül csak egyszer mehet végbe. Szükségszerű velejárója ennek az időszemléletnek, hogy nem mindig lehet pontosan tudni, hogy egyedi vagy ismétlődő eseményt ábrázol-e a szöveg.

Krúdy nem tesz különbséget a szereplők életmódja, a külső és a belső történések és a történelem ábrázolása között. A korszak elbeszélései egyiket sem előrehaladó mozgásként, szakadatlan változásként írják le, hanem hosszantartó, ismétlődő történésekkel tagolt állapotok egymásutánjaként. Külső és belső események nem összemérhetetlenek. A szereplők indítékai nem bonyolult, nehezen felfedhető és nehezen kifejezhető tényezőkből állnak. Krúdyt nem foglalkoztatja a jellem kialakulása, a szereplők megállapodott felnőttekként lépnek színre.

A ciklikus időszemlélet következménye, hogy az elbeszélések vilá-

gától idegen a fejlődés. Nem fokozatos átmenetről van szó, melynek során a dolog önazonossága mindvégig fennáll, hanem olyan hirtelen, radikális átváltozásról, mely — mivel nem szükségszerű, hanem ki nem zárható — mindig felveti az önazonosság kérdését. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a bekövetkező változások ne hozhatnának jót vagy rosszat. A változáson átesett egyének vagy közösségek teljesen más helyzetben találják magukat.

Szintén az időszemlélet következménye, hogy ebben a világban okot és okozatot nem a szükségszerűség, hanem a véletlen kapcsolja össze. Másféle kauzalitásnak engedelmessé váló világban a hasonló helyzetek hasonló eredményt hoznak, ezekben az elbeszélésekben azonban ellentétes végkifejlethez vezetnek. A hasonlóságok különbséget, a különbségek pedig azonosítást teremthetnek. Jelentéktelen tettek aránytalanul nagy okozatot váltanak ki. Az is megeshet, hogy az előkészített fordulat elmarad. Az ismétlődés indokolja azt is, hogy a szereplők valamit azért tesznek meg, mert ugyanezt látták őseiktől.

Az események ismétlődésének társadalmi szintű ciklus az oka, az egyének a közösségi hagyományból öröklik életformájukat. Az ismétlődés alanya nem az egyén, hanem a társadalom. A közösség gyakran az egyedi szereplőkkel egyenrangú szereplője az elbeszélte történeteknek. Az egyének nem pótolhatatlanul egyediek. A változatlan ismétlődés keretei között, az egyediség hiányában indokolatlan külön és társadalmi típus megkülönböztetése. Bár a szereplő rendszerint egy a sok hasonló közül, a hagyomány mégsem egynemű: egymással összeférhetetlen dolgok is ismétlődhetnek. Egyazon szöveg több világlátást, többféle valószínűséget mutathat be. A különböző világlátások és valószínűségek összeütközése mindig jelentést hordoz. Mivel különböző, egymással párhuzamos valószínűségek érvényesülhetnek, és a véletlennek nagy szerepe van, a történetek többféle, egyaránt indokolható fordulatot vehetnek.

A történet rendszerint ismétlődéstől az új ismétlődés kialakulásáig tart, a két hosszantartó állapot között pedig rövid időtartamú egyedi, néha ismétlődő eseményekről olvashatunk párbeszédes jeleneteket. A bevezetésekben gyakran, a befejezésben jóval ritkábban, az elbeszélte történethez fűzött kommentárokat találunk. Az ilyen típusú elbeszélések két alapvető részből: a bevezetésben leírt állapotból és a párbeszédes jelenetből állnak. A két részt újabb állapot zárhatja le és kommentárok kapcsolódhatnak hozzájuk. Hosszabb történetek a két alapvető rész többszöröséből jöhetnek létre. A két (vagy több) részt többnyire a véletlen, időnként a hasonlóság fűzi össze. A kihagyás, az elhallgatás, a látszólag — vagy valóban — inkoherens részek összeillesztésének lehetőségét maga a szabályrendszer előlegzi meg ismétlődő és egyedi esemény váltogatásával. Bár ebben az elbeszéléstípusban gyakran az egyedi, vagyis a változás a legrészletesebben, leghosszabban és a legtöbb párbeszéddel ábrázolt részlet, az ismétlődő mégis elnyomja az egyedit. Nem az ismétlődő, hanem az egyedi esemény igényel külön magyarázatot Krúdy időszemléletében. A rövid időtartamú események is haj-

lamot mutatnak az ismétlődésre. Az elbeszélések közepén, a hosszantartó korszakok között, vagyis ott, ahol csupán egyedinek kellene lenni, gyakran találunk rövid időtartamú, ismétlődő eseményeket leíró részleteket. A legképtelenebb egyedi események is új sorozatot indíthatnak el.

Az ismétlődésre építő időszemlélet egymással párhuzamos nézőpontokat és világképeket rejt magában, hiszen a különböző ismétlődések mentén lehet értelmezni a szereplők egymással párhuzamosan létező világait. Hogy Krúdy műveiben olyan metaforákat találjunk, melyeket más tényezők már előkészítettek, elegendő tudomásul venni, hogy a különböző világképeknek és értékrendszereknek nyelvi konzekvenciái is vannak. Mivel Krúdy ismétlődésre épülő időszemléletében többféle valószínűség fér meg egymással, előtérre látható, hogy az ilyen metaforák lehetősége eleve adott, annak ellenére, hogy ez a lehetőség nem minden elbeszélésben ölt testet tényleges, egyedi metaforákban.

Alternatív nyelvnek nevezhetjük a szereplők ismétlődő életformájából következő világkép nyelvi megfelelőjét. Az egyik alternatív nyelv egy másikkal összeütközve válik metaforikussá. Önmagában nem metaforikus, mert nélkülözi a feszültséget. Mivel a szereplők a pipagyűjtő, a lótenyésztő, a szerelmes, az agarász, a nagyevő stb. szemével látják a világot, s mivel ezekkel a világlátásoktól az elbeszélő távolságot tart, a metaforikus feszültség is eleve adva van. A világ többféle leírása közül egyiket sem mellőzhetjük, az elbeszélések szövegének jelentése az egymástól eltérő világképek és azok nyelvének feszültségéből áll elő. Krúdy nem ismer kitüntetett nyelvet, mely mindenki számára adott valóságot ábrázolna. Ezért hajlik az elbeszélő arra, hogy mindenkinek igazat adjon. Krúdy metaforikus szerkezetei eleve több, párhuzamosan létező világot mutatnak be. Metafora akkor jön létre, ha egy szó átkerül az egyik világból a másikba, ahol metaforikusan kell értelmezni. A elbeszélések metaforikusságán még akkor is el kell gondolkodni, ha a szövegben nem találunk olyan egyedi metaforát, mely a világképek feszültségéből következne, mert lehet, hogy a szöveg egészét kell metaforikusnak tekinteni.

Krúdy kitüntetett nézőpontot sem ismer. A különböző nézőpontok egymáséitól eltérő jelentést hordozhatnak, egymással párhuzamosan létező, egymással feszültségben álló világokat írnak le. A korszak elbeszélései közt valószínűleg nem található olyan, melyben a világot kizárólag egy nézőpont ábrázolná.

Számos elbeszélés kezdődik azzal, hogy az elbeszélő utal arra, hogy maga is tanúja volt az elbeszélte történetnek. A tanú tudása korlátozott: nem tudhat a szereplők lelki történéseiről, s csak közvetetten tudhat arról, mi történt ott, ahol nem volt jelen. A tanú nézőpontja, ahogyan azt Krúdy alkalmazta, nem törekszik kizárólagosságra, vele párhuzamosan más nézőpont is hathat.

A közösség gyakran az egyedi hősökével egyenrangú szerepet játszik az elbeszélte történetben, így nem véletlen, hogy időnként a történetet is ab-

ban a formában ismerjük meg, ahogyan az a közösség tudatában kialakult. A közösség nézőpontját testesíti meg az elbeszélésekben nagyon gyakran emlegetett pletyka, hír és legenda. A közösség nézőpontja által előadott történetet ritkán jellemzi kifogásolhatatlan ellentmondásmentesség, de Krúdy nem törekszik arra, hogy az esetleges ellentmondások hangsúlyt kapjanak. Amikor a szövegben a közösségi nézőpont dominál, nem tudjuk meg, mi történik a szereplőkkel, ha azok elhagyják a közösséget. A közösség nézőpontja nem alkalmas utazás ábrázolására. Számára az utazás hiány, távollét.

A tanú és a közösség nézőpontja által az elbeszélő történetéről szerzhető tudás hasonlóságokat mutat. Mindkettő tudása korlátozott, a szereplők belső történéseiről, a végbemenő események egyes részleteiről csak találgatásaik lehetnek. Ha a tanú tagja a közösségnek, akkor nézőpontja belesimul a közösségébe, és a tanú elbeszélő szintén egy a sok hasonló közül.

A mindentudó elbeszélő is korlátozott szereppel rendelkezik. Időnként kihallgatja a szereplők gondolatait, olyan párbeszédet rögzít, melyeknek csupán testetlenül lehetett tanúja, tudja, hogy mit tesznek a szereplők akkor, ha egyedül maradnak. A mindentudó elbeszélő kiterjedtebb szerepeltetése megnehezítette, vagy egyenesen lehetetlenné tette volna Krúdy számára a különböző nézőpontok jelentésteremtő kijátszását egymás ellen.

A nézőpontok közül a szereplőé nyilvánul meg a legritkábban és a legrövidebb részletekben. A szereplő nézőpontja a mindentudó elbeszélő szövegébe ékelve, s annak alárendelve jelenik meg.

A négy nézőpont elbeszélésenként változó viszonyban áll egymással. Vonatkozik ez nemcsak terjedelmi arányaikra, hanem arra is, hogy a különböző nézőpontok által leírt események mennyire tekinthetők egyazon történet részeinek. A mindentudó elbeszélő és a szereplő nézőpontjának esetenkénti közelsége a közösségébe illeszkedő tanú nézőpontjával állítható szembe.

A váltás a tanú és a közösség nézőpontjáról a mindentudó elbeszélő nézőpontjára rendszerint akkor következik be, amikor az egyedi történet megszakítja a bevezetés ismétlődéseit és párbeszédese jelenetek váltják fel a leírást, illetve az összefoglaló elbeszélést. A szöveg jellegének változása elfedheti a nézőpont radikális átalakulását, s így gyakran nem azonnal nyilvánvaló, hogy az egyedi történet ellentmond bevezetésének. Az egymásnak ellentmondó történetrészeket nem lehet ugyanannak vagy ugyanolyan típusú elbeszélőnek tulajdonítani. A hangsúlytalan nézőpontváltást az is elősegíti, hogy három különböző elbeszélő szövegei hasonlíthatnak egymásra. A nézőpontok és az értékelés elhallgatott ellentmondásaira építő történetmondás Krúdy egyik legjellemzőbb vonásának tűnik. A szöveg egyes részei ellentmondanak ugyan egymásnak, de az ellentmondásos összetevők értelmezhető egységet alkotnak.

Ellentmondásos szöveg esetében az ábrázolt valóság az ábrázoló szöveg átértelmezésével ragadható meg, s metaforikus feszültségről lehet be-

szélni, még akkor is, ha az ábrázoló szöveg nemlétező világot ír le. Az átértelmezés eredményeképpen létrejövő szöveg alatt másik szöveget kell feltételezni. Az elbeszélések világához képest is fiktív világ teljesen nem szüntethető meg, sőt időnként éppen a fikció rendezi át a valóságot.

Az elbeszélések egyik altípusa messze eltávolodik a valóságot a képzelgéstől megkülönböztető elbeszélésektől. Az ilyen elbeszélésekben bemutatott világképekben talán csak az eseménysor közös, de bármelyiküket is próbáljuk meg elbeszélni, „ahogyan az a valóságban megtörtént”, szükség-szerűen a többi világképben megformálódó történet átvitt változatát kapjuk. „Ugyanazokat” a részleteket látják, de teljesen más jelentést olvasnak ki belőlük és teljesen más történetet építenek belőlük.

Ezek az elbeszélések első, felületes pillantásra végtelenül egyszerűnek látszanak, de közöttük olyan kapcsolatok vannak, melyek szinte kibogozhatatlan bonyodalmakat hoznak magukkal. Krúdy sokszor megtette azt, hogy egymáséval ellentétes sorsra juttatta a hasonmásokat, és megtette ennek ellenkezőjét is, vagyis azt, hogy megszüntette az egymás ellentéteiként bevezetett szereplők különbségeit. Ugyanazt a történetet el lehet mondani ellentétes megoldásokkal, illetve ellentétes történetekre van azonos megoldás. Az elbeszélések egymást idézik fel, majd tagadják azt a megoldási lehetőséget, mely a másikban az elbeszélő egyetértésével találkozott. Nyilvánvaló, hogy az összetartozó elbeszéléseket egymáshoz viszonyítva kell olvasni, és tagadhatatlan, hogy az ilyen elbeszélések módosítják egymás jelentését. Az egyes történetek alakításában nagy szerepet játszik a véletlen, de mintha Krúdy az összes elképzelhető lehetőséget meg akarta volna írni. A korszak elbeszélései olyan ciklust alkotnak, mely csak kevésbé emlékeztet más, nagyobb epikus szerkezetekre. A ciklus elbeszéléseinek száma ismeretlen, sorrendjük véletlenszerű, de vannak olyan elbeszélések is, melyekből meg lehet sejteni valamit a ciklus egészének jelentéséről.

Krúdy kiadási és újraközlési gyakorlata is összefügghet a fent leírt időszemlélettel. Talán nem véletlen, hogy éppen ekkoriban történt, hogy számtalan elbeszélést — változatlan formában, apróbb vagy alapvető változtatásokkal — újra meg újra megjelentette. Később ez már kevésbé jellemző rá. Bizonyára a művekre jellemző véletlenszerűség az oka annak, hogy még azok az elbeszélések sem látszanak hiányosnak, melyekből az utolsó bekezdés vagy akár több lap is hiányzik. Nehéz eldönteni, hogy az ilyen elbeszéléseket egymás variánsainak vagy önálló műveknek kell-e tekinteni. Milyennek kellene lennie annak a kötetnek, mely ezt az elbeszélésciklust tartalmazza? Mi legyen a címe a többször is, de más-más címen megjelent elbeszéléseknek? Hogyan lehetne kiadni az azonos című változatokat? És a más című változatokat? Bőven van megválaszolatlan kérdés.

Második rész: a szakirodalom

V. A KORABELI SAJTÓBÍRÁLATOK

1. Hangulat és cselekmény

Krúdy elbeszélésköteteiről többnyire rövid, szűkszavú bírálatok jelentek meg. Ezeknek az írásoknak egy részével nem érdemes se hosszan, se röviden foglalkozni, mert nem állnak másból, mint giccses-bombasztikus hangulatfestésből:

Az őszi napsugár édes szomorúsága ragyogja be Krúdy Gyula novelláit: valamennyiben megejtően bánatos borongás furulyaszava zokog, amely egyszerre megtalálja az utat lelkünkhöz, és megnyitja szívünket az ő fájdalmai számára is.

Feltűnően sok bírálat szól viszonylag terjedelmesen az elbeszélések által keltett hangulatokról. A *hangulat* láthatóan a kor sajtójában megjelenő kritikai írások mindennapos közhelye volt. Figyelmet ezek a részletek csak akkor érdemelnek, mikor nem a kritikus lelkének finom rezdüléseire, hanem Krúdy írásainak jellemzőire vonatkoznak. Már a századforduló előtt is észrevették, hogy Krúdy a hangulatok megragadását fontosabbnak tartja a cselekménynél. Az *Egyetértés* 1897. július 18-i számában olvashatjuk az *Üres a fészekről*.

Krúdynam egyik kiváló írói kvalitása az, hogy igazi mestere a hangulatnak. És a hangulat előtte a fő, ami néha a mese rovására megy.

Gáspár Imre a *Magyar Szemle* 1897. július 11-i számában az *Üres a fészek* kapcsán — mint később is jónéhányan — a túlzott termékenységtől óvta Krúdyt. Sőt, Gáspár Imre úgy vélte, Krúdy nyelve azért pongyola, lélektani rajza azért felületes, műveinek cselekménye azért elnagyolt, mert túl sokat ír túl rövid határidőre. Krúdy ekkoriban, tehát még jóval a „mikszáthos” kor-szak előtt a cselekménynek valóban nem tulajdonított nagy jelentőséget. A *Magyar Szemle* 1899. augusztus 27-i számában erről a következőket írta:

Az írói művészet többé nem a mese bogozásában, és a cselekmény menetének minél kacskaringósabbá való vitelében kulminál, hanem az egyszerű mese művészi, pointírozott elmondásában.

A cselekmény sajátos kezelését későbbiekben is sokszor fogják Krúdy kritikusai felhánytorgatni. Lássunk egy példát egy évtizeddel későbből:

„Hősei mind különös emberek, akiket Krúdy Gyula úgy állít elénk, hogy szinte izgatott érdeklődéssel figyeljük: mi lesz velük? Sajnos, ez az író sokszor hamarabb elunja a mesemondást, mint az olvasója figyelmét. Még a jobbik eset, ha egy erős, szép jelenet közepébe kíséri és egy megkapó kép-kompozíció hatásában búcsúztatja el tőlünk a hőst. De megcsúszhat az is, hogy egyszerűen visszadobja a homályba, ahonnan kiemelte és ahonnan érdemes volt kiemelnie.”²

T a

2. Korai népszerűség

Pongyolaság ide, fogyatékos cselekmény oda, a bírálatokból az is kiderül, hogy Krúdy már viszonylag korán meglehetősen népszerű volt: „megszerezte magának a maga nagy olvasóközönségét és olvasóközönségének szeretetét”.³ Népszerűségéről folyamatosan tudósítanak a bírálatok: „Krúdy Gy.-nak már régóta van tekintélyes publikuma, mely dédelgeti, szívesen olvassa, amit ő nagy termékenységgel viszonz”.⁴ „Műveit országszerte olvassák”.⁵ Az is igaz, hogy a „dédelgetés” és a „nagy termékenység” emlegetése nem nélkülözi az ironikus hangvételt. Nehogy félreértsék, a kritikus ehhez később még hozzáteszi:

Írnia a kenyerét tollával kereső írónak akkor is kell, mikor nincsen éppen hozzá a kellő hangulata. Persze különös pechje Krúdy Gyulának, hogy az ő kényszer-szüllöttjei nagyon is felismerhetők, és leginkább kevéssé élvezhetők.

Lehet, hogy a kritikus nagyon is felismerte a leginkább kevéssé élvezhető kényszer-szüllöttet, de egyetlen egy fogyatékoság említésére sem fecsért időt.

Krúdy népszerűségének folytonossága cáfolni látszik Hevesi András évtizedekkel később megfogalmazott vélekedését, melyet minden vagy semmi szemlélettel hat át, s mely szerint Krúdy vagy felkapott volt, vagy a kutya sem olvasta.

Krúdy Gyula a vonal alatt, a tárcarovat temetőjében kezdte pályafutását, és ott is végezte. Közben, nagyon rövid ideig, az 1910-es évek elejétől a világháború végéig divatban volt.”⁶

Ennek a szemléletnek talán már több köze van a Krúdy-kultuszhoz, vagy talán Krúdy utolsó éveire és lehangoló körülmények között bekövetkezett halálához, esetleg a tárcanovellák szerepének megváltozásához, mint Krúdy tényleges olvasottságához.

3. Két kemény kritika

Krúdy alakuló népszerűségében szinte üdítő az az értetlenség, mellyel La-

katos Vince rontott neki a *Víg ember bús meséi* megjelenésekor.⁷ Kis gyöngyszem ez az írás, érdemes bővebben idézni:

Volna neki mondanivalója; de az eseményeket oly elnagyoltan, majdnem baladással dolgozza ki, hogy nem egyszer válik érthetlenné. Mikor az ember egy-egy kis elbeszélésének a végére ér, önkénytelenül is azt kérdezi magában: ugyan mit akarhatott az író?

Nagyon jellemző rá saját mondása: „Jól össze kell szedni az emlékezésemet, hogy tisztán láthassam, merre kanyarog az a mese, amelyiknek címül ezt adám *Az aransarkanyús vitéz legendája*.” Nahát éppen így vannak azok is, akik műveit olvassák! Igaz, hogy legtöbbször „mese” sem kanyarog, mert hogy semmi sem történik bennük. Szerencsétlen irány ez, író urak, s jó volna, ha egyszer már elbúcsúznának tőle.

A meseszövegről, ahol szó lehet róla, kevés jót mondhatunk. Úgyszólván valamennyi meséje csonka. Se eleje, se vége. Némelyiknek még dereka sincs.

Hátra van még, hogy a nyelvezetről is ejtsek néhány szót. Ez talán Krúdynam a leggyengébb oldala. [...] A mondatok logikai összefüggésére nem sokat ad.

Hasonlóan keményen szólt Harsányi Kálmán *A cirkuszkirályról*.⁸ Harsányi kipécézte a mű ténybeli következetlenségeit és véletlenjeit. *A cirkuszkirály* valóban nem a legsikerültebb alkotása Krúdynam, s Harsányinak igazat kell adni: a műben található következetlenségek menthetetlenek. Más kérdés, hogy a Harsányi által joggal felhánytorgatott ténybeli következetlenségekhez hasonló ellentmondások Krúdy más műveiben is előfordulnak, de nem nagyon számítanak, vagy ha mégis, akkor talán még jobbak lesznek tőlük az elbeszélések; mert a különböző nézőpontok eltérő tudásának felelnek meg.

4. Bírálatok 1907-ből

1907-ben, mikor egyszerre több kötet is megjelent Krúdytól, már többen is sejtették, hogy Krúdy nem csupán egy a többtucatnyi tárcaíró közül. Londez Elek például azt írta, hogy novella-írásban Krúdy egyike a „legjelesebbeknek”.⁹ Ugyancsak 1907-ben jelent meg a *Hétben* Kosztolányi írása is a *Hét szilvafáról*, melyben az következőket írja:

Mi nem szeretjük az anekdotázó irodalmat, mely zsiros magyarossággal teremtettézi körül igénytelen, lassú kedélyességeit. Krúdy azonban sohasem anekdotáz, hanem mesél [...].¹⁰

Kosztolányi mintha előre látta volna, hogy az anekdotát a későbbiekben milyen gyakran fogják emlegetni Krúdy kapcsán. Természetesen az is igaz, hogy az akkori bírálók igen szűkös eszköztárának fontos részét alkotta az anekdota. Mentegethetjük az anekdota minden más lehetséges kategóriát helyettesítő használatát talán azzal, hogy ekkoriban az anekdotikusnak tartott Mikszáth volt a kályha, melyhez képest a prózaírókat elhelyezni igyekeztek.

Nagyon könnyű példát hozni:

Krúdy szemmel láthatólag Mikszáth Kálmánhoz járt iskolába, s a mit tőle tanult, azt megpótolva a magáéval, saját hangot és stílust alakított ki magának.¹¹

A Mikszáth-hatás és az anekdota kérdésében nehéz lehetett állást nem foglalni, de a sajtóbírálat műfajának keretei között mindkét kérdésre talán csak lakonikus igen-nem választ lehetett adni. Kosztolányi mindenesetre meg sem említi Mikszáthot, és az anekdotát pedig más jellegű művekre tartja jellemzőnek. Egyébként jól mutatja Kosztolányi érzékenységét, hogy milyen korán, már jóval a *Szindbád* előtt felfigyelt Krúdyra.

A *Vasárnapi Újság* kritikusanak írása is érdekes: érzékelteti, hogy az „egyszerű” elbeszélések által teremtett világ mennyire más kívülről és belülről.¹² A bíráló úgy látja, hogy Krúdy

Színhelyül kisajátította a magyar föld egy érdekes darabját, a Nyírséget, a maga erősen individuális tájképeivel és furcsa, féllábbal a múltban, féllábbal az ábrándok világában élő embereivel. Ezek az alakok egész különös, éppen a mienktől elütő volta miatt érdekes életet élnek, kis világuk csalóka távlatában óriási esemény számba mennek apró-cseprő bajaik, torzsalkodásaik, szerelmek, amelyeket rettentő komoly képpel csinálnak végig anélkül, hogy sejtelmük volna komikus voltukról.

Semmi okunk nem lenne az elégedetlenségre akkor, ha a korabeli Krúdy-fogadtatás ehhez hasonló írásokból állna. Az efféle mondatokkal ugyanis lehet valamit kezdeni, s mintha nem lenne idegen tőlük az időszemlélet és a nézőpontok iránti érdeklődés sem. Úgy látszik, még a sajtóbírálat szűkös keretei között is lehetett érdemlegeset mondani.

Még egy 1907-es bírálat érdemel figyelmet.¹³ A kritikus egyrészt megállapítja, hogy Krúdy különböző kötetekben megjelent elbeszélései, bár más-más a hangvételük, szorosan összetartoznak, és „Mint a láncszemek, úgy illenek egymáshoz, s egy, már szinte egészen kifejtett írói stílust példáznak.” A kritikus azzal zárta írását, hogy megkockáztatta: „Egy most készülő épülethez hordott gerendák ezek a könyvek: Krúdy Gyula írói épületéhez, amelynek alapozása itt történt, lassan, a szemünk láttára”. Krúdy nem cáfolta meg a jóslatot.

5. Császár véleménye

Nemcsak Herczeg és Király, hanem Császár is írt Krúdyról. A *Vég ember bús meséi* újbóli megjelenése alkalmából, a *Budapesti Szemle* 1916. januári számában ezt olvashatjuk.

Mennyi történeteiből élő hagyomány, a Nyírségen élőszóval terjedő, szájról-szájra vándorló história, nem tudjuk, de úgy gondolom, legfőlegb egyes adomaszerű vonásokat kapott az író készen s a kiszélesítésüket, történetekké való kiegészítésüket maga végezte. Amint már említettem, e történetei kissé sová-

nyak, akárhányszor nem emelkednek az adoma színvonala fölé (Öreg írások szobájából, Az ágyúgolyó, A királynő főztje), máskor egy-egy fokkal magasabb, de alapjában egy-két mozzanattá zsugorodó történetecskék (A fehérlábú Gaálné, Nyíri pajkosok).

Micsoda különbség van az imént idézett néhány írás és Császáré között. Császár jó érzékkel tapint rá egy eleve értelmetlen problémára. Nem az olvasható műveket olvassa, hanem azt feszegeti, hogy mi volt előttük. Mikor a „szájról-szájra vándorló históriá”-kat említi, nyilvánvalóan a közösségi nézőpont által megformált részletek vezették félre („pletyka”, „hír”, „legenda” stb.), melyek tényleg gyakran szólnak arról, hogy az előadott történet sokakat foglalkoztat, de nem vette észre, hogy a közösségi nézőpont rendszeres alkalmazása Krúdy írói leleménye. Ha pedig az adoma a Császár által említett elbeszélések megítélésének az alapja, akkor Krúdy valóban nem különösebben ügyes elbeszélő. Adomázni talán lehetne jobban is. Miért olyan biztos, hogy Krúdy elbeszélései az adoma példái? De még Császár sem tagad meg némi — mérgezett — dicséretet Krúdytól:

Szeretnők, ha erősebb gerincű, mozgalmasabb történetek hordoznák a hangulatot, de kétségtelen, hogy azt így is tudja az író éreztetni; szeretnők, ha stílusa kevésbé volna mesterkélt, modoros és cikornyás, de némi stílszerűség így is elvitathatalan tőle: a kissé keresett alakokhoz illik a keresett stíl.

Amikor Császár a mesterkéeltséget, modorosságot és cikornyásságot említi, még az a gyanú is felmerülhet — 1916-ban vagyunk —, hogy vajon nem Krúdy későbbi műveinek bizonyos vonásait vetítette-e vissza Császár a „mikszáthos” korszakra. Ha ez így van, akkor a „mikszáthos” korszak elbeszéléseit ekkor is, mint oly sokszor, elnyomja az előttük és utánuk lévő állapot.

6. Visszatekintés a *Szindbád* után

A *Szindbád* megjelenése után néhány kritikus visszapillantott Krúdy korábbi írásaira. Érdemes ezekből az írásokból is idézni. Azok, akik — Kosztolányival ellentétben — ekkor jöttek rá, hogy Krúdy jelentős író, többnyire megszólták korábbi írásait. A *Vasárnapi Újság* 1912. március 3-i számában ezt olvashatjuk:

Az utóbbi években megszoktuk ezt a termékeny írókat úgy tekinteni, mint aki a fejlődés egy bizonyos pontján megállott és innen nem tud tovább jutni: mindig egy színvonalon álló, lassankint fáradtagnak tűnő novellák jöttek, erősen érezhető Mikszáth-hatás alatt, mintha az író folytonosan egy nótát pengetne és mindjobban elfáradó hangon. Most aztán egyszerre, váratlanul, mintha valami új megtermékenyülés érte volna, kivirágzott, olyan erőteljes, teli színekkel, olyan friss illattal, mint még soha. A *Szindbád utazásai* valóságos reveláció azokra, akik eddig is hittek Krúdy nem mindennapi tehetségében, és sajnálattal nézték a túlbő termékenységben való ellanyhulást. A könyv lazán összefüggő képek — nem annyira novellák, mint inkább emlék-képek — sorozata, olyan teli, tiszta hangon szólaltatja meg az író líráját, olyan ellenállha-

16
tatlan erővel kapcsolódik bele az olvasó hangulatába, és olyan erős rezonanciákat kelt fel, hogy csodálkozva kérdezzük, hol rejtőzött ez az író, ez a finom, szordínás hangú lírai elbeszélő, akit itt hallunk, és alig ismerünk fel, holott már vagy tíz éve a novellák, regények egész tömegéből ismertük.

Az elfáradó hangú író megtermékenyült, és színesen, illatosan kivirágzott. Szép. Másrészt, aki ezeket a sorokat írta, nyilván nem érzékelt a „novellák, regények egész tömegé”-ben a „most készülő épülethez hordott gerendák”-at.

1. se
A *Szindbád* megjelenés után kezdenek hosszabb cikkeket írni Krúdy-ról. Ezek egyik érdekes darabja Kemény Simon írása.¹⁴

Régebben Krúdy Gyula letúrt karimájú zergegolyós vadászkalapot viselt, lábán kamásni, vállán puska volt és úgy járt a gyönyörű mezőkön. A nyírségi dzsentrí érdekelte ekkor, a jó kocsisok, a nagy ivók, a tréfacsinálók. Kedves történeteket duhaj urakról, vidéki kiskirályokról, s ha ekkor valaki hirtelen, fölültesen akarta volna jellemezni, azt kellett volna mondania, hogy Krúdy a legtehetségesebb Mikszáth-tanítvány. Történeteit valami könnyed, bormelletti hangon adta elő, és még a zárójelbe tett mondatok is oly gyakran szerepeltek nála, mint Mikszáthnál. Csak éppen a tájakat vette komolyabban, és szerette leírni az őszi esőket, a tavaszi záport, és nagyon szerette nézni a felhők járását. Ami líra melededett a szívében, az ezekbe a leírásokba került bele, rendszerint mint technikai akadály, amelyik feltartóztatta az előre törtető mesét.

A legutóbbi évekig volt ez így, amikor egyszerre hátat fordított témáinak, és gyökerestül kitépte magát az eddigi talajból, ahol tehetségének jó homoki borai termettek. Krúdy egyszerre, egészen hirtelenül, váratlanul kiszélesült és elmélyült. Mintha eddigi életének élményei, szenvedései, szerelmei és boldogságai egyszerre, összegyűlve rohanták volna meg; agyát, szívét valósággal elárasztotta a líra új témákkal. Egyszerre egy reggel, vagy este egészen másnak látta az embereket, s másnak érezte a világot.

1. 23
Bár Kemény Simon is megemlíti a közhelyeket (Mikszáth-hatás, történetmondás és hangulatok feszültsége), azért óvatosan fogalmaz: Mikszáth nevét csak valamilyen „hirtelen, fölültesen” megfogalmazott jellemzésre tartja alkalmasnak. Ezzel talán egyet is lehet érteni. A második bekezdésben azonban megfeledkezik fenntartásairól, és hirtelen, váratlan kiszélesülésről, elmélyülésről beszél. Ismét Kosztolányira lehet hivatkozni, akinek Krúdy már eddig is széles és mély volt. Természetesen az is lehet, hogy nagyon sokakat megtévesztett Krúdy „mikszáthos” elbeszéléseinek néhány „fölültes” jellemzője. Az előző fejezetekben azt is láthattuk, hogy — mivel Krúdy sok mindent bíz az olvasóra, és a mondattanilag az egyszerűség és a természetesség illúzióját kelti — nagyon könnyű átsiklani elbeszéléseinek olyan vonásai felett, melyek saját, koherens és következetesen alkalmazott írói szemléletének következményei.

7. Gordonka

S végül, a későbbiekben émelvítően sokszor emlegetett gordonka-hasonlatot — más zenei hasonlatok társaságában — már ekkoriban is puffogtatták azok, akiknek jobb nem jutott az eszébe.

Noha egyazon milieu-ből származnak, a magyar vármegyei milieu-ből, noha olykor humoros, olykor csöndes melankóliával, mint halk változatai egy öreg g-húrnak, tükrözik a régi virtuosus élet elmúlt képeit, hangulatait [...] ¹⁵

Krúdy nem regiszterének szélességével, mondanivalóinak gazdagságával és változatosságával hat, történetei úgyszólván mind egy húrról valók, de erről az egy húrról mind újabb és újabb, megkapó és erővel teljes melódiákat tud kipengetni. A hangjában megvan a gordonka mély és meleg zöngése, moduláló képessége a szomorúan mosolygó humortól a mély könnyes elborulásig, s ez az érzéstől áthatott és mégis férfias hang fogja meg legerősebben az olvasót, ez teremti meg a novellák finom, bensőséggel teli hangulatát, amely aztán elborítja és megleveníti az alakokat, s a környezetet, amelyben élnek. ¹⁶

A hangszer, az író régi hangszere, nem sok húrú, nem erős hangú, de eddig nem hallott bensőséggel csendülnek ki rajta a bánatos új akkordok. ¹⁷

Valami megkapó, szinte a gordonkahangra emlékeztető édes-bús melankóliával beszél a múlttól, amelyben mintha ma is ott élne [...] ¹⁸

Kemény Simon és Lovik Károly is hasonló metaforát alkalmaztak, de ők legelőször írtak:

Végtelenül egyszerű események, szerelmek és életek; a legegyszerűbb szavakból alkotott, legegyszerűbben egymás mellé rakott mondatokban elmesélve. És mégis a nagy egyszerűség mögött egy láthatatlan eredetű romantikus zene szól, halk hegedűk, közbe rotyogó fafűvők, néha megreccsenő nagybőgők és férfias ellágyulásokat hozó gordonkák. ¹⁹

Mélyhangú hegedűhúron, amelynek alapszinezete mindig ugyanaz, kifejező képessége azonban vetekszik az őszi szél szavával, Krúdy Gyula egy csomó komor szonátát játszik el legújabb kötetében. ²⁰

VI. AZ UTÓKOR VÉLEMÉNYE A „MIKSZÁTHOS” KORSZAKRÓL

Az egyébként sem gazdag Krúdy-irodalomban a „mikszáthos” korszak kevés figyelmet kap. Ez érthető: nem szokás itt keresni Krúdy értékeit. Ha a korszakra valóban Mikszáth követése jellemző elsősorban, s ha valóban a *Szindbád* Krúdy első jelentős „saját” műve, akkor tényleg felesleges lenne ezeket az elbeszéléseket önmagukért olvasni. Mivel Mikszáth írásmódját vagy a *Szindbádot* sokkal jobban ismerjük, mint a kötetekben többnyire meg sem jelent „mikszáthos” elbeszéléseket, a „mikszáthosság” és a „szindbádosság” emlegetése nem lebecsülhető értelmező erővel rendelkezik. Mindkettő eleve kijelöli, hogyan közelítsünk az elbeszélésekhez: teljesen hangsúlytalanul emelnek ki egyes vonásokat, s szorítanak másokat a háttérbe. Ráadásul mindkettőben van igazság: ezért olyan veszélyesek. A két ismertebb végpont között nagyon könnyű észre sem venni a korszak önálló, s ezeknél sokkal fontosabb jellemzőit. Mikszáthra és a *Szindbádra* való hivatkozás, sajnos, rendszerint nem az alaposabb elemzés kezdete, hanem az elemzést helyettesítő kényelmes evidencia. Nem az a baj tehát, hogy ezek a nyilvánvalónak látszó dolgok egyáltalán előkerülnek, hanem az, hogy mellőzhetőnek tűntethetik fel a korszak részletes megismerését.

A korábbi fejezetek kevés alkalmat kínáltak a Krúdyról szóló munkák bemutatására. A „mikszáthos” korszakról szóló írásokat annyira három — esetleg négy — kategória: a dzsentri, az anekdota, a különös és — ritkán, jobb esetben, — az irónia tartja életben, hogy hosszabb, magyarázó kitérők nélkül nagyon nehéz lett volna ezekhez az írásokhoz kapcsolódni. De még ezeket az örökösen visszatérő kategóriákat sem alapos, türelmes elemzésekkel vezették be. A fogalomszegénység és az evidenciára való hivatkozás önmagában is elegendő indok lenne a szakirodalom kritikai felülvizsgálatára. Másrészt a közvetlen összeütközés ezekkel a fogalmakkal, új elemzések fedezete nélkül, csak ugyanezeket a fogalmakat teremtette volna újjá. Céлом viszont nem a jelenleg létező szakirodalom árnyalása volt.

1. Kelemen László könyve

A Krúdy-szakirodalom egyáltalán nem indult rosszul. Kelemen László köny-

I
ve Krúdyról nagyon jó kezdést kínált, de — mintha a változatlan ismétlődés
ezzel akarna bosszút állni fel nem ismerőin — a jó kezdésből nyomasztóan
hosszantartó állapot lett.¹ A szakirodalom többnyire máig Kelemen László
egyed gondolatát visszhangozza. Ez sajnos nem jelenti azt, hogy Kelemen
kulcsfogalmait (különc, dzsцентри, adoma) Krúdy írásai erőszakolják az elem-
zőkre. Olyannyira nem, hogy mindenki, beleértve Kelemen is, elégtelennek
találja ezeket a fogalmakat az elbeszélések jellemzésére, és nyitva hagynak
kiskapukat is a fogalmaktól való menekülésre, illetve — kidolgozatlanul ha-
gyott — bonyolultabb szerkezetek kialakítására.

Kelemen Krúdy műveit erősen életrajzi keretben vizsgálja:

[...] Krúdy életrajza jóformán írásainak is foglalata. Éppen emlékező maga-
tartásából következik, hogy műveinek alapanyaga a személyes élmény, és
azon alig változtat valamit a mű szerkezete és művészi valóságosságá-
ban.²

Életrajzi indoklással vezeti be a dzsцентриt is a művek vizsgálatába, s a dzsцентри
rögtön magával rántja a feltételezett Mikszáth-hatást is. Kelemen úgy lát-
ja, hogy Mikszáth esetében Krúdynál:

[...] nem idegen modor átvételéről, hanem egy meglévőnek tudatosodásáról
van szó. Ezt bizonygatni sem kell, elég ha rámutatunk származására, környe-
zetére, hajlamaira, amelyek mind az ú.n. gentryhez fűzik. A gentry sorsa,
problémái, tragikumai, komikumai, külön osztály-nyelve adottság volt számá-
ra; természetes, hogy írói gyakorlatában élt vele. Mikszáth felszabadító példa-
adására mégis szüksége volt, mert húsz éves koráig Turgenyev modorában
szentimentális történetkéket írt kisvárosi ifjakról és leányokról.³

Említés nélkül maradhat, hogy talán még a „szentimentális történetkéket”
sem kellett volna megszólaltatnia Kelemennek. Fontosabbnak látszik ennél, hogy
Kelemen olyannyira feleslegesnek találja a Mikszáth-hatás bizonygatását,
hogy a lehető legritkábban (egészen pontosan egyetlen[egyszer]) hivatkozik
Mikszáth valamely művére.⁴ Ez is maradandó hagyomány lett a későbbiek-
ben. A Krúdyról szóló művekben a Mikszáth-kép rendszerint teljesen tago-
latlan: nemigen lehet tudni, hogy a nagy palóc melyik korszakára és melyik
művére kell gondolnunk. A *Szegény Gélyi János lovai* bizonyára másféle
hatást válthatott ki, mint mondjuk a *Szent Péter esernyője*, a *Gavallérok*,
vagy a *Noszty fiú esete Tóth Marival*. Lehet, hogy a Krúdyra tett hatást
„érezni kell”, de ennél jobban megragadni még példák szintjén sem lehet?

Kelemen kibúvót is hagy: arra a kérdésre, hogy Krúdy ebben a kor-
szakában mit köszönhetett Mikszáthnak, a következő választ adja:

Csaknem mindent. Alakjait, szerkesztésmódját és stílusát. Ha azonban mé-
lyebben vizsgáljuk a kettő közötti összefüggéseket, alapvető különbségekre
bukkanunk: Mikszáth, ha enyhe iróniával is, de mindent megbocsátóan, nagy
jóakarattal szemléli a régi közép[emesség] leszármazóit; Krúdy végzetes de-
kadenciájukat mutatja meg. Mikszáth meg tud maradni objektív szemlélő-
nek, Krúdy soha. Rajta keresztül önarcképet rajzol a gentry s ez az arckép
egyáltalán nem hízelgő. Mikszáth objektív és jóakarattal szemlélő, Krúdy sub-

jektív és szigorú ítélkező. Mikszáth könnyelműen és felelőtlenül legyint, Krúdy keserű iróniával, de reménytelenül ostoroz.⁵

Krúdy és Mikszáth szembeállítás, művek összevetése nélkül, tartalmatlanná teszi azt az állítást, hogy Krúdy csaknem mindent Mikszáthnak köszönhet. De nem is az a baj, hogy Kelemen „alapvető különbségek”-et fedez fel a „csaknem minden”-en belül, hanem az hogy így, példák és elemzés nélkül, az ilyen ellentétpárok nem sokat érnek. A szembeállításokat kis leleménnyel akár a visszájukra is lehetne fordítani — mint ahogyan ez a későbbiekben be is fog következni, természetesen akkor is „ráérezés” alapján. A Mikszáth-Krúdy folytonosság — pontosan ugyanúgy, mint a Mikszáth-Krúdy ellentét — érdekes kérdés, de azt az óriási munkát, amelyet egy valamirevaló válasz előfeltételez, néhány ügyes mondat, pár tetszetős ötlet nem helyettesítheti.

Kelemen úgy gondolja, hogy Krúdy „mikszáthos” korszaka a dzsentri irodalmi feldolgozása, és a korszak elbeszéléseinek tárgyalását szinte teljesen a dzsentri feltételezett vonásai megrajzolásának rendeli alá. Találomra lehet idézni:

[...] a Nyírség külön kasztot alkotó nemesi családjai [...] Párba joznak, kártyáznak és korhelykednek. Kitűnő cimborák, de nem hősök. Inkább csak a szájjukkal vitézkedők; amikor komoly párba jállal ijesztik őket, kerek oldanak. Pörösködnek évszázadokon keresztül.⁶

Nem vitás, hogy Kelemen sokat olvasta Krúdyt; az idézett részlet egyes mondatai Krúdy ismétlődésre épülő időszemléletének a hatását mutatják. A problémát csupán az okozza, hogy Kelemen mindent Krúdy dzsentriszemléletéből vezet le, s nem veszi észre, hogy Krúdy az arisztokratákat (vö. *Rohi úr*), a polgárokat (vö. *Szép asszony papucsá*) és a zselléreket (vö. *Az utolsó futóbetyár*) pontosan ugyanúgy kezeli, mint a kis- és középnemeseket. Krúdy iróniája nem ismeri a társadalmi tagolódást.

Kelemen is hozzájárult az anekdota kategóriájának átörökítéséhez, bár ő többnyire adomáról beszél, amit ő is a Mikszáth-hatásból eredeztet. Valószínűleg az adomára vonatkozik az egyik idézetben szereplő „osztálynyelv” kifejezés, legalábbis a későbbiekben előfordulnak efféle gondolatok.⁷

2. Sötér István írásai

A negyvenes évek során Kelemen mellett többen újból felfedezték Krúdyt, és megjelent róla néhány érdekes írás is. Sötér, Szauder és Rónay még évtizedek múlva is vissza-visszatértek hozzá. Sötér tanulmánya röviden megemlíti a „mikszáthos” korszakot is:

„Ha Krúdy irodalmi őseit keressük, nem kell messzire mennünk. Jókai tündérvilága és Mikszáth megbocsátó kiábrándultsága különös módon vegyülnek el Krúdynamál, aki az ő művük egyedüli örökösének és továbbfolytatójának látszik. Kissé időszerűtlen örökség ez: mintha a két nagy elbeszélő kimerítette volna a magyar anekdotavilág minden furcsaságát, s Krúdynamak csak az egé-

szen riktó eseteket hagyták volna, melyeket ők nem is mertek feldolgozni. Ez az anekdotai örökség ugyancsak megérzik Krúdy művén s elsősorban azoknál a mellékalakoknál mutatkozik, akik szinte egytől-egyig rigolyás különzők, s féllábbal a rögeszmék, féllábbal a lelkibetegségek világában állnak.”⁸

Kelemenhez hasonlóan Sötér is ellentmondásos helyzetet ír le, mintha Krúdy már csak úgy folytathatta volna Jókait és Mikszáthot, ha elrugaszkozik tőlük, illetve ha szélsőségekbe esik. Egy ilyen bonyolult képlet még akár igaz is lehet. Kár, hogy Sötért is, mint oly sokakat, a gazdagabb zsákmány ígérete más irányba vitte. A változatlan ismétlődés gondolata is felbukkan Sötér írásában, mikor azt mondja, hogy Krúdy „Hősei mind egyformák, jellemük alig változik.”⁹

Sötér már nem rója fel Krúdynak a cselekmény átalakítását, sőt:

... minél érettebb e művészet, annál kevesebb történik a történetekben: az idő megállt, mint az óra, az öreg pincér álmában, a hősök legnagyobb diadala, ha sikerült elveszíteniök az időt.¹⁰

Ha összevetjük ezt azzal, hogy már a Krúdyról szóló első bírálatok is fel-emlegették a cselekmény soványságát, akkor megállapíthatjuk, hogy Krúdy művészete nagyon korán beérett, ami nem is áll nagyon távol az igazságtól, legalábbis semmivel sem távolabb, mint az, ha a *Szindbád*ot tekintjük Krúdy érettsége első megnyilvánulásának. Sötér később is tesz célzást arra, hogy értetlenség más írók esetében jól bevált kategóriákat alkalmazni Krúdyra:

Hiába vetnök szemére a „széteső szerkezetet” s a „laza cselekményt”, hiába kérnök számon az anekdoták csattanóit: az ő történeteinek csodálatos egységét új mértékkel kell mérnünk, s egy mihamar divatjamúlt írásmesterség céhszavait nem szabad kiejtenünk jelenlétében.¹¹

Ez természetesen Schöpflin Aladár sokat idézett sorainak az átfogalmazása. Schöpflin szerint:

A kritika mindig bajban volt vele. Nem illettek rá a megszokott kritikai kategóriák, nem lehetett rá a szokott mértéket alkalmazni.¹²

Ha igaza van Sötérnek, és minden okunk megvan, hogy erre gyanakodjunk, akkor a Krúdyról szóló írásoktól elsősorban azt kell számonkérni, hogy mennyiben járulnak hozzá a Krúdy írásaira alkalmazható kategóriakincs kialakításához, vagyis az, hogy vesznek-e „új mértéket” Krúdyról.

Sötér az ötvenes években is fontos szerepet kapott: ő vette először védelmébe Krúdyt. A védelemre nagy szükség volt. Király István *Mikszáth Kálmán* c. 1952-ben megjelent könyvének *Függeléke* érzelmekről árulkodó, a korabeli sajtó fordulatait felhasználó szidalmakat szórt Krúdyra, vagy ahogyan Király fogalmazott, „irodalmunknak” „vonzó-taszító torzó”-jára.¹³ Ekkoriban alig-alig jelenhetett meg bármi is Krúdytól, s a mélyponton, ugyancsak 1952-ben — Gedényi Mihály bibliográfiája szerint —, Magyarországon nem adtak ki tőle semmit. Király szerint Krúdyn

[...]maradéktalanul úrrá lett a bomló kapitalizmus emberének cinikus, fáradt

reménytelensége: a lélek csömöre. A hanyatló polgári világ íróinak dekadens fásultsága jellemezte kapitalizmusellenességét. Nemcsak tükrözötte a burzsoá rothadást, a rothasztó mérgek benne is hatottak. Írásainak sajátos légkörét éppen az adja meg, hogy a burzsoá dekadencia alapjáról ábrázolja a dzsentri züllést, a dzsentri dekadenciát.¹⁴

Dzsentri táj, burzsoá ecsettel. Nem egészen érdektelen, hogy Király miért undorodhatott Krúdytól. Most mégsem érdemes erre kitérni, mert hosszasan kellene tárgyalni Király irodalomszemléletét. Elég annyi, hogy ekkor Király elsősorban a dzsentrihez való feltételezett viszonya alapján ítélte meg Krúdyt. Szerinte Mikszáth „mindig bírálta a nemesi múltnak ezeket a tovább élő, kósza árnyait”, míg Krúdy „a költészet fényeivel vonta be, a stílus meleg, együttérző, lírai színeivel szépítette meg a regényeiben tévedező kísérteteket.”¹⁵ Kelemen hajdanában úgy vélekedett, hogy Mikszáth „jóakarátú szemlélő”, Krúdy viszont „szigorú ítélkező”, aki „reménytelenül ostoroz.” Király mintha csak a tulajdonneveket cserélte volna fel. Talán nem felesleges az általánosságoknak ezen a szintjén is mondatokat fogalmazni prózaírókról, de ki, és milyen érvek alapján, milyen módszerekkel dönthet el egy ilyen vitát?

Sőtér 1954-ben azzal felelt a Király könyvében foglaltakra, hogy tudomást sem vett róla. Látszólag. De azt nem tehette meg, hogy ne azon a nyelven indokolja Krúdy kiadhatóságát, mint amilyen nyelven Király a vádakot megfogalmazta. (Azzal, hogy Krúdy egész jó író, Sőtér csak másodszorban érvelhetett.) Ez a nyelv egyiküknek sem volt anyanyelve: mindketten fordítottak. Messzire vezetnie, hogy mi lehetett Király igazi vádja Krúdyval szemben, de azért a fenti idézet önállóan fordulataiból érezhető, hogy nem az az igazi, amit elmond. (Talán csak a „lélek csömöre” kifejezés a sajátja.) Sőtér érezhető akcentussal beszélt ezt a nyelvet: csakis egyes kulcsszavakat tanult meg, a mondattant már nem nagyon, de ízlése még a kulcsszavak sűrű használatától is megóvta. Melyek ezek a szavak? Realizmus, valóság, kapitalizmus, osztály, dzsentri. Sőtér feladata az volt, hogy ezeket a szavakat olyan mondatokba ágyazza be, melyek átsegítik Krúdyt a kiadhatóság korabeli határán. Egy oldalnyi más stílusú bevezető után — melyben Sőtér „utánozhatatlan báj”-ról, „sajátos költőiség zenéjé”-ről, „Krúdy csodálatos nyelvét”-ről, „eredeti, képzeletdús stílusát”-ról beszél, — következik a fekete leves. De Sőtér még a tőle idegen szókinccset is sokkal gusztusosabban tudja adagolni, mint Király:

Ez a dallam valójában: hattyúdala. Egy osztály, egy életmód és életszemlélet — egy irodalmi hagyomány kései, magános hattyúdala.¹⁶

Sőtér megemlíti ugyan a Király által használt egyik klisé, amikor a „dzsentri-rivé züllő, egykori polgári funkciójú osztály”-ról szól, de nem követi Király gondolatmenetét. Először is a Király által emlegetett dekadenciára felel. Szerinte Krúdy nem rokona azoknak a dekadenseknek, „akik a század első évtizedében az abszintos poharat jelképnek tekintik”,¹⁷ majd azzal tromfolja le a nála unperson Királyt, hogy azt állítja, hogy Krúdy már korai írásai után

túlhaladt Mikszáthon. Majd megjegyzi, hogy Krúdy — szemben Jókaival és Mikszáthtal — „visszavonul a közélettől”, és „a dzsentri sohasem találhatja meg benne kiszolgálóját, szórakoztatóját.”¹⁸ Sötérnek természetesen lavíroznia kellett, mert túllontúl osztályharcosra sem rajzolhatta Krúdyt:

Krúdy a kapitalizmust éppoly kevésbé tudja elfogadni, mint azt a helyet, melyet a dzsentri annyi „érvényesülési”, „kenyérszerzési” igyekezettel könyökölt ki magának benne. Krúdy sohasem — vagy legalábbis: igen ritkán — képes bírálni a dzsentrit, ahogyan Mikszáth vagy Móricz, sőt Kaffka Margit bírálták. De illúziókat sem táplál róla [...]¹⁹

Ennyi — vélhette Sötér — elég ahhoz, hogy Krúdy kiadható legyen. Krúdy nem tudja elfogadni a kapitalizmust, és igen ritkán még úgy is tudja bírálni a dzsentrit, ahogyan azt 1954-ben egy kiadásra érdemes írótól elvárják. Sötér megjegyzi azt is, hogy Krúdyt „tulajdon osztálya képes legkevésbé megérteni”. Már csak egy csipetnyi realizmus és valóság hiányzik, de ezekre sem kell sokáig várni. Sötér kijelenti, hogy Krúdy legjelentősebb írásaiban „szenvédély” van, „s nem csupán hangulat, de a valóság ereje”. Sötér ezzel is Királynak felelt, aki azt írta Krúdyról, hogy „Hiányzott belőle Mikszáth ereje: a valóság szeretet.”²⁰ Sötér ehhez még hozzáteszi:

Ezek az írásai túlmutatnak az egész Krúdy-mű uralta romantikán, és egy realista művészet nagy, bár ki nem használt lehetőségeit csillantják föl.²¹

Ezután Sötér laponként már csak nagyjából egyszer említi a kulcsszavak valamelyikét. Sötér István írása be is töltötte hivatását, a könyv megjelenhetett. Valószínűleg hiba lenne komolyabban venni Sötér írását vagy az írásának kijelentéseit, mint ahogyan Sötér tette. Egyébként Sötér egyetlen hivatkozása nem Királyra, hanem a hatalom magasabb szintjére, Révai József-re vonatkozik. Király nem lőtt vissza — legalábbis Krúdy ürügyén nem —, és Krúdyval szembeni igazi kifogásai bennerekedtek. Mivel Király később is tanult nyelveket, bizonyára Lukács vagy a forradalmi hétköznapiok nyelvén is meg tudta volna fogalmazni fenntartásait. Nem tette. Kár. Krúdyról azóta csak azok írnak, akik rajonganak érte.

Király írásától kezdve a Krúdyval való foglalkozás a politikai mellékízeket sem nélkülözte. Senki nem hivatkozik rá ugyan, de a későbbiekben egyáltalán nem volt mellékes, hogy valaki Kelemen vagy Király módjára állította-e szembe Mikszáthot Krúdyval. A politikai összefüggések szintén megnehezítették a tárgyilagos leírását annak, hogy Mikszáth és Krúdy írásai milyen viszonyban állnak egymással.

3. Szabó Ede előszava

Szabó Ede Krúdy-válogatása és az ahhoz írt bevezető 1957-ben jelent meg.²² Az egész bevezetés tárgyalása túl hosszú nyúlna, érdemes kiemelni belőle a „mikszáthos” korszakra vonatkozó négy oldalt. Szabó úgy véli, hogy

a magyar prózának két fejlődésvonala van. Krúdy többek között Karinthy, Füst és Kosztolányi társaságába kerül. Jó társaság, de a prózájukat illetően mintha kissé különbözőek lennének. Az pedig nagyon kevésbé világos, hogy Krúdy miképpen „tetőzi be” őket. Ilyesmire Szabó nem veszteget szót, mert „ez most felesleges elemzések hínárjába bonyolítania.”²³

Szabó úgy látja, hogy Krúdy

[...] kimaradt az új irodalom fő sodrából. Erre vall az is, hogy a Nyugatban először 1910-ben jelenik meg. Az időpont nem véletlen: ez idő tájt kezd Krúdy Mikszáth-modora alól valami új és eredeti kibontakozni, s erre már érdemes figyelniük a finomabb hallásúaknak.

Szabó érdekes kérdést említ, de talán túl egyértelmű a válasza. Azt sugallja, hogy a Nyugat azért nem hozta Krúdyt korábban, mert a szerkesztők szerint túlzottan Mikszáth hatása alatt állt. Ez azonban nem ennyire nyilvánvaló. Osvát rendszeresen közölte Krúdy írásait a Magyar Géniuszban, ugyanakkor később, mikor Krúdy „új és eredeti” vonásai teljesen kibontakoztak, szintén hosszú évek telnek el úgy, hogy semmi nem jelenik meg tőle a Nyugatban.

Szabó úgy látja, hogy ha kevésbé választékos és bágyadt lenne a stílus, ha kevesebb különc szerepelne, „akkor ezeket a novellákat nyugodtan írhatta volna az öreg mester is.”²⁴ E néhány soros bevezető után Szabó elmeséli néhány elbeszélés tartalmát. Egyetlen jelentősebb megállapítása akad később:

Ne tévesszen meg bennünket a lírai hang: — az író bonckése csontig hasít.²⁵

A „bennünket” minden bizonnyal Király Istvánt jelenti. Szabó ezzel a kép-zavargyanús kijelentéssel felel arra, hogy Király szerint Krúdy „lírai színe-ivel szépítette meg a regényeiben tévedező kísérteteket.”

Szabó későbbi könyve sem foglalkozik ennél lényegesen részletesebben a „mikszáthos” korszakkal, igaz ugyan, hogy idéz néhány sajtóbírálatot.²⁶

4. Szauder József utószava

A szakirodalom következő, jelentős alkotása Szauder Józsefnek az 1945 utáni első életmű-kiadáshoz készült „menlevele”,²⁷ melyre még 1959-60 táján is nagy szükség lehetett. Nyilván az előzmények is belejátszottak abba, hogy Szauder írása Krúdy társadalombírálatáról és realizmusáról értekezik. Realizmusról azóta nemigen esik szó Krúdyval kapcsolatban; a társadalombírálat emlegetése, mint láttuk, nem nélkülözi az előzményeket. A dzsentrí, a különc és az anekdota ebben a tanulmányban is szerepet játszik, Szauder mégsem a kelemení vagy királyi gondolatokat variálja. Neki saját elképzelései voltak Krúdyról, melyekről először a *Krúdy-hősök* c. tanulmányban számolt be.²⁸

Szauder összefüggést keresett az általa vizsgált művek „legapróbb nyelvi elemei”²⁹, „stílusfordulatai”³⁰ és „idő- és sorsszemlélete” között³¹,

vagyis addig teljesen ismeretlen módon próbált „mértéket venni” Krúdyról. Szauder megállapításai érdekesek, kihívóak: tanulmánya ma is kifejezetten érdekes olvasmány. Ilyen mondatokat találunk benne:

A régi élet szinte lesbeáll, óvatlanul tör elő, s a hős mozdulatait ugyanazokba a formákba rendezi el, amikben éltek valamikor.³²

De Szindbád vagy Rezeda életében van-e céltudatos folyamat és végeredmény? Nincsen.³³

Az emberi gesztusok, mozzanatok idejét azzal, hogy *hasonlatokkal* tárgyi *leírás* kapcsol hozzájuk, másfajta idővé változtatja át, a tárgy történéseinek belső idejével magának az emberi gesztusnak idejét is átalakítja időtlen tammá.³⁴

Mivel Szauder ekkor nem a „mikszáthos” korszakkal foglalkozik, nem térünk ki arra, hogy állításaiban mennyi lehet az igazság. Annyi egyébként az idézetekből is látszik, hogy Szaudernek nagyon határozott koncepciója volt. A határozott koncepciók esetében mindig fennáll a veszély, hogy azok átrajzolják tárgyukat, igaz ennél nagyobb veszélyt csak a koncepció hiánya jelent.

A *fehérlábú Gaálné* c. válogatáshoz készült írásban Szauder a Mikszáthtól *Szindbád*ig tartó fejlődés állomásaiként mutatja be a korszak elbeszéléseit. Így lesz Szindbádból a gazdag rokon, akire érdemes hasonlítani. (A *Szindbád* az írás 27 bekezdéséből csak 7-ben nem említődik.) Természetesen helyénvaló a végpontról tekinteni végig a fejlődés stádiumain — ha van ilyen fejlődés. Szauder szerint kétségkívül van, mint ez tanulmányának zanzásított változatából kiderül. Szauder szerint Szindbád születése a következő módon megy végbe:

Az ítélet szigorodik³⁵, a cselekmény csökken, redukálódik³⁶, a hangulat és az álomszerűség növekszik³⁷, az ironia elmélyül, erősödik és fokozódik³⁸, az ironikus kritikai látásmód izmosodik³⁹, az intimitás erősödik⁴⁰, a humor és az önironia kiteljesül⁴¹, az emlékező attitűd kialakul⁴², az ábrázolás és a szerkezet átalakul⁴³, a jellem megmerevül⁴⁴, a kiüresedett figura kiteljesül⁴⁵.

Mindez „fokról-fokra”, „egyre inkább”, „mindinkább”⁴⁶ megy végbe. Lélegzetelállító ez a dinamizmus. Szauder mégsem állítja azt, hogy Krúdy tulajdonképpen mindvégig a *Szindbád*ot szerette volna megírni, de csak ezek az elbeszélések sikerültek neki, s azt sem, hogy az elbeszélések egyre inkább hasonlítanak a *Szindbádra*.

Szauder nem követi el azt a hibát, hogy tagolatlan *Szindbád*felfogással dolgozna. A *Szindbád*ot összetevőkre bontja, és az összetevőket külön-külön vizsgálja. A *Szindbád* szerinte az addig önállóan fejlődő tényezők összegzése. Ezzel a módszerrel az összetevők történetében egyenként is előrehaladást mutat ki (ez lenne a mennyiségi felhalmozódás), melyet „ekkor még-de akkor már”⁴⁷ típusú összevetésekkel jellemez, s a *Szindbád* lenne az a pont, ahol a mennyiség minőségbe csapott át. Az elméleti háttér ki-

fogástalan: ha Krúdy pályáján lenne ilyen fejlődés, akkor az ezzel a koncepcióval megragadható lenne. Vizsgáljuk meg a Szauder által leírt összetevőket egyenként.

a) *Az ítélet szigorodik*: Szauder írásában ez a tétel köti össze az elbeszéléseket a társadalmi valósággal. Mivel Szaudernek egy olyan felfogással kellett dolgoznia, mely szerint minden valamire való mű realista, sőt kritikai realista, hidat kellett vernie az elbeszélések és Krúdy korának valósága között. Szauder Krúdy társadalombírálatának erősödését fejlődésének középpontjába állítja. A társadalombírálat kapcsolja össze a fejlődés egyébként szertefutó szálait.

b) *Az irónia elmélyül*: Szauder egy poétikai kategóriát is kap akkor, amikor az elbeszélésekben megnyilvánuló iróniát azonosítja a társadalombírálattal. Úgy véli, hogy Krúdy „egy történelminek mondott osztály teljes elzüllését”, „kísértet-voltát, múltjának és elmúlásának atmoszféráját” ábrázolja.⁴⁸ Úgy gondolja, hogy eleinte még „a nemesebb, igazibb régiséget idézi fel az író [...] azután mindjárt ironikusan határolja el magát az illúziókba temetkező világtól.”⁴⁹ Kelemen esetében már láttuk, hogy mennyire helytelen a korszak elbeszéléseit „a dzsentritéma irodalmi feldolgozásának” tekinteni. Másrészt csakis a koncepció kedvéért állíthatja Szauder, hogy Krúdy iróniája „elmélyül”, ítélete „szigorodik”. *Az arany-sarkantyús vitéz legendája* (1898) a bizonyíték rá, hogy Krúdy iróniájának nemigen van hova „mélyülnie”. Ez egyben azt is cáfolja, hogy Krúdyból a „keserűség szólna”, „az ideáljaiban megbántott ember keserűsége.”⁵⁰

c) *A cselekmény redukálódik*: Szauder úgy látja, hogy Krúdy 1905 és 1907 között:

[...] kezd lemondani a cselekményről, a történevről: saját hangjának megtalálása a jellemképebe, a típusba sűrűsödő atmoszférának kevés gesztussal, valójában nem is cselekvő, változtató, következményekkel járó mozdulattal, hanem csak „pótcselekvés”-sel való megelevenítését jelenti. [...] előtérbe lép a mozdulatlan attitűdnek, a kész magatartásnak, a légköri nyomás alatt szinte fixációvá merevülésnek és lidércnyomásnak novellisztikája [...]”⁵¹

d) *Jellem megmerevedik*: a „kiüresedett figura [...] kezd művészileg kiteljesülni [...]”⁵², „Mennél ironikusabb Krúdy magatartása, annál inkább merevülnek meg alakjai valami időtlen, változhatatlan tartásban, annál kevésbé tudnak kilépni önmagukból, indulni el a fejlődés, a változás útján.”⁵³ Teljesen alaptalan a korszak fejleményének tekinteni a cselekmény redukálódását és a jellem megmerevedését. Krúdy egy kritikus már 1897-ben elcsodálkozott azon, hogy „[...] hogyan lehet egy csipetnyi történetkéből [...] novellányi tárcát szőni [...]”⁵⁴, és a jellem fokozatos megmerevedéséről szóló tételt cáfolja az 1900-ból származó *Egy öreg legény és házatája* c. elbeszélés, melyben kizárólag változatlanul ismétlődő eseményekről olvasunk, s így az „öreg legénynél” merevebb jellemet nehéz elgondolni. Szauder úgy képzei, hogy a változatlan ismétlődés csak 1905 és 1907 közt kezdett kialakulni, de téved. Érdeemes még egy utolsó pillantást vetni arra, hogyan is

képzelte el Szauder ezt a nemlétező fejlődést:

A magatartás időtlenségének, legendaszerű zártságának kialakulásával Szindbád figurájának legfontosabb alkotóeleme készült el. Láttuk, az elbeszélésen belüli iróniának erősödésével hogyan csökkent, redukálódott a cselekmény, nőtt az alak s gesztusa a külső mozgás fölé, hogyan sűrűsödött össze benne s gesztusaiban az a szélesebb, tárgyiasabb akció, mely kezdetben nem hiányzott Krúdy művészetéből.⁵⁵

Ez a koncepció minden részletében kifogásolható: a változatlan ismétlődés nem a *Szindbád*ot közvetlenül megelőző évek terméke, Krúdy iróniája nem növekszik, a cselekmény nem redukálódik. Ezeket a tényezőket nem lehet fejlődési sorra nyújtani. Ugyanakkor van valami fonák abban, hogy Szauder fejlődési modellel (mennyiségi felhalmozódás-szintézis-átcsapás minőségbe) próbálja meg levezetni a fejlődéssel ellentétes időszemlélet, a változatlan ismétlődés kialakulását. Valószínű az is, hogy a *Szindbádnak* már nemcsak a változatlan ismétlődéshez van köze, hanem az elmúláshoz is, melyet még Krúdy is csak ritkán tekintett ismétlődőnek, bár a változatlan ismétlődés — módosított jelentésű részalkotóként — szerepet játszik a *Szindbádnak* is. A változatlan ismétlődéssel Szaudernak egyébként sincs szerencséje. Szinte bárhonnán hozhatna rá példát, de amikor erre adja a fejét, rossz helyre nyúl. Az *út a faluba* c. elbeszélés színhelyéről, Gérről írja:

Itt megállt az idő, gyermek, apa és nagypapa kísértetiesen egyformák [...] ⁵⁶

Az elbeszélésben viszont a következőkhöz hasonló sorokat is olvashatunk:

Máskor a nevezetes Jósza András, a megyei főorvos járt arra:

— Mind kipusztultok: esztek, isztok, nem dolgoztok. Kő folyik már a ti ereitekben, nem pezsgő vér.

— Hát nagypánk tán nem ugyanazt csinálta, fődoktor úr? — kérdezte vigyorogva Zokoli Tamás.

Jósza András vállat vont:

— Szamár kend ahhoz!

Czapári Miska a bíró védelmére kelt:

— Igazat mond, Andris bátyám. Tisztára igazat mond. Az én apám olyan jó egészségben volt, hogy minden évben új ágyat kellett neki csinálni. Mind leszakadt alatta.

— Az más volt. Az régi nemzedék volt. Azok még többet megbírtak.

De ti már elsatnyultatok.

Sokkal szerencsésebb az, ahogyan Szauder a szindbádi emlékezés előtörténetét megrajzolja. Helyesen látja, hogy a *Szindbád* nem következik feltételezett előképeiből, az *Ábrándozás*, vagy a *Névtelen csárda* c. elbeszélésekből. A koncepció kódéba vész viszont a gondolatmenet akkor, amikor Szauder azt bizonygatja, hogy a *Szindbád* valamiképpen a *Névtelen csárdához* hasonló elbeszélések és a Zathureczky-Gaál történetek szintézise. A deklaráción túl erre semmilyen bizonyítékot nem tud hozni, ami nem igazán meglepő. Szauder az „emlékező attitűd” szerepét helyesen látja ugyan, mégsem ismerheti a *Szindbád* igazi előtörténetét, mivel mindvégig a mások által ki-

válogatott anyagon belül marad, márpedig ebből a válogatásból hiányzik néhány elbeszélés, melyek nélkül a *Szindbád* kialakulását nem lehet helyesen felfogni.

A rengeteg bíráló megjegyzésből talán nem következik, mégis meg kell jegyezni, hogy Szauder írása képviseli a korszakkal foglalkozó szakirodalom legmagasabb színvonalát. De tehetünk-e mást egy általunk becsült írással, mint azt, hogy hosszasan vitatjuk? Szaudernek volt koncepciója és voltak határozott, vitára alkalmas állításai. Ő nem gondolta, hogy pár odavetett szóval mindent megmagyaráz, ugyanakkor ő elemezte ezeket az elbeszéléseket a legrészletesebben. Szauder óta azonban senki sem kísérletezett azzal, hogy egyetlen egy folyamat fokról-fokra való kibontakozásaként vezesse le Mikszáthból *Szindbád*ot.

5. Diószegi András tanulmánya

Diószegi András tanulmánya (*Krúdy és elődei. Turgenyev magyar követői*) röviden említi a mikszáthos korszakot.⁵⁷

A fiatal Krúdy Mikszáth példája nyomán, anekdotikusan rajzolhatja a dzsentrivi világ letűnő realitását.

Diószegi Király álláspontját teszi magáévá, a fenti részlet a következőképpen folytatódik:

Azonban az anekdotázó Mikszáth és az anekdotázó Krúdy attitűdje teljesen különböző. Míg az előbbi mind illúziótlanabbul, kritikailag ábrázolja a dzsentrit, Krúdy nosztalgikusan, lírailag érzékelteti a dzsentrivi hanyatlását.

Ez a tömörség (és a mondattan: *azonban* az első helyen) Skurek Ferenc VI/B o.t. *Petőfi lírai költészetéről* szóló dolgozatát idézi. („Petőfi lírai költészetében legfontosabb a szubjektivitás, azonban Arany Jánosnál inkább az objektivitást látjuk túlsúlyra vergődni.”)⁵⁸

6. Czine Mihály tanulmánya

Czine Mihály írása, melyben a „mikszáthos” korszaknak mintegy másfél oldal jutott, az addigi igen szűkös szakirodalom megállapításait összegezte.⁵⁹ Kelemenhez hasonlóan ő is Krúdy életrajzából vezeti le Mikszáth hatását: „Krúdyban is Mikszáth szabadította fel a dzsentrivi témát. Élményei bőségesen voltak; ennek az osztálynak volt a fia, olyan vármegyéből...”⁶⁰

Czine tesz ugyan egy kis engedményt Királynak, amikor azt mondja Krúdyról, hogy „Első írásaiban persze ő is lírával búcsúzik” a dzsentrivi világtól, de ahogyan Czine folytatja, az teljesen különbözik Király álláspontjától, és leginkább Kelemen véleményére hasonlít Mikszáth és Krúdy szembeállításában:

A hang nem téveszthet meg: szigorúbb vagy legalább is reménytelenebb az ő dzsentri-képe Mikszáthénál és a kortársakénál. Mikszáth külső szemlélő volt, enyhe ironiával, olykor még talán a jóraforduló kártyajárásban is reménykedett; a kortársak, Török Gyula, Kaffka Margit, Móricz Zsigmond dzsentri sárárany-lelkeket is rajzoltak, az elődeiknél nagyobb szeretettel. Krúdy időből kimaradottaknak látta alakjait. Ez a világ: haldokló világ.⁶¹

Erre az ellentmondásra épülő szerkezetre, mely oly jellemző a szakirodalomra, később — más összefüggésben — még érdemes lesz visszatérni. Czine Krúdy későbbi vonásait is felfedezi a „mikszáthos” korszakban:

Ezekben a novellákban még erősek a mikszáthos ízek; nyelvükben, szerkesztésmódjukban, elnéző mosolyukban, az adomázó kedvtelésben is érződik a mikszáthi örökség. De a mikszáthi adoma máris átalakulóban van; kereteit feszegetik az asszociációk, és a dzsentri-történet háttérében megjelenik a lírai és zenei táj, borzongató, kísérteties motívumokkal; jelezve Krúdy művészetének fejlődési irányát.⁶²

A kérdés egyrészt az, hogy mit jelent a „lírai és zenei táj”, másrészt az, hogy valóban vannak-e borzongató, kísérteties motívumok a dzsentri-történetekben? Erre is érdemes lesz visszatérni.

7. Katona Béla tanulmánya

Katona Béla korábban már feldolgozta Krúdy pályakezdését.⁶³ Ez a könyv a maga műfajában szintén a szakirodalom legjobb és leghasználhatóbb darabjai közé tartozik. Nagy kár, hogy Katona nem Krúdy életrajzának megírását folytatta. *Mikszáth égőve alatt*⁶⁴ c. tanulmányának legnagyobb érdeme az, hogy megpróbálja összetevőkre bontani a Krúdyt ért Mikszáthhatást, igaz, Katona sem műveket vet össze, hanem közvetítő kategóriákon keresztül végzi el a hasonlítást:

A tematika mellett a Mikszáthtal való rokonságról árulkodik szerkesztésmódja, a művek anekdotikus felépítése és stílusa is. S még inkább talán az író elbeszélői attitűdje. Közismert, hogy Mikszáth legtöbbször úgy írt, mintha nem írta, hanem fehér asztalánál élőszóval mondta volna el történeteit egy baráti társaságnak. Ez a hang, ez az írói attitűd uralkodik a dzsentri-elbeszélésekben Krúdynál is.⁶⁵

A kérdés természetesen az, mit jelent az „uralkodik”. Katona hoz ugyan néhány példát az elbeszélések kezdő soraiból („Volt egyszer a megyénkben...”, „Élt vidékünkön...” stb.). De ezekből bajos uralkodásra következtetni, még akkor is, ha a kezdő sorok valóban hangulatot teremtenek. A kezdő sorok hangulatát azonban gyakran más típusú elbeszélők másféle hangulatai váltják fel. Kár, hogy Katona nem hoz — sem Mikszáthtól, sem Krúdytól — példákat az anekdotikus felépítésre, mert így ezen a rendkívül elmosódott kategórián és az esetleges párhuzamokon egyszerre kell eltűnődni. A korszak Katona számára is a „dzsentritéma irodalmi feldolgozása”, s az „író

elbeszélői attitűdjé” kifejezésből az is nyilvánvaló, hogy az író (vagyis Krúdy maga) és az elbeszélők nem elégséges szétválasztása még problémákat fog okozni. S valóban, alig egy oldallal később ezt olvashatjuk:

[...] a narrátor mindig úgy igyekszik előadni a történetet, mintha maga is részese lett volna az eseményeknek, vagy legalábbis személyesen ismerte volna a szereplőket, esetleg éppen azoktól hallotta volna, akikkel megtörtént. Az anekdotának ugyanis nemcsak érdekesnek és csattanósnak kell lennie, hanem az is lényegéhez tartozik, hogy valami igaz magva legyen.⁶⁶

Katona később is a „narrátor személyes jólétesültségéről”⁶⁷ beszél, s bizonyítékait a bevezetések első mondataiból veszi, ahol valóban gyakran találunk egyes szám első személyű alakokat. Ezekből azonban egyáltalán nem szabad az elbeszélő „jólétesültségére” következtetni, mert a tanú tudása rendszerint igen korlátozott, másrészt a tanú elbeszélő rendszerint azonnal átadja a szót más nézőpontoknak. De akár egy elbeszélést is lehet idézni „igaz magvá”-t illetően:

[...] hiszen ha meggondoljuk, az igazság nem is olyan fontos ebben a történetben.

A Gaálok bolondságaiból

Egyik példája is cserbenhagyja Katonát. Az elbeszélt történet valós magjára és az elbeszélő személyes jólétesültségére a következő idézet hozza: „Az én gyermekkoromban, amikor ezt a legendát mesélgették...”⁶⁸, pedig itt nyilvánvaló, hogy az elbeszélő csak a legenda mesélgetésének a tanúja, és nem az elbeszélt eseményeknek. A történetet a közösségi nézőpont által kialakított formában olvashatjuk, s szó sincs arról, hogy az elbeszélő „esetleg éppen azoktól hallotta volna, akikkel megtörtént.” Katona nem jelölte meg, melyik elbeszélésből idézett. Ha a részlet *A buji legendákból* c. elbeszélésből származik — ott ugyanis szóról szóra ezt olvashatjuk, igaz ugyan, hogy ez nem zárja ki azt, hogy máshol ugyanezt meg ne találjuk —, akkor bajok vannak az igaz maggal is. Az a legenda ugyanis némi átértelmezést igényel, az elbeszélők „jólétesültsége” felette kétséges. Ezzel egyúttal kiderül az is, hogy az „igaz mag” — a kifejezésnek a Katona által használt értelmében — nem jellemzője Krúdy elbeszéléseinek.

Katona — Kelemenhez hasonlóan — nemcsak Mikszáthra emlékeztető vonásait rajzolja meg Krúdynak, hanem különbségeket is talál. Szerinte Krúdy

dzsentriszemlélete sötétebb, elutasítóbb, mint a Mikszáthé. Az irónia mögött is ott bujkáló mikszáthi derű szinte teljesen hiányzik belőle. Ő a dzsentrireteget már végzetes dekadenciájának állapotában ábrázolja.⁶⁹

A „végzetes dekadencia” szó szerinti átvétel Kelemtől, s az idézett részlettel ugyanaz a probléma, mint Kelemen nézeteivel. Katona is úgy véli, hogy Krúdynak van „dzsentriszemlélete”, s hogy a dzsentri vonásait próbálja meg felvázolni. Mi másért is mondhatná Katona egy irodalomtörténeti dolgozatban, hogy „A dzsentri egyik jellemző tulajdonsága volt a lustaság, a

tetre képtelenség.”⁷⁰ Egyébként, ha már itt tartunk, Krúdy sosem szűkítette a lustaságot a dzsentrre:

A lustaság, a semmittevés sok száz esztendőkön át házi istensége volt minden magyar családnak. Megóvta sok mindentől: elsatnyulástól, elzülléstől, tönkremenéstől.

Az ágyúgolyó

S végül, sajnos, éppen egy olyan — ritka — részletet kell kifogásolni, melyben Katona Krúdy egy elbeszélését Mikszáth valamely művével veti össze:

A *Hét szilvafa* c. elbeszélés erősen emlékeztet a *Beszterce ostroma* alapszituációjára. Hősének, Somodi Pálnak az a rögeszméje, hogy az ő néhány hold földje az utolsó nemesi birtok Magyarországon. Ennek megfelelően úgy él tíz-tizenkét holdján, mint egy középkori oligarcha. A cselédeknek jobbágyoknak tartja, sokat koplal, de ha vendége érkezik, fejedelmi lakomát csap.⁷¹

Ismét csak azt kell mondani, hogy ha ebben merülne ki a mikszáthosság, akkor Krúdy nem lenne mikszáthos. Először is néhány részletet helyre kell igazítani. Igaz ugyan, hogy Somodi Pál táplálkozása egyoldalú („Üröpörkölt van ebédre [...]”), de arról szó sincs, hogy koplalna. A „középkori oligarchát” és a „fejedelmet” csak Katona teszi hozzá a szöveghez. Amit Katona rögeszmének nevez, arról a *Hét szilvafa* elbeszélője „vesszőparipa”-ként beszél, s ráadásul — legalábbis az elbeszélés szerint — kiderül, hogy nemcsak Somodi Pál tekinti birtokát az utolsó nemesi birtoknak, hanem mindenki, aki ismeri — s éppen ezért becsülik őt. Ezekkel a kiegészítésekkel a *Hét szilvafa* vajmi kevésbé emlékeztet már a *Beszterce ostromára* — kivéve persze, ha valakinek mindenről az jut az eszébe.

8. Bori Imre könyve

Bori Imre Krúdy-könyvének⁷² a korszakkal foglalkozó részletei kételynek adtak hangot a „mikszáthos” korszak mikszáthosságát illetően:

Neki még annyi illúziója sincs az emberi világról, amennyi Mikszáthnak volt, hiszen ő már egy új és más kor gyermeke — fenntartásokkal kell fogadnunk tehát a „mikszáthos” pályaszakaszáról szóló irodalomtörténeti állításokat is. Mikszáth még anekdotázik, Krúdy anekdotázó elbeszéléseinek legtöbbje antianekdota, hasonlóságuk felszínes megfelelések alapján fedezhető csak fel.⁷³

Nagyon jó lenne tudni, mit jelent az antianekdota, de Bori ezt már csak egyetlen egyszer hozza szóba:

[...]a Krúdyra akkoriban jellemző irónia művészi distanciát jelentett az ábrázolt világgal szemben, tehát az anekdotával szemben is, amely a múlt században egyértelműen a magyar köznemesség irodalmi műfajává lett.⁷⁴

Sajnos Bori nem határozza meg ennél közelebbről anekdota és antianekdota jellemzőinek különbségét, pedig talán egy nagyon jól használható kategóriát

kapnánk. Az ilyen részleteket olvasva sajnálhatjuk igazán azt, hogy éppen a legfontosabb pontokon válnak talányossá, vázlatossá, rögtönzésszerűvé a legérdekesebb írások. Márpedig maga az anekdota is meglehetősen körvonalazatlan, s féld, hogy talán túlzottan is rugalmas kategória.

Bori kételkedik ugyan Krúdy anekdotikusságában, a másik két kategóriát azonban minden megszorítás nélkül használja. Szerinte Krúdy a „különcök szomorú farsangjának képeit sorakoztatja majd szinte egy évtizeden át”.⁷⁵ Ezt az állítását később némiképp módosítja:

Nem különcökről, világból kivadultakról, önámítókról van szó csupán ezekben a novellákban, hanem nihilistákról, akik cinkosan vállalják életformájukat a látszatok világában valóságként.⁷⁶

A különc helyettesítése a nihilistával azonban nem old meg semmit. Borit nem lehet azzal vádolni, hogy nem hoz példákat. Sőt, talán mintha túl sok példát is felmutatna. Mindenkiről, még a Katona által rögeszmésnek nevezett Somodi Pálról is azt állítja Bori, hogy valójában nihilista, de nem jár jobban a becsületes Gombos, a tunya Zathureczky, vagy a „legnagyobb bolond” sem. Erről valószínűleg el lehet mondani azt, amit Krúdy elbeszéléseiről: elentétes életfelfogások, belső értékeikre való tekintet nélkül jutnak ugyanarra a sorsra. A tunya Zathureczky ugyanis éppen az ellenkezőjét teszi, mint az „utolsó tekintetes”. Bori bizonyító anyagát arra, hogy itt a „reményvesztés végső stádiumáról van szó” főként az elbeszélések bevezető részében található elbeszélői kommentárokból meríti, melyektől Szauder, az ábrázolás előtérbe állításának érdekében, megtartóztatta magát.⁷⁷ Érdemes lenne némi távolságot tartani ezektől a kommentároktól, mert előfordul, hogy az elbeszélés végére a kommentár jelentése alapvetően módosul. Somodi Pál, a hóbortos Tahí, vagy a becsületes Gombos ábrázolásába az irónia mellett, vagy az iróniát teljesen megszüntetve, dicsőítés is kerül. Mindez már oly bonyolulttá teszi a képet, hogy aligha lehet minden kétséget kizáróan kijelenteni:

Nincs is más pályaszakasza Krúdynak, ahol ennyire differenciáltan lehetne szemlélni a novellahősök szubjektív léttudata és az író világlátása közötti különbséget.⁷⁸

Olyannyira nincs, hogy ez sem az. Ha az elbeszélői kommentárokat nem azonosítjuk Krúdy világlátásával — márpedig ettől jobb óvakodni —, akkor Krúdy világlátásához nem könnyű hozzáférni.

Bori — Szauderhoz hasonlóan — nem veszi egy kalap alá a korszak összes elbeszélését. Megemlíti mesekísérleteit, középkori történeteit. Ugyanakkor nem veszi észre, hogy az „én gyermekkoromban...” nyitásnak semmi köze a „művész személyességéhez”. Bori a freudizmust, a „gyermekkor írói felfedezését” emlegeti, s azt állítja, hogy

[...] bátran beszélhetünk tehát az előadás pózáról is, amely mint drága kincset mutatja fel az emléket. Az „én gyermekkoromban...” állandó motívuma tehát a Krúdy-novelláknak.⁷⁹

A legtöbb elbeszélésben, melyben ez a fordulat előfordul, szó sincs a művész személyességéről, a gyermekkor írói felfedezéséről, az emlékezés drága kincsének felmutatásáról. Több okból sem: az elbeszélő nem azonosítható Krúdyval, másrészt a legtöbb elbeszélésben ez a fordulat az egyetlen célzás az egyes szám első személyére.

9. Fábri Anna könyve

Bármennyire is furcsa, a Krúdyval foglalkozó irodalom alig-alig tesz kísérletet arra, hogy meghatározza az anekdotát, mintha ez teljesen magától értetődő lenne. Egyedül Fábri Anna próbálkozik definícióval és egy-két mondatnál hosszabb kifejtéssel, bár az, amit elmond, talán nem teljesen új. Kelemenél és Borinál is olvashatunk hasonló gondolatokat. Mindhárman összefüggést fedeznek fel a dzsentri világszemlélete és az anekdota műfaja között. Kelemen úgy látta, hogy Krúdy beleszületett ebbe a társadalmi rétegbe és az anekdota hozzátartozott örökségéhez, igaz ugyan, hogy Kelemen az anekdotázás műfaján belül különbségeket fedezett fel Mikszáth és Krúdy között. Bori ehhez még annyit tett hozzá, hogy tagadta, hogy Krúdy minden távolságtartás nélkül alkalmazná ezt a műfajt. Fábri álláspontja Kelemenéhez áll közelebb:

A fiatal Krúdy magától értetődő formaként használja az anekdotát. Neki ez a természetes, ezt kapta készen. Nem irodalmilag, de társadalmilag: az anekdota az osztályától örökölt, a közösség által jóváhagyott és alakított kifejezési forma, összegző, összefoglaló lehetőség. Másfelől azonban Krúdy még nehezebben fér el a megadott „középosztálybeli keretek” között, mint Mikszáth, noha származásánál, családjá múltjánál fogva eredendően szorosabb szálakkal van hozzájuk kötve. [...] novellái egyfelől furcsaságok, különbségek leírásai: egy óvatosan fogalmazott társadalmi diagnózis egyes mondatai — amelyek nem a halált, csak az életképtelenséget, a folytatni nem tudást állapítják meg —, másfelől az e felismerés elől való menekülés titkos lenyomatai. Az anekdota mint forma is ennek megfelelően kezd bomlani Krúdy fiatalkori novelláiban. Nem a travesztikussághoz közelít, mint Mikszáthéiban, hanem eredeti alakjában kezd szétmállani.³⁰

Bonyolult, s valószínűleg ellentmondásos képlet: Fábri egyrészt úgy véli, hogy Krúdy „magától értetődő formaként használja az anekdotát”, másrészt azonnal, még mielőtt egyetlen példát hozna a magától értetődő használatra, azt állítja, hogy az anekdota Krúdynál „eredeti alakjában kezd szétmállani”, igaz az utóbbira sem találunk példát. Nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy az ellentmondást értelmes és használható állításokra lehet lebontani, de ebben a formában nehezen lehet vele bármit is kezdeni. Hol a határ az anekdotázás és a „szétmállás” között? Honnan és hogyan lehet felismerni, hogy egy elbeszélésben anekdota, vagy szétmállott anekdota van? Sajnos a szétmállott anekdotával ugyanaz a helyzet, mint Bori antianekdotájával: bár ígéretesnek látszanak, átvételüket és alkalmazásukat az akadályozza meg,

hogy említésük után Fábri és Bori túl gyorsan feledkeznek meg róluk.

Fábri is rendkívül szoros kapcsolatot tételez fel az anekdota és a dzsenti (Fábri szóhasználatában középsztyál) között:

56

Ez a szóbeliségben gyökerező, s benne nevelkedő műfaj egy osztály kollektív alkotásává vált. Magva és rendeltetése nem a tapasztalatok átadása, nem az élet értelmének kinyilvánítása, mint a másik szóbeliségben kiterbélyesedett műfajé: a meséé [...], hanem a „ráismertetés”. [...] az anekdota [...] a már meglevő tapasztalatokat, sőt, ideológiákat kívánja megerősíteni. [...] az anekdota csupán megerősíti a közösség tapasztalatait.⁸¹

Ha az anekdota ilyen, akkor Krúdy elbeszélései egyértelműen nem anekdotikusak. Krúdy talán egyetlen elbeszéléseről sem lehet azt állítani, hogy a közösség tapasztalatait, sőt, ideológiáit kívánja megerősíteni (vö. közösségi nézőpont). Erre persze lehet azt mondani, hogy azért nem, mert Krúdynál az anekdota eredeti alakjában szétmállott, de akkor mi értelme van annak, hogy ezt a kategóriát egyáltalán felvegyük.

Fábri a következőket idézi Lovass Gyulától:

Ha az anekdota valóban megtörtént eseményre vonatkozik, pontosan látható lesz kiemelő, elvonó, lényegkereső fölépítése. A valóságos esemény ezer mellékes részletét elejti, csak néhány vonással dolgozik, erőteljes és egyszerre durva motivációval, s a valóságból csak annyit vesz tudomásul, amennyi a csattanó beállításához feltétlenül szükséges. Hogy lesz a valóságos élményből anekdota, kerek irodalmi szöveg? Az egyén fölismeri az élményben azt a tanulságot, útmutatást, mely a maga világértelmezése, világérzése felé mutat, s az emléket úgy alakítja szöveggé, hogy abból ez az útmutatás minél természetesebben és határozottabban világosodjék ki.⁸²

Krúdy valóban gyakran „redukált” cselekménnyel dolgozott, de ez még egyáltalán nem elégséges alap elbeszélései anekdotikusságának megállapításához. Ha pedig a csattanó lényeges eleme az anekdotának, akkor Krúdy elbeszélései szintén nem tekinthetők anekdotikusnak. Csattanóként olvasva az elbeszélések befejezése bágyadt és humortalan. Csattanó-e az, hogy Hubolai Gáspár feleségül kéri a „megye özvegyét”? (*A megye özvegye*) Csakis akkor, ha az elbeszélés jelentését fogyókúrára fogjuk, és nem vesszük észre, hogy a történet a különböző nézőpontoknak megfelelően megkettőződött, s a befejezés mindkét történetben pusztán a korábbi történések logikus folytatása. Vagy csattanó-e az, hogy az ördög már nem mutatkozik a buji hátrában? (*A buji legendákból*) Lehet-e ebből arra következtetni, hogy Krúdy nem volt képes a választott műfaj szabályaihoz alkalmazkodni, vagy netán arra, hogy a csattanó is szétmállott? Nem lehet, hogy inkább arra kell gondolni, hogy Krúdy talán nem az anekdota műfajában alkotott? Vagy tekintsük Krúdy elbeszéléseit akár az anekdota megvalósult példányainak, csak azt ne gondoljuk, hogy egy kategória alkalmazása példák nélkül is megvalósulhat.

Nem egészen világos, hogy Fábri, ha már idézi Lovass Gyulát, miért éppen ezt idézi tőle. Lovass különbséget tett az anekdota két fajtája között.

Az egyik történeti személyekkel, a másik képzelt személyekkel dolgozik. Vajon miért éppen a történeti anekdotára vonatkozó részt találta fontosnak Fábri a Krúdyról szóló könyvben? Talán ő is úgy véli, mint Kelemen, hogy Krúdy

Mindenalakján érezhető [...] a modellről-másoltság. Történeti valóságos alakokkal való élményeinek felelevenítései, vagy hallott adomák feldolgozásai.⁸³

Természetesen lehet így is vélekedni, Katona is ezt teszi.⁸⁴ De akkor miért nem találunk semmit Krúdy modelljeiről, vagy az általa feldolgozott adomákról? Lovass szövege feltételezi, hogy egymás mellé tudunk állítani és össze tudunk vetni egymással két különböző dolgot. Melyek azok a „valóban megtörtént esemény”-ek, melyekre Krúdy elbeszélései vonatkoznak? És miért az olvasónak kell találgatnia, hogy a szakirodalomban a szerző kivel ért egyet és kivel nem? (Katona sem hivatkozik Kelemenre.) Talán azt az ellenvetést lehetne tenni ezen a ponton, hogy Fábri — mint említi — azért idézi Lovassst, mert egyetért vele abban, hogy az anekdota megerősítő funkcióval rendelkezik. Ezt az ellenvetést nagyon könnyű elhárítani, hiszen megerősítő funkciót Lovass a képzelt személyekre vonatkozó anekdotákban is felfedezi:

Ha az anekdota képzelt, az azt jelenti, hogy valaki olyan jellemző történetet talált ki, mely a maga világértelmezését igazolja.⁸⁵

Fábrinak bizonyára megvolt a jó oka, hogy nem ezt a részletet idézte, hanem a valós személyekre vonatkozó részt, de indokaiba nem avat be.

Egyébként is, Lovass Gyula egyike a nagy kivételeknek: ő úgy látja, hogy az anekdota történetileg korábbi, művészileg pedig kevésbé összetett, mint a novella.

Egyszerűbbnek látszik [...] visszavezetni a novellát valamelyik másik műfajra, lehetőleg olyanra, melynek kevesebb és határozottabb „szabálya” van, szerkezete áttekinthetőbb, jellege világosabb, s fogalma megállapodottabb. A novella mellé ilyen egyszerűbb képletnek szinte magától ajánlkozik az anekdota.⁸⁶

Lovass a továbbiakban is — több-kevesebb következetességgel — különbséget tesz novella és anekdota között. Fábri elhatárolja magát Lovass más állításaitól, pedig ha már egyszer világossá tettük, hogy az anekdota határozottan és hangsúlyosan *nem* azonos a novellával, és megmondjuk, hogy miért nem, akkor nyugodtan lehet vizsgálni, hogy a novella miben emlékeztet mégis az anekdotára. Lovass azzal zárja írását, hogy leírja a tárcanovella néhány vonását:

A tárcanovella tere annyira kötött, hogy benne jóformán csak az anekdotamag elmondására jut hely, a csattanó elleplezésére, a csattanó elleplezésére, egy kicsit is bonyolultabb szerkezetre nincs mód. [...] A tárcanovellát szinte nem is lehet erős csattanó nélkül szerkeszteni: ha érdekes formára, bensőséges részletezésre és stílusbeli elmélyülésre nincs hely, csak a csattanó kárpótol-

hatja az író és az olvasót. [...] a tárcsa sajnálatosan közeledik az anekdotához, s csak nagy írói rutin és örökös készenlét mentheti meg. Ha egy tárcanovella mégis jó — mint amilyen jók Kosztolányi kis novellái —, az sűrítettségben és kiszámítottságban oly tökéletes, akár egy vers, és aligha van nehezebb műfaj nála.⁸⁷

Alkalmazhatóak-e a fentiek Krúdy elbeszéléseire? Krúdy elbeszéléseinek többsége napi- és hetilapokban jelent meg, kétségkívül tárcanovellák, viszont az „erős csattanó” rendszerint hiányzik belőlük. Krúdy nagy írói rutinja aligha lehet kérdéses. Elképzelhető, hogy nemcsak Kosztolányi, hanem Krúdy elbeszélései is oly sűrítettek és kiszámítottak, mint egy vers. Ha így van — Lovass gondolatmenetéből mintha ez következne — akkor ezek az elbeszélések egyáltalán nem közelednek az anekdotához, sőt távolodnak attól, tehát kevéssé lehet őket az anekdota megvalósulásainak tekinteni.

10. Fülöp László könyve

A következő mű is, bár nem Krúdy „mikszáthos” korszakával foglalkozik, megérdemel egy futó pillantást. Fülöp László könyve⁸⁸ ugyanis lehetőséget kínál arra, hogy — a kimerítő vizsgálat igénye nélkül — összefüggést keressünk Krúdy „mikszáthos” és „érett” korszakai között. Fülöp László tanulmánykötetében középponti szerepet játszik az *Elbeszélés mód a regényekben* c. írás. A tanulmányban Fülöp kétféle nézőpontot különböztet meg annak alapján, hogy az elbeszélő vagy egy szereplő mondja el a lezajlott eseményeket. Fülöp arra a következtetésre jut, hogy Krúdy regényeinek túlnyomó többségére a „szuverén szerzői elbeszélő”⁸⁹ jellemző:

Krúdy narrátorként teremtményei — létrehozott világa — fölött áll, voltképpen a mindenható elbeszélő típusának egy változatát teremti meg.⁹⁰

Ugyanakkor ebben a világban a regényalakok „jórészt arra hivatottak, hogy teremtsék lírai vallomáshajlamainak, kiáradni vágyó személyességének közvetett megszólalási alkalmat szolgáltatassanak.”⁹¹ Fülöp Krúdy regényeinek sajátosságait a „mindenható” elbeszélő, a regényalakokat ironikusan mozgató „játékmester”⁹² és a lírai „vallomáshajlam” ellentétéből vezeti le.

Ez az ellentét természetesen csak akkor állhat fenn, ha a szembeállított tételek önmagukban is igazak. Igaz-e az, hogy Krúdy regényeire szinte kizárólag a mindentudó elbeszélő jellemző? Krúdy jellemző nézőpontjai közül a mindentudó elbeszélő csupán az egyik, s legkevésbé sem biztos, hogy a legfontosabb nézőpont. Erre bizonyosságul lássunk három példát magából a tanulmánykötetből. A mindentudó elbeszélő jellemzésekor Fülöp a következőkhöz hasonló megjegyzéseket idéz Krúdy egyes műveiből:

még ma sem lehet teljes bizonyossággal tudni, valószínű, talán, annyit tudunk, erre nincsenek pozitív adatok,⁹³

Fülöp azt állítja, hogy az efféle kitételek „a korlátozott mindentudás mo-

tívumával játszó, a hiteles elmondás nehézségeit emlegető, a bizonyosságot föltevésekre váltó narrátori jelzések.”⁹⁴ A Krúdytól idézett részletek és Fülöp megjegyzései azonban a tanú nézőpontját írják körül, de ennek Fülöp kételemű rendszerében egyszerűen nincs helye, és ezért kénytelen a mindentudó elbeszélőhöz kapcsolni az ilyen fordulatokat. A második példa a kötet kilencedik tanulmányából, a *Boldogult úrfikoromban* c. regény elemzésének *Most, már, majd* c. fejezetéből származik. Fülöp megállapítja, hogy a regényben az eseményeket a „mindentudó s mindenható harmadik személyű szerzői narrátor”⁹⁵ beszéli el, majd azt mondja, hogy „az elbeszélő a néző, a megfigyelő szerepét veszi magára.”⁹⁶ A tanú elbeszélőt azonban nem célszerű a mindentudó elbeszélőből levezetni, mert akkor az ilyen, Fülöp által is idézett mondat: „Hogy ki távozott el a Bécs városához címzett vendéglőből negyediknek: azt pontosan megállapítani nem lehet [...]” esetében azt kellene mondani, hogy az elbeszélő — lévén mindentudó — tudja azt, amiről azt állítja, hogy nem tudja. De honnan tudjuk, hogy tudja, ha ez sehonnan nem derül ki, s ő maga azt állítja, hogy nem tudja? Pontosán az ilyen bonyodalmak elkerülése végett kell bevezetni a tanú elbeszélő fogalmát. A tanú tudásának korlátozottsága természetes, és nem kell külön feltételezésekkel („játék”) indokolni.

A harmadik példa ugyanebből a tanulmányból származik. A *Boldogult úrfikoromban* időszerkezetének elemzésekor Fülöp felfigyel arra, hogy

Igen sűrűn ismétlődnek a regényben az olyan közlések, amelyek az „esztendők múlva”, „a következő években”, az „évek múltán”, a „későbbi években” jelölő fordulatokra épülnek. Ebben a meghatározatlan jövőben „emlegették”, „megállapították”, „kérdézték”, „mondogatták”, „mesélték”, az utókor kései emlékezői — véli tudni az elbeszélő — a sörházban történtek különféle részleteit [...]⁹⁷

Fülöp itt Krúdy másik jellemző nézőpontjára, a közösségi nézőpontra bukkan, mely — együtt a tanú nézőpontjával, és szemben a mindentudó elbeszélő nézőpontjával — alapvető alkotója a regénynek. Az idézett megjegyzések ugyanis arra utalnak, hogy az előadott történet évekig formálódott a közösség tudatában, s mivel az elbeszélő sehol sem állítja, hogy maga is jelen lett volna az események lezajlásakor, voltaképpen megállapíthatatlan mértékben keveredik egymással a tanú és a közösség nézőpontja. Némiképp igazságtalan lenne Fülöp könyvével szemben a közösségi nézőpont fel nem ismerését hibául róni fel, hiszen a Krúdy-szakirodalomban nem esett még szó róla. Valószínűleg azért nem, mert senkinek nem jutott eszébe a „mikszáthos” korszakban Krúdy jellemzőit keresni. A közösségi nézőpont ugyanis ebben a korszakban alakult ki, s ekkor jelentkezik a legtöbb elbeszélésben. Ugyanakkor a *Boldogult úrfikoromban* jó példa arra, hogy a „mikszáthos korszak” alkotásai szorosan összefüggnek az életmű későbbi darabjaival. Ha Krúdy „mikszáthos” korszaka mikszáthos, akkor későbbi művei is mikszáthosak, ami talán nem is áll messzebb a valóságtól, mint a szakirodalomban jelenleg uralkodó nézetek, melyek szerint a *Szindbád* a vízváltó az éret-

len és az érett Krúdy között.

Igaz-e Fülöp másik tétele, mely szerint a szereplők megnyilvánulásaiban Krúdy „lírai vallomáshajlamai” testesülnek meg? Az elvagyódás motívumáról szóló *Ábrándok, idillek, nosztalgiák* c. tanulmányban Fülöp megfelelést ír le Krúdy és Krúdy egyes regényalakjai világképe között. Idézi Krúdy egy személyes írását: „én [...] vidéki bérlő szeretnék lenni [...]” és, többek között, Józsiás „áriáját” a Hét Hagolyból: „én vidéken akarok élni [...]”, melyben — véli Fülöp — Józsiás „arról beszél Leonórának, mennyire szeretné Pestet otthagyni, s egész életét vidéken eltölteni.”⁹⁸ Fülöp azonban nem veszi észre, hogy Józsiás, akit Leonóra in flagranti kapott Zsófiával, szorongva készül a találkozásra és:

* [...] midőn megpillantotta Leonórát a nyitott szánban, megkönnyebbülve lélegzett fel: nem lesznek szenvedélyes, önfelédelt feltékenységi jelenetek — a kocsis miatt.

Józsiás megkönnyebbül, és a kedvében akar járni Leonórának a vidéki életmód emlegetésével, mert tudja, hogy ez Leonóra gyengéje, de esze ágában sincs vidékre költözni. De még akkor sem lenne szabad arra következtetni, hogy Józsiás Krúdy nevében beszél, ha Fülöp példája jó lenne. A regény egésze jellemző Krúdy világlátására, s nem lehet azt állítani, hogy Józsiás alakjában az „igazi” Krúdy áttételek nélkül nyilvánul meg. A Fülöp László kötetét meghatározó Krúdy-kép, úgy tűnik, módosítások nélkül nem tartható: líraiság és ironia ellentétét, mely tagadhatatlanul átjárja Krúdy írásait, talán nem a mindentudó elbeszélő ironiájára és a szereplők vallomáshajlamaira, hanem más összetevőkre kellene lebontani.

Fülöp egyébként úgy látta, hogy Krúdy esetében a „dzsentritéma az írói alaptémák csoportjába tartozik, nélküle nem képzelhető el az elsődleges témakörök áttekintése.”⁹⁹ Elképzelhető, hogy egyszer, ha már Krúdy művészi eszközeit a jelenleginél sokkal jobban ismerjük, érdemes lesz azzal is foglalkozni, hogy miképpen jelennek meg egyes dolgok (Fülöp másik „témája” a gasztronómia) Krúdy írásaiban. Addig azonban nem nagyon lehet túljutni a véleményeknek azon a tarkaságán, melyet Fülöp is bemutat. Természetesen nem az a baj, hogy sokféle vélemény létezik, hanem az, hogy ezek a vélemények úgy idézik a különböző művek elbeszélőit és szereplőit, hogy közben nem számolnak a szövegösszefüggéssel. Mintha Krúdy egyfolytában végső véleményét adta volna írásba a dzsentriről.

11. Az ismétlődés és a külön

Érdemesnek tűnik újra végigtekinteni a szakirodalmat abból a szempontból, hogy a külön fogalma milyen viszonyban áll a változatlan ismétlődésre épülő időszemlélettel. Talán nem teljesen véletlen, hogy éppen ott, Szauder írásában, van a legkevésbé szükség a különre, ahol az „álló idő”, a „jellem

megmerevése”, a „redukált cselekmény”, tehát a változatlan ismétlődés szinonimái, a legtöbb hangsúlyt kapják. Szauder abban tévedett ugyan, hogy a változatlan ismétlődést tette a korszak „fejlődésének” végpontjára, de azt alighanem jól látta, hogy a Szindbád a változatlan ismétlődés és az ismétlődés tagadásával jellemezhető.¹⁰⁰ Kelemen László is belekezd egy igen érdekes gondolatba az egyedi és a tipikus viszonyáról, de sajnos túl gyorsan abbahagyja a kifejtést. Úgy véli, hogy Krúdy:

alakjaihoz mint egyéniségekhez közeledik, s éppen azért, mert a hétköznapi-tól eltérnek. Ennek ellenére az ábrázolás folyamán elveszítik egyén-jellegüket: az egyszeri tipikussá válik. Áll ez bármelyik említett gentry-figurájára. Igaz van valami sajátos érdekessége mindegyiknek, de végeredményben minden, mégoly egyéninek látszó vonásuk elvész a „züllő gentry” típus-jegyei között.¹⁰¹

Kelemen jól látja, hogy ha a „züllő-gentry típus-jegyei” határozzák meg az egyes szereplők ábrázolását, akkor az „egyszeri tipikussá válik”, de valószínűleg nincs igaza akkor, amikor a közösséget, illetve a közösségi hagyományt, melyből az egyes szereplők életformájukat öröklik, a dzsentrire szűkíti le, s talán akkor is melléfog, amikor megpróbálja ezeket a feltételezett „típus-jegyeket” felsorolni. Sajnálhatjuk, hogy nem próbált meg összefüggést keresni az időszemlélet és az jellemábrázolás lehetőségei között. Mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy Kelemen — kissé átfogalmazott — ötlete hasznos lehet a korszak elbeszéléseinek vizsgálatakor. Katona Béla azonban másként fogalmazta újra Kelemen gondolatait. Szembeállítja egymással Mikszáth és Krúdy különceit és úgy véli, hogy Mikszáthnál a különccök:

[...]csak azért különccök, mert nem egy testükre szabott, irreális világ veszi őket körül. Egy abnormis társadalomban a normális ember hat különcként. Krúdy különcei nem ilyen emberek, hanem félresikerült, beteg lelkű, megszállott mániások, egy hanyatló kor, egy széthulló társadalom végtelenen felnagyított karikatúrái.¹⁰²

(A tanulmány szövegéből itt alighanem hiányzik két szó: „nem egy testükre szabott, hanem egy...”.) Katonát foglalkoztatja a legkevésbé az ismétlődés; szinte törvényszerűnek látszik, hogy ő szentel a legtöbb figyelmet a különcknek. Katona közvetlen kapcsolatot mutat be a „széthulló társadalom”, a „dzsentritípusok” jellemvonásai (Katona szerint ilyenek például a lustaság, kincskeresés, tréfálkozás) és a „beteg lelkű” különccök között.¹⁰³ Katona is látja, hogy ellentmondáshoz vezetne ugyanazokban a vonásokban a különccök és a típusok jellemzőit felfedezni, s valószínűleg ezért tekinti a különccöket „végtelenen felnagyított karikatúrák”-nak. A bizonyításképpen hozott példája azonban ismét cserbenhagyja:

A régi magyar úri életben annyi groteszk figura volt, hogy hemzseg tőlük az öreg emberek elbeszélése. Amidőn régi történeteket, különös legendákat halunk a múlt időkől, úgy tetszik, hogy Magyarországon nem is volt talán normális ember, csupa félbolond, képzelődő, hóbortos figura mozgott százado-

kon át a Tisza, Duna mentén.

Nehéz az idézetből arra következtetni, hogy Krúdy úgy látta, hogy kifejezetten az ő korára, vagy korának „széthulló társadalmá”-ra lennének jellemzők a „félbolond, képzelődő, hóbortos figurák”. A szöveg, mintha éppen az ellenkezőjét állítaná: „rég Magyar úri élet”-ről, „öreg emberek elbeszélése”-ről, „rég történetek”-ről, „múlt idők”-ről, „századok”-ról olvasunk. S ha folytatjuk az idézett mondatot — mert nem ott fejeződik be, ahová Katona pontot tesz —, akkor sem a szerző tételét látjuk bizonyítva:

A régi magyar úri életben annyi groteszk figura volt, hogy hemzseg tőlük az öreg emberek elbeszélése. Amidőn régi történeteket, különös legendákat halunk a múlt időkől, úgy tetszik, hogy Magyarországon nem is volt talán normális ember; csupa félbolond, képzelődő, hóbortos figura mozgott századokon át a Tisza, Duna mentén, akiknek keserves vagy mulatságos történeteit, különös legendáit, midőn elbeszélni hallják, még most is hasukat fogva kacagnak a kései unokák.

A szöveg valóban szembeállítja a múltat a jelennel, de — ritka is az ilyen részlet — nem a jelen rovására.

12. Krúdy és a hagyomány

Ha már éppen erről az elbeszélésről van szó, lehet, hogy nem szembeállítani kellene Krúdy eljárását a „hóbortos” alakok ábrázolásának hagyományával? Pár mondattal később ugyanis a következőket olvashatjuk az elbeszélésben:

Az öreg Jókai kezdte el, s ma már valamennyien azt valljuk, hogy hazánkban százszentendőkön keresztül egyebet sem csináltak, mint ettek-ittak és tréfáloztak.

Szembeállítani ugyan nem lehet a hagyománnyal, de az sem lenne igaz, hogy Krúdy a hagyomány folytatója, mivel az olvasottakat nem lehet minden megszorítás nélkül, vagy talán még megszorításokkal sem, Krúdy saját véleményének tekinteni: nem Krúdy, de még csak nem is az elbeszélő szól a múlt időről, hanem az öreg emberek és az ő különös legendáik. Az elbeszélő, egyrészt a közösségi nézőpont megszólaltatásával, másrészt a túlzásig növelt ismétlődéssel, távolságot iktat az ábrázolt világ és az ábrázolás eredménye közé. A szöveg Jókait említi a bolondozás irodalmi feltalálójaként, de az is érzékelhető, hogy az elbeszélő csak félig-meddig azonosul ezzel a hagyománnyal. Nem véletlen, hogy az oly gyakran cáfolt közösségi nézőpont kötelezi el magát a múlt efféle ábrázolása mellett.

Miféle kapcsolatban áll Krúdy a hagyománnyal, ha sem a szembeállítás, sem a folytatás nem tartható? A kérdés megválaszolásához kapóra jönne Sótér István „időszerűtlen örökség”-e, Bori Imre „antianekdotá”-ja, vagy Fábri Anna „eredeti alakjában szétmálló” anekdotája, mert — igaz jobbra csak a nevükből — ezekben olyan szerkezetet lehet sejteni, mely egy-

szerre folytatja és tagadja meg a hagyományt. Ez a paradox szerkezet talán alkalmas lehetne a „miksaáthos” korszak jellemzésére, ugyanakkor magyarázatot adhatna egyrészt arra, hogy az áttekintett írások miért tekintik a korszakot miksaáthosnak, ugyanakkor miért állítják azonnal szembe Miksaáthot Krúdyval, másrészt arra, hogy miért fordulnak elő a szakirodalomban a következőhöz hasonló — sajnos, kevésbé értelmezett — ellentmondások: „Krúdy ábrázolásmódja — a valóság arányainak jellegzetes módosításával — a különben látja a típust [...]”¹⁰⁴ Egyébként az a tény, hogy a szakirodalomban mindvégig paradox szerkezeteket fedezhetünk fel, már önmagában is cáfolja, hogy ezek az elbeszélések a végtelen egyszerűség példái lennének.

13. Barta András írásai

Barta András írásaival külön is kell foglalkozni. Barta valamilyen okból nem sokra becsülte Krúdy korai korszakait. Ha ez az értékelés csak Bartának Krúdyról szóló írásaiban játszott volna szerepet, akkor ebben még semmi baj, semmi helyrehozhatatlan nem lenne. Barta véleménye azonban meghatározta azt is, hogy Krúdy korai elbeszélései közül mi jelent meg az utóbbi két életmű-kiadásban. A következőkben néhány Barta-írás alapján vizsgáljuk meg, hogyan viszonyult Barta Krúdy korai elbeszéléseihez.

Krúdy kritikai utókora c. írásában, mintegy mellékesen, Barta megemlíti, hogy Krúdy életműve „immár teljesen ismertnek tekinthető.”¹⁰⁵ Meglepő állítás. Ha önmagában vennék, teljesen elhibázottnak vélhetnénk. Hogy milyen értelemben tekinti Barta „teljesen ismert”-nek Krúdyt, az egy korábbi írásából, az *Egy határtalan életmű határaiból* derül ki, igaz ugyan, hogy ott nem pontosan ugyanezt mondja, hanem azt, hogy a „Krúdy életmű az elmúlt tíz esztendő kiadásaival és bibliográfiai munkálataival lényegében feltártnak tekinthető.”¹⁰⁶ Ha Barta úgy vélte, hogy a későbbi megfogalmazás merőben parafrázisa a korábbinak, akkor alighanem tévedett. Az, hogy a Szépirodalmi és a Magvető kiadók közös életműsorozata minden korábbinál teljesebb válogatást adott Krúdy műveiből, és az, hogy az egyes kötetekben foglalt bibliográfiák is sokkal jobbak a korábbiaknál, még a legkevésbé sem jelenti azt, hogy Krúdy életműve „immár teljesen ismertnek tekinthető.” A sorozat érdemeit egyébként nehéz lenne tagadni, ha a korábbi helyzethez viszonyítunk. Ha azonban az eszményihez közelítő Krúdy-kiadás lebeg a szemünk előtt, akkor kevésbé lehetünk elégedettek.

A korábbi írásában említi Barta, hogy Krúdy 1905-ig írt, hozzávetőleg ezer elbeszélésből „mindössze másfél száz érte el a közléshez megkívánt színvonalat.”¹⁰⁷ Először is nyilvánvaló, hogy Krúdynak nagyon nagy szerencséje volt, hogy életének 1905-ig terjedő szakaszában többek között olyan szerkesztőkkel akadt össze, mint Kiss József, Herczeg Ferenc és Osvát Ernő, akik több engedékenységet tanúsítottak a „közléshez megkívánt

színvonal” dolgában, mint Barta András. Rágondolni is rossz, mi mindennel lennének szegényebbek, ha ebből az ezer elbeszélésből Krúdy szerkesztői is csak százötvenet tartottak volna közlésre méltónak. Barta nem egyedül itt szapulja ezeket az elbeszéléseket, máshol is szembeállítja Krúdy „érett” műveit a „tizenhat évre terjedő, igen hosszú pályakezdés termékeivel.”¹⁰⁸ Másodszor, a számok magukért beszélnek: ezerből százötven. Életmű-kiadásról lévén szó, a szűkmarkúságnak ez a foka talán cenzúrának se lenne utolsó. Barta, mint ki is fejt, azért válogatott ennyire szigorúan, mert ezekben az elbeszélésekben „kísérletező jelleg”-et és „Mikszáth-hatás”-t vett észre.¹⁰⁹

De ez még nem minden. Az újabb életműkiadás *Pókhálós palackok* c. kötetének *Tájékoztatójában* a következőket írja Barta: „A *fehérlábú Gaálné* száz 'mikszáthos' elbeszélésének csak a felét, javát ismételjük meg itt. *Hozzáfüztünk azonban a válogatáshoz tizenhárom olyan korai Krúdy-elbeszélést, amely eddig csak a századeleji novelláskötetekben, illetve napilapokban és hetilapok hasábjain jelent meg.*”¹¹⁰ Helyes, hogy Barta újabb elbeszéléseket ásott elő. Helyes, hogy ezeket felvette a könyvbe. Az sem nagy baj, hogy más elbeszéléseket — melyekről korábban még úgy vélte, hogy megütik a „közléshez megkívánt színvonal”-at — ezúttal kihagyott. Nem nagy baj, mert — hála az előző kiadásnak — viszonylag könnyen elolvashatók. De miért mondja Barta, hogy ami kimaradt, az nem tartozik nemcsak az egész életmű, de még a „mikszáthos” korszak „javá”-hoz sem? És hogyan lehet, hogy az újonnan felvett elbeszélések néhány éve még nem érték el a Bartánál megkívánt színvonalat, most viszont — hipp-hopp — jobbak lettek a kihagyottaknál? Nem lehet, hogy már évekkal ezelőtt is jók voltak, csak, mondjuk, nem volt hely a közlésükre? Vagy nem lehet, hogy Barta akkor még nem olvasta őket? Miért hoz Barta értékítéletet akkor, amikor — ezért vagy azért — talán inkább mentegetőznie kellene? Ráadásul egyáltalán nem kellene sokáig mentegetőznie. *A fehérlábú Gaálnéban* olvasható *Bibliográfiai tájékoztató* 20 darab 700 oldalas könyvre becsüli azt a terjedelmet, melyen ki lehetne adni Krúdy korai műveit. Mondhatná Barta, és hihető lenne, hogy a kiadó lehetőségeit ez akkor meghaladta. Mondhatná, és nem lenne szégyen, hogy épp elég munka volt elkészíteni a bibliográfiát ennyi elbeszélésről, s hogy arra már sem ideje, sem energiája, sem kedve nem volt, hogy mindbe beleolvasson, hiszen közben intéznie kellett az életmű-kiadás dolgait is. De Barta ehelyett a „közléshez megkívánt színvonal”-at emlegeti. Pedig gondolhatott volna arra, hogy ezek alapján egy ideig senki nem fog kedvet kapni Krúdy kellemetlen körülmények között hozzáférhető ifjúkori tévedéseinek olvasgatásához.

A Pókhálós palackok Tájékoztatójában Barta tesz más, az előzőhöz hasonlóan engesztelhetetlen megállapítást is: „Válogatásunkban az volt az irányadó elv, hogy olvasmányos, jól megszerkesztett — tehát a napi zurnalisztika őrlőmalmában nem deformálódott — elbeszéléseket adjunk az olvasó kezébe, és egyúttal a folyamatos olvasásban a *pályakép* is kirajzolódjék

az érdeklődő előtt. Tehát: a válogatásnál — lehetőség szerint — azokat az elbeszéléseket helyeztük előtérbe, amelyekben a későbbi, egyéni Krúdy-tematika és stílus csírái fedezhetők fel.”¹¹¹ Mely elbeszélések maradtak ki, melyek a „napi zurnalisztika örölmalmában” deformálódtak? Többek között *A megye pávája, A lusta Gaálok, A buji legendákból, A hetedik szilvafa, Sárkány-vér, Bánki, Öreg szekér, fakó hám, Öreg idő* stb. Magam részéről ezeket is „olvasmányos, jól megszerkesztett” elbeszéléseknek vélem. Nem elsősorban az a tény sajnálatos, hogy kimaradtak ezek az elbeszélések az újabb kiadásból, hanem az indoklás. Hogy ötven elbeszélésről kiderül, hogy nem tartoznak a korszak termésének a „javá”-hoz, abban nyilván szerepet játszik az is, hogy a válogató a korszakot „Mikszáthot követő pályaszakasz”-nak tekinti.¹¹² De ha már a „későbbi, egyéni Krúdy-tematika és stílus csírái”-t becsülte Barta a legtöbbre, akkor viszont miért nem vette fel *A halott hercegnőt* egyik válogatásba sem?

14. Czére Béla könyve

1987-ben jelent meg Czére Béla könyve Krúdyról. Czére elsősorban a stílusával ragadja meg a figyelmet. Könyvében gyakoriak az ilyen mondatok.

A világot lírai módon szemlélő író — Krúdy — számára az élet tele van képekben fellobbanó és dallamokban muzsikáló titkokkal, a történeseknek figyelmeztető holdudvara van; s ezek a lírai jelzések és rejtvények az intuitív emlékezés útján újabb titkokat és jelzéseket hívnak elő a múltból: eddig láthatatlan helyzetek és pontok kötődnek össze váratlanul a Krúdy-művek testében oly bőven burjánzó hasonlatok, metaforák, szimbolumok és komplex képek, látomások fonalain át.¹³³

Ez a stílus már csak azért is különös, mert Czére eszménye mintha a fogalmi elemzés racionalitása lenne.

Impresszionista, szecessziós, szimbolista vagy netán avantgarde volt-e Krúdy stílusa, kérdezzük, mert e zavarba ejtő metaforafolyamot mégiscsak szeretnénk a fogalmi elemzés racionalista medrében látni.¹¹⁴

Bár Czére megemlíti a „megállt időt”, melyben a változatlan ismétlődés szinonímáját lehet gyanítani, sajnos nem nagyon derül ki, Czére mire gondolhat:

A megállt idő élménye azt jelentette Krúdy fantáziája számára, hogy a múlt látható holdudvarával körülvevett táj, a jelen és a múlt között lebegő matéria — mivel már maga is egy darabnyi történelemmé vált — az érzékeny költői tudatban könnyebben szakítható el az ölmosan nehezedő, a fantázia számára sokszor használhatatlan realitásoktól, mint a régmúlt vagy a közelmúlt patináját nélkülöző helyszínen.¹¹⁵

Egyáltalán nem látszik feleslegesnek feltenni a kérdést: mit állít a szerző? Esetleg, többek között azt, hogy a megállt idő élménye hasonlít egy függönyre? Mégiscsak szeretnénk ezt a zavarbaejtő metaforafolyamot a fogalmi

elemzés racionális medrében látni.

Czére műve Kelemen és Király álláspontjának a szintézisét hozza létre: az elbeszélésekben egyszerre fedezi fel a lírát, az „együttérző szeretet”-et és az „anakronisztikus életforma fölé nőtt szellem” lesújtó bírálatát.¹¹⁶ Úgy látszik, ilyen könnyen is meg lehet oldani egy kérdést. Csakúgy, mint a Mikszáth-Krúdy viszonyt. Czére szerint Krúdy elbeszélései

az adomázó mikszáthi humor és ironia csillámainál fénylenek, a művek kompozíciói is a mikszáthi szerkesztés alapelveihez igazodnak, s azonosak a két író hősei is: a dzsentrik és a paraszti életformát élő kurtanemesek.¹¹⁷

Czére következő mondata ennek ellenére olyan „lírai és szarkasztikus színeket, ízeket” fedez fel a korszakban, melyek „már ekkor is önálló írói utat jeleznek”. Talán mondani sem kell, Czérétől hiába várjuk a két íróban közös „csillámok” vagy a közös szerkesztés leírását.

Czére metaforafolyamát csak akkor szakítja meg egy nagyon prózai, a Krúdy-szakirodalomban páratlan megjegyzés, mikor Czére arról tesz említést, hogy Krúdy hősei „nem a korszerű gazdálkodással próbálnak helytállni a felgyorsult időben”.¹¹⁸ Tagadhatatlanul érdekes lenne egy olyan elbeszélés, melyben a selyma Zathureczky korszerűen gazdálkodva áll helyt a felgyorsult, megállt időben, mely a múlt látható holdudvarával körülvelt táj, ahol a történéseknek figyelmeztető holdudvara van. Vajon Czére szerint Krúdynál minek *nincs* holdudvara?

VII. A SZAKIRODALOM STÍLUSA

Aki igazán akarná megírni Krúdy Gyulát, annak Krúdy Gyula tintájába kellene mártania tollát.¹

Lehet, hogy a Krúdy-szakirodalom nem jellemző csepp a magyar irodalomtudomány tengerében. Lehet, hogy más írók esetében egészen más arányokban találkozunk egymással életrajz, mű- és stíluselemzés, esszé, bibliográfia, stb. Mindenesetre érdemesnek látszik megemlíteni, hogy a Krúdy-szakirodalomban különös arányok alakultak ki. Tudományos igénygel fellépő írás tulajdonképpen igen kevés akad: a helyzetet jól mutatja, hogy a „mikszáthos” Krúdyról szóló művek között csak egyetlenegy van, Kelemen László könyve, melyben a hivatkozott művek lapszámaira utaló jegyzetek vannak. Az írások túlnyomó többsége átmenet irodalomtörténet, elemzés és esszé között, rendszerint jóval közelebb az esszéhez, mint az elemzéshez vagy az irodalomtörténethez. Egyetlenegy művel szemben sem lehet kifogás a műfaja, az írások összességében kialakult arányokat mégis illetheti ellenérzés. Félreértések elkerülése érdekében érdemesnek látszik rögtön leszögezni, nem az esszé műfajával, hanem az irodalomban képviselt arányával van baj. Hogy mi is az esszé? Erre a kérdésre jóval nehezebb válaszolni, mint példát hozni:

Homályos alkonyati szobában magányos férfi mélyhegedűn játszik, nem egy bizonyos meghatározott melódiát, csak jártatja a vonót, fantáziál, mint a muzsikuskok mondják, olyat, aminek nincsen eleje, közepe, vége; ábrándos hangok rezegnek ki a húrok alól, hol sötétben, hol átvilágosodva, de mindig mélázón, néha nekiindul egy bánatos dallam, hogy aztán játékos, tréfás futamok következzenek. Azon, amit játszik, némi biedermeieres hangulat ömlik el, a vonót nem kiszámított terv vezeti, nincs szó szabályról, kontrapunktról, műfajról, csak a játékos szeszélyéről. Emlékek rajzanak fel és ismét elsüllyednek, mintha a hangok messziről, valami félmúltból jönnének.²

Ez a szöveg nem egy regény részlete, hanem *A magyar irodalom története a XX. században* c. mű Krúdy-fejezetében szerepel. Bornírtság lenne azt állítani, hogy az ilyen típusú és stílusú szövegnek nincs értelme. Időről időre érdemes lehet ilyen víziókat megfogalmazni, illetve eltűnődni azon, mit lehet szó szerint venni egy ilyen szövegben, és mire kell „ráérezni”. Gondolat-kísérletek mellett lehetnek fantáziapróbák is. A második mondat egyes részei

pedig jól állják a szószerinti olvasást is. Bár gondolhatnánk azt, hogy a szerző éppen azért ír ebben a felfogásban, mert szerinte Krúdynál csak szeszély van, szabály és műfaj nincs, az ilyen szöveg mégsem ettől áll meg a saját lábán. Lehet ugyanígy írni azokról is, akik a megismerő szerint is ismernek szabályt és műfajt. Az is teljesen természetes, hogy az efféle szövegben meglehetősen otrombán mutatna egy lábjegyzet. Képzeljünk csak el a „játékos, tréfás futamok következzenek” után egy tenyeres-talpas utalást. Ugyancsak a műfaj természetéből adódik, hogy a szöveg egyes állításaival értelmetlen lenne vitatkozni. Hogyan is lehetne megtámadni? Talán nem rajzanak fel emlékek? Vagy netán nem rezegnek ki ábrándos hangok a húrok alól? De ez nem fogyatékos, hanem jellemzője a műfajnak. Baj csak akkor van, ha mást sem olvashatunk Krúdyról, mint ilyen szöveget. Pedig van belőlük bőven, melyek közül lássunk még egy példát:

Ha kitekintünk a batár ablakán, a Bakony, a Balaton, a Szepesség vagy a messzi Kárpátalja tájainak egy-egy otthonos, regényesen magányos szögletében új évszakkal fogunk megismerkedni: tavasz és őszt néha csodálatosan hasonlítani egymásra s vannak napok, mikor a vidék, a fák s a fű színei, a hegyek sápadtsága, a fény s az árnyék játéka elfeledtetik velünk a hónap nevét, a növényzet elhalt már, vagy még meg sem született a szél, a pára egyaránt lehet egy beköszöntő évszak ígérete, vagy üzenet az éppen távozótól —, ezekből a kettősarcú napokból szövődik Krúdy sajátos évszaka, március és október lírai párosodása, ezeknek a napoknak estéin érkeznek meg hősei egy idegen városba, ahol öngyilkosok lesznek a postáskisasszonyért, ennek az évszaknak éjszakai sétál magányosan a budai utcákon Rezeda úr, belesván a földszintes házak szobáiba, melyeket szinte áhítatosan világít meg a kályhában hamvadó parázs.³

Különösebb stílusterés nélkül lehetne a Schöpflintől idézett részletet Sötér hosszú mondata után illeszteni. Tagadhatatlan, hogy Sötér írásának is van hangulata, s kétségtelen, hogy az ilyen stílusú írás is meglódíthatja az ember fantáziáját és gondolatait. Talán az sem teljesen véletlen, hogy nemcsak Schöpflin, hanem Sötér is dédelgetett szépírói ambíciókat magában, mint oly sokan azok közül, akik Krúdyval foglalkoztak. Ez is magyarázhatja az esszészzerűség túltengését a Krúdy-irodalomban. Mindenesetre bizonyos, hogy nagyon sokan nyúltak Krúdy tintatartója felé.

De miért baj az, ha a tudományos igénygel fellepő művek száma oly csekély? Nagyon könnyű felsorolni néhány olyan jellegzetességet, melyek abból következnek, hogy a szakirodalom stílusát, hangnemét és gondolkodásmódját az esszé határozza meg. (Az alábbiakban a következő tíz műről, illetve az egyes műveknek a következő részeiről lesz szó: Szauder József *Szindbád születése*, Katona Béla *Mikszáth égőve alatt*, Kelemen László *Krúdy Gyula* (a 35. oldaltól a 42. oldalig), Szabó Ede *Krúdy Gyula* (bevezető) 17-21, Szabó Ede *Krúdy Gyula* (könyv) 82-93, Barta András *Krúdy Gyula pályakezdeté* 621-625, Czine Mihály *Krúdy Gyula* 374-376, Bori Imre *Krúdy Gyula* 30-52, Fábri Anna *Ciprus és jegénye* 18-24 és 30-31, Czére Béla *Krúdy Gyula* 32-37. Az írások műfajukat tekintve is többfélék. Szauder,

Barta és Szabó egyik írása Krúdy-válogatásokhoz készült elő- és utószó. Szabó könyve tartalmazza — kissé kibővített formában — a Krúdy-válogatás bevezetőjét is. Kelemen, Bori, Fábri és Czére szintén könyvet írtak Krúdyról; ezeknek az idevágó részeiről lesz szó. Czine tanulmánya az akadémiai irodalomtörténet Krúdy-fejezete. Katona írása önálló tanulmányként jelent meg. Kizárólag a korszakkal csak Szauder és Katona foglalkozik)

1. Az írások nem tudnak egymásról

A „mikszáthos” Krúdy irodalma elképesztően szűkös, mégis rendkívüli ritkaság, ha valaki idézi a korszakkal foglalkozó többi művet — vagy bármi mást. De többnyire még ezek a ritkaságok sem az érdemi vitát, vagy az érdemi megerősítést szolgálják, hanem futó megjegyzések csupán. Egyébként oly kevés az utalások száma, hogy egyenként számon lehet tartani őket: Barta András, Czére Béla és Katona Béla senkire nem hivatkozik a szövegben. (Barta és Czére a szövegtől elkülönítve ad bibliográfiai tájékoztatót, Katona sehogy.) Czine Mihály egyszer idézi Szabó Edétől azt a gondolatot, hogy a Nyíri csend a halál csendje. Bori Imre Diószegi Andrásra és Haraszi Gyulára hivatkozik. (Borinál és Czinénél is van bibliográfia a szöveg után.) Fábri Anna Walter Benjamint, Lovass Gyulát és Balázs Bélát idézi. Szauder József Révai Józsefet kétszer, Sótér Istvánt, Szabó Edét és Barta Andrást egyszeregyszer idézi. (Szaudernél és Fábrinál nincs bibliográfia.) Kelemen Adyt, Karinthyt, Németh Lászlót idézi. (Kelemen igazi jegyzeteket készít: a lapszámokat is megadja.) Szabó Ede bevezetője senkire nem hivatkozik, könyve idevágó része sajtóbírálatokat: Sebestyén Károly, Kosztolányi, Lovik, Jász Dezső, Schöpflin és Hatvany cikkeit idézi, az újabbak közül csupán Diószegi Andrását. (Szabó egyik írása sem tartalmaz bibliográfiát.) Ez összesen huszonegy hivatkozás. Ennyi talán még egy írásban sem lenne elviselhetetlenül sok. De még ezek közül is: Szauder idézetei voltaképpen politikai és udvariassági gesztusok, Szabó általában egy rövid mondattal vezeti be idézeteit, Czine bekezdést lezáró csattanóként használja Szabó mondatát, csak Kelemen, Bori és Fábri foglalkozik hosszabban azzal, amit idéz. Mintha a szakirodalom arra törekedne, hogy minden lehetséges változatot létrehozson. Van olyan mű, melyben semmi nincs: se név, se hivatkozás, se idézet, se bibliográfia; olyan mű is van, melyben mindezek megvannak, s a két végpont között már sok lehetőség megvalósult.

Ebből azonban nem következik, hogy ne lenne folytonosság a Krúdyirodalomban. Szinte bizonyosnak látszik, hogy a fent említett szerzők olvasták a sajátjukat megelőző műveket, Czine például többször szó szerint — és idézőjel nélkül — idéz. Ilyen idézet Kelemtől az, hogy Krúdynál „lírai és zenei táj” jelenik meg.⁴ Szintén szó szerinti idézet Kelemtől, hogy Krúdy egy másik hőse „halott feleségéhez jár éjszakánként a kriptába, szerelmet vallani.”⁵ (Már Kelemen sem mondta meg, melyik elbeszélésről be-

szélt. Ha *A holt asszony udvarlójáról*, akkor Kelemen, és nyomában Czine, mesélés közben eltorzítják a történetet. Nem a férj udvarol a „holt asszony”-nak, hanem Korponai, a család barátja — ha egyáltalán udvarol, mert ez sem biztos.) Czine Szabó szövegére is rájátszik: („A hang nem téveszthet meg...” — „Ne tévesszen meg bennünket a lírai hang...”) Három szerző is használja a „városi-polgári irodalom sodra” kifejezést.⁶ Katona Király egy mondatára játszik rá, mikor azt mondja, hogy a különcöket „nem egy testükre szabott” világ veszi körül”.⁷ Királynál ez így hangzott: „[a nemesi múlt tovább élő, kósza árnyai] [...] szétfoszló kísértetekként kóboroltak a nem nekik készült világban”.⁸ A szerzők ismerik a korábbi írásokat, de azt már nem érzik fontosnak, hogy a korábbi nézetekhez képest elhelyezzék saját — árnyalatokban vagy lényegében — különböző véleményüket. Ha valaki valamit vitat, rendszerint nem mondja meg, kinek a nézeteivel nem ért egyet. Ennek következtében maga a „vita” sem érvelésből, kifejtésből, cáfolatból, hanem merő kinyilvánításokból áll. De az egyetértés is erre a sorsra jut. Időnként csak sejteni lehet, hogy kinek a nézeteivel is ért egyet a szöveg. Sőt, előfordul, hogy nem világos, tulajdonképpen egyetértésről, átfogalmazásról, kisebb változtatásról, burkolt vitáról vagy számottevő nézeteltérésről van-e szó. A nehezen kibogozható összefüggésekre nem nehéz példát hozni. Szabó Ede írásában ezt olvashatjuk:

Ezaz uraskodás már olyan sem lehet, mint Mikszáth sárosi nemeseinél: Krúdy dzsentrifigurái a teljes felbomlásra ítélt, megzavarodó, begubózó félhalottakra hasonlítanak. (Milyen más az Uri-muri alföldi dzsentrije, a pusztulás ellenére is: mennyi életerő van benne!)⁹

Fábr Anna pedig egyebek mellett a következőket írja könyvében az anekdotáról:

Nemcsak a folytonosságát mutatja fel a magyar élet provincializmusának (e folytonosság őserőnek is tesztel), hanem a rendkívüliség látszatát is kölcsönözheti neki, s a magyar középosztály észjárását és magatartását az egyetlen *comme il faut* viselkedéssé szentesítheti.¹⁰

Értelmező legyen a talpán, aki meg tudja mondani, hogy Fábr szövege milyen viszonyban áll Szabóéval. Ismeri, rájátszik, és tagadja? (Ebben az esetben leheletfinom megoldás lenne: felkiáltójellel végződő zárójel, melyben az *életerő* kulcsszó *őserőre* van változtatva. Mint ahogyan *dzsentrifigurák* helyett *középosztály*, *uraskodás* helyett *comme il faut viselkedés*, *felbomlás* helyett *folytonosság* szerepel az utóbbi szövegben, mely ezáltal alaposan kiforgatja az előbbi.) Vagy az egészet merő véletlennek kell tekinteni? Milyen kapcsolat van a két szöveg között?

De lehet más példát is hozni. Szauder megemlíti a *Poprádi szállásai* „kísérteties cselekményé”-t, bár nem maga a cselekmény kísérteties, hanem csak egy epizód.¹¹ Szauder nyomán — vagy Szaudertől teljesen függetlenül? — Diószegi András már kissé hosszabban szól arról, hogy Krúdynál a nyírsegi táj teltve van „a kísértetiesség és az álomszerűség sejtelmes motívu-

maival”.¹² Szauder a kísértetiességet Krúdy felvidéki történeteivel kapcsolatban említette, Diószegi szerint a kísértetiesség „lényegében változatlanul vonul végig Krúdy egész életművén”.¹³ Ki tudja, Diószegi talán mégsem ugyanarra a kísértetiességre gondolt, mint Szauder? Czine is említi a „borzongató, kísérteties motívumok”-at, de nem mondja meg sem azt, mely elbeszélésekre gondol, sem azt, hogy Szauderrel vagy Diószegivel ért egyet. Fábri pedig azt állítja, hogy Krúdynál a magyar vidék nem kísérteties alakban, hanem „domesztikált táj pusztulásának képeiben jelenik meg”.¹⁴ Fábri egy elbeszélés címét említi. Ha vita van — s éppen egy ilyen viszonylag jól körüljárható kérdésben —, akkor miért nincs?

Van ugyan némi folytonosság az irodalomban, de ez a folytonosság a legkevésbé sem explicit. Talán nem is kell módfelett csodálkozni ezen: iszonyatos mennyiségű, kétes értékű, nehezen használható életrajzi adalék látott napvilágot „nagy író és én” műfajában, és sok esszé olvasható Krúdyról, de ebben az irdatlan rengetegben a később érkező nehezen talál olyan nyomot, melyen el lehetne indulni, hiszen már a korábban érkezők is nagy kuszaságban érezhették magukat. Már a Krúdyról szóló legkorábbi írások túlnyomó többsége is jóval inkább gazdag képanyagával, mint irodalomkritikai felkészültségével tűntetett.

2. Kevés az állítás, a kategória, az általánosítás

Bárhogy is van, a később érkezők kevés kidolgozott kategóriát, kevés sok műre vonatkozatható általánosítást és kevés cáfolható vagy megerősíthető állítást találnak elődeik műveiben. Mások hasonlatait viszont nem illik továbbfűzni, mások látomásait, hangulatait kissé kínos átvenni. A színes fordulatokat mintha mindenki többre becsülné kevésbé szóvirágos társaiknál. A következőkhöz hasonló kifejezések egyáltalán nem ritkaságok:

a Jókai-Mikszáth színek prizmatörése¹⁵

a reménytelen, lezárt égboltú, megmásíthatatlan világ törvénye¹⁶

hazug illúziók szappanbuborékai¹⁷

elferdült lelkeségek beltenyészeté¹⁸

a semmibe hulló jelen üres virtusai¹⁹

az időben megállt árnyélet kulisszavilágának fanyar rajzai²⁰

Ízlés dolga, hogy az ilyesmi tetszik vagy nem, de az bizonyosnak látszik, hogy az ilyen kifejezéseket még azok sem fogják átvenni és következetesen alkalmazni saját írásaikban, akiknek tetszik. Egy efféle, hangsúlyosan egyéni és egyedi alkotásra legfeljebb egyszer lehet hivatkozni, ahogyan Czine utal Szabó Ede kijelentésére a halál csendjéről. Bevezetett kategóriákat lehetne alkalmazni — vagy vitatni, de paródiagyánús lenne egy lapon akár csak két-

szer is, vagy talán akár csak egyszer is, leírni egy olyan kifejezést, mint amilyen az „árnyélet kulisszavilága”. Az irodalom folytonosságának kialakulását elsősorban az írások nyelve gátolja. S ez a nyelv nem kedvez annak sem, hogy a problémák egyáltalán előkerüljenek. Ahol az esszé határozza meg a nyelv lehetőségeit, ott a szerzőket nem kötelezi semmire az egymással összefüggő elbeszélésekre mint „nyírségi galériá”-ra, „nyírségi freskó”-ra, „dzsentrí-galériá”-ra,²¹ „a nyíri különccök éles szemmel megfigyelt galériájá”-ra²², „halálmetszet sorozat”-ra²³ „panoptikum”-ra, „gyűjtemény”-re, „galériá”-ra²⁴ „elferdült lelkeségek beltenyészeté”-re, „különccök szomorú farsangjá”-ra²⁵ utalni. Ezzel viszont az a baj, hogy így esetleg fel sem merül az a kérdés, hogy milyen viszonyban állnak egymással ezek az elbeszélések. S valóban: hogy ez talán probléma lenne, még senkinek nem jutott eszébe. Vajon a *dzsentríremény*²⁶ a színes fordulatok vagy a kategóriák közé tartozik?

Schöpflin megemlíttette ugyan, hogy Krúdyra nem illettek a „megszokott kritikai kategóriák”²⁷, de ebből nem azt a következtetést vonta le, hogy akkor szokatlan, de Krúdyra illő kategóriákat kell keresni, hanem azt, hogy Krúdy „egy zseniális cigányprímás”, aki úgy „fantáziál, ahogy éppen eszébe jut.” Néhány évvel később mintha még általánosabban fogalmazott volna Schöpflin:

Aki poétikai szabályokkal közeledik hozzá, jellemrajzot, lélektani hűséget, szerkezeti szimmetriát keres benne, vagy aki realiztikus igénnyel a valóságot keresi, az inkább maradjon távol tőle, ne is vegye kezébe a könyvét.²⁸

Schöpflin itt nem a „megszokott kritikai kategóriák”, hanem a „poétikai szabályok” csődjét említi. Schöpflinnek akkor lehet igaza, ha a „poétikai szabályok” elé ekkor is odaértjük a „megszokott” jelzőt. Különben vagy Krúdy szabálytalan, vagy az irodalomtudomány tehetetlen. Schöpflin nyilván ezzel is, azzal is egyetértett volna. Számára Krúdy volt a legjobb példa arra, hogy az irodalommal nem lehet, nem érdemes tudományosan foglalkozni.

Érdemesnek látszik leszögezni, bár a korábbi fejezetek után talán nem kell sokáig bizonygatni, hogy nem általában a metaforákkal van baj, hanem az elcsépelet, banális és zavaros metaforákkal — különösen akkor, ha sok van belőlük. Az anekdota kapcsán már említett Lovass Gyula írt egy tanulmányt *Metaforitisz* címmel, melyben a következőket olvashatjuk:

A metafora az esszében állandó áttételre kényszeríti az olvasót: az érzéki benyomásokat neki kell fogalmivá váltani, ő fárad el a képet képre halmozó helyettesítések „visszakeresésén”. A metaforák képrejtvényei feleslegesen nehezítik értelmi munkáját, anélkül hogy a kifejezést és a lényeg megközelítését tökéletesebbé tennék, mert a metaforában a fogalmi megnevezéssel szemben csak hangulati többlet szokott lenni.²⁹

Manapság igen kevesen fogadnák el Lovass véleményét. A „metaforák képrejtvényei” felértékelődtek, és éppen az általuk az olvasóra kirótt „értelmi munka” miatt. A helyettesítési elmélet is megbukni látszik. Nagyon kevesen

vannak ma, akik azt állítják, hogy „a metaforában a fogalmi megnevezéssel szemben csak hangulati többlet szokott lenni”. Általánosságban nemigen lehet kifogásokat emelni a metaforákkal szemben. Ennek ellenére Lovassnak igaza van abban, hogy egyes esszékben

[...] gyakran van alkalmunk látni, hogy a képek halmozása vagy a gondolat szegénységét, vagy az író félrevezető szándékait leplezi.³⁰

Ezzel egyet lehet érteni, s az egyértéshez nincs is szükségünk Lovassnak a metafora természetéről tett megállapításaira. Lovass két vádja kapcsán pedig azt állapíthatjuk meg, hogy a tárgyalt Krúdy-szakirodalomban senki soha nem akarja félrevezetni az olvasót.

Szabó Ede mondata („Ne tévesszen meg bennünket a lírai hang: — az író bonckése csontig hasít.”³¹) nem metaforikussága, hanem zavarossága miatt kifogásolható: két klisé üti egymást. Az előző mondatokban ugyanis „felbomlásra ítélt” „félhalottak”-ról olvashattunk. Élveboncolt félhalottak? Arról nem is szólva, hogy ez a metafora a legkevésbé sem eredeti. Lovass szerint (1942-ben írja) a fiatalabb kritikus generáció egyes tagjainak írását „az orvosi metaforákkal való visszaélés jellemzi”.³² Kosztolányi — csaknem harminc évvel azelőtt, hogy Szabó ezt írta a „mikszáthos” Krúdyról — hasonló metaforát alkalmazott egy Mikszáthról szóló írásában. „A nagy palóc” Kosztolányi szerint „könyörtelen emberlátó”, akinek alakjai

[...] földön járnak, van testük, kezük és lábuk, bütykük és szeplőjük. Az író ruhájuk, koponyacsontjuk mögé néz, és látja, mi van a zsebükben, agytekercseik kacsaringóiban [...] Röntgenszerűen áthatol minden berken. Kezében boncolókés van, mellyel sebési módon kinyitja, feltárja hőseit.³³

Ebben a szövegben a „boncolókés” része egy metaforikus hálózatnak, melybe beletartozik a „koponyacsont”, az „agytekercs” és a „röntgen”. A metaforikus hálózat Kosztolányinál a Mikszáth könyörtelenségének van alárendelve. Szabónál a zavaros kép a lírai hang ellentétét jelenti. Szabó ezután elmesél még egy-két elbeszélést, de ezekből az összefoglalókból sem a lírai hang, sem a bonckés nem nagyon nyilvánvaló. Nem sokkal ezután Szabó be is fejezi a „mikszáthos” Krúdy bemutatását. Szerinte a nyíri csend „Nem idill — a halál csendje.” A félhalottakból immár egészen halottak lettek. Mikor hasít a bonckés csontig? Műtét, boncolás, vagy élveboncolás közben? Mi Szabó képének a logikája?

3. Mintha mindenki előlről kezdene mindent,

Elfogadható, vagy legalább vitaalapnak tekinthető állítások hiányában mintha mindenki arra kényszerülne, hogy a semmiből teremtsen. A teremtés többnyire egy új esszét jelent. Sokan önkifejezésre, eredeti látomás, senki-éire nem hasonlító ötletek míves megfogalmazására törekednek. (Arra jobb nem is gondolni, milyen állapotok vannak a *Szindbád*-irodalomban.) A már

leírt gondolatok rendbetétele nem vonz senkit. A teremtés pedig gyakran csak félig sikerül: az írások talányosak, rögtönzésszerűek.

4. Kevés az utalás Krúdy elbeszéléseire

Mivel nincs egyetértés az irodalomban, sőt még az a keret is hiányzik, melyben az egyetértés vagy a nézeteltérés szavakba foglalható lenne, mivel a különböző vélemények egyaránt „lebegnek”, senki nem számolhat azzal, hogy gondolatai megfelelő értelmezést kapnak. Talán maguktól az elemzett művektől nyerhetnének támaszt a gondolatok ebben a helyzetben. De ezzel a lehetőséggel csak Szauder és Bori él. Szauder 50 elbeszélés címét említi, és 9 elbeszélésből idéz. Borinál 25 cím és 20 idézet olvasható. Igaz ugyan, hogy ezek a számok nem jelezhetik azt, hogy valaki mennyire alaposan elemez egy-egy művet, ennek ellenére jól mutatják a korszak feldolgozottságát. A számok természetesen azért is csalókák, mert néha kétes értékű felsorolásokból származnak, de az azért bizonyosnak látszik, hogy minél kevesebb mű említődik egy értekezésben, annál kevésbé vonatkozhatnak az értekezés megállapításai a korszak egészére. De lássuk tovább a számokat. Katona 13 címet említi, 8 elbeszélésből idéz úgy, hogy a címet is megadja, 7-ből pedig cím nélkül. Czére és Szabó egyaránt 8 címet említi, és egy elbeszélésből idéz. Kelemen pontosan meg nem állapítható mennyiségű elbeszélésnek (8-10-15?) a tartalmát foglalja össze röviden, három elbeszélésből idéz, és hat elbeszélésnek a címét említi. Czine három műből idéz cím nélkül, melyek közül az egyiket, az *Egy végzett földesúr történetéből*t már Kelemen is cím nélkül idézte. S végül, Fábri egy elbeszélés címét említi. Ez azt jelenti, hogy egy olyan írás, mely a „miksaáthos” korszakkal foglalkozik, átlagosan nagyjából tizenegy címet említi és öt elbeszélésből idéz. Ha arra gondolunk, hogy — attól függően, hogyan számítjuk — a „miksaáthos” korszak mintegy 500 (vagy 1000) elbeszélésből áll, akkor a tizenegy cím és az öt idézet kissé kevésnek tűnik. Talán nem véletlen, hogy nem akarózik általánosításokat tenni. Ehhez képest szinte apróság, bár nagyon jellemző apróság, hogy kivétel nélkül mindenki a kötetekben megjelent elbeszélések címét említi.

Ha már itt tartunk, érdemes ismét szóvá tenni azt is, hogy a „miksaáthos” korszak irodalmában mindössze 11 utalás található Miksaáth valamely művére. Szauder kétszer említi a *Nosztyt*, egyszer a *Hazugságok országát*; Kelemen egyszer a *Szent Péter esernyőjét*, Fábri egyszer a *Két választást*, egyszer a *Beszterce ostromát*; Katona egyszer a *Nemzetes uraimékat*, egyszer a *Különös házasságot*, egyszer a *Beszterce ostromát*, egyszer a *Nosztyt*, egyszer a *Kísértet Lublont*; Szabó egyszer a *Nosztyt*. Lehet-e a négy említésből arra következtetni, hogy a *Noszty* volt Krúdyra a legnagyobb hatással, vagy arra, hogy leginkább ezt a művet kell szem előtt tartanunk a „miksaáthos” Krúdy megítélésakor, vagy netán csak arra, hogy ez az egyik legjobban ismert regénye Miksaáthnak? Hozzá kell ehhez még ten-

ni azt, hogy ezek az említések valóban csupán futó említések, és nem hosszas elemzések részei.

5. Sok a mese

Nagy túlzással azt lehetne mondani, hogy a szerzők kevés művet említenek ugyan, amit viszont már megemlítenek, annak a tartalmát rendszerint el is mesélik. (Szauder és Bori, akik viszonylag sok művet említenek, meglepően keveset mesélnek. Keveset mesélnek azok is, érthető okokból, akik nagyon kevés címet említenek.) Hogy kinek mi sok, és mi kevés, az természetesen megítélés kérdése, így könnyen lehet, hogy igaztalan és méltatlan dolog túlértékelni a mesélőkedvéért bírálni a szakirodalmat. Az is nyilvánvaló, hogy elbeszélő művek tárgyalásakor nem lehet teljesen mellőzni az adott mű összefoglalását, vagy egy-egy részletének kiemelését, mert ha mindent idézni akarunk, akkor nehézkes és körülményes szöveget kapunk. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy ha elvinnénk a szakirodalomból Krúdy elbeszéléseinek az átiratait, bizony nem sok minden maradna. Czére Béla írásának hozzávetőleg a felét, Katonának pedig nagyjából a kétharmadát alkotja Krúdy műveinek újraelbeszélése, Szabó bevezetője szinte másból sem áll. Mesélgetés közben az ember nyilván nem nagyon érez kísértést arra, hogy több műre is vonatkoztatható állítást tegyen. Bizonyára összefügg ezzel az is, hogy az írások sietősek, lineárisak. Bár a tárgyalt művek Mikszáth-képe jobbára tagolatlan, a szerzők Krúdy elbeszélésein többnyire egyenként haladnak előre. Korábban már említett elbeszéléshöz csak Bori, Katona és Szauder tér vissza. Bori és Katona egy elbeszéléshöz egyszer, Szauder hat elbeszéléshöz többször is. Ennek következtében néha nemcsak a különböző írások, hanem még az egyes írások különböző részei sem tudnak egymásról. Az átiratokkal kapcsolatban pedig időnként még az a vád is felmerülhet, hogy jóval több közülük van az átírókhoz, mint az eredetihez. Katona Béla esetét a *Hét szilvafa* és Szauder esetét az *Út a faluba* c. elbeszélésekkel már láttuk. Szabó Edénél pedig a következőket olvassuk:

Az *ágyúgolyó* c. elbeszélés Bodó Sámuel uram részvételét meséli el az utolsó nemesi fölkelésben. Ez a részvétel abból állt, hogy Bodó uram elkésve porosz-káit a felkelők után s betért egy vendégfogadóba. Ott végigette, itta, aludta a háborút, s aztán hazament. De mert útközben talált egy elgurult ágyúgolyót, otthon hős lett belőle.³⁴

Abban *Az ágyúgolyó* c. elbeszélésben, amelyikben a hőssé lett Bodó Sámuelről olvasunk, nem tudjuk meg, hogyan jut Bodó Sámuel az ágyúgolyóhoz, ő pedig, mikor kérdezik, ezt mondja:

— Egyet elkaptam reptiben, és a tarsolyomba dugtam.

Való igaz, hogy van egy másik elbeszélés — a címe történetesen szintén *Az ágyúgolyó* —, melyben a csatának hátat fordító szereplő tényleg egy, az

országúton guruló ágyúgolyót szed fel, de abban az elbeszélésben a szereplő neve nem Bodó Sámuel, hanem Enyiczky Tamás. Enyiczkyból viszont nem lesz hős, az elbeszélés ezekkel a szavakkal zárul:

Kacagott a pórus járta hősön az egész vármegye.

6. Végezetül

Talán nem nagy túlzás, talán nem végletes igazságtalanság azt állítani, hogy a „mikszáthos” Krúdyról szóló írások még távolról sem merítették ki a tudományosság minden lehetőségét. Nincs jele annak, hogy az egyes szerzők más módszerek kipróbálása és kudarca után, végső menedékként fordulnának az esszé műfajának eszközeihez. Még azt sem lehet kizárni, hogy olyanok is vannak, akik azt hiszik: ez a tudomány. Semmi jele, hogy a következő három kérdés bárkit is foglalkoztatott volna. Hogyan lesz az egyes írásokból szakirodalom? Mondja-e mindenki a magáét, a saját nyelvén? Jelent-e a tudományos igény némi nyelvi önkorlátozást?

Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy bajos lenne tudománynak, vagy legalábbis egyazon tudománynak nevezni a nyelvek egymástól szétágazó sokféleségét. Márpedig a Krúdy-szakirodalom láthatóan ezt a lehetőséget választotta. Látszólag ugyan nagy az egyetértés: mintha mindenki megállapodott volna abban, hogy elsősorban a dzsentrí, a különc és az anekdota — esetleg még az irónia — szavaknak kell szerepelniük a „mikszáthos” Krúdyt leíró szókinszben. Mintha csak abban lennének vitás kérdések, hogy ezekből a szavakból milyen mondatokat kell alkotni. Nehezen elfogadható megállapítások bőven vannak, vita viszont nincs. De az egyetértés is csak arra szolgál, hogy mindenki kötelezettségek nélkül mondhassa a magáét.

VIII. BIBLIOGRÁFIAI PROBLÉMÁK

Az újszülött olyan zavarba hozta a bábaasszonyt, hogy a derék asszonyság Verzár István plébános úr előtt jelentkezvén összetévesztette a napok sorrendjét, október 21-ikét diktálta be az újszülött érkezési napjául, holott az már egy nappal előbb, október 20-án igénybe vette a szíves meghívást, amellyel a Kállai utcai nádas házba invitálták.¹

Ha valaki a létező bibliográfiák alapján akar elolvasni egy Krúdy-elbeszélést a könyvtárban, készüljön fel minden eshetőségre. Lehet, hogy más elbeszélést talál ott. Lehet, hogy kis lapozgatás után, pár tucat oldallal arrébb találja meg a kiszemelt elbeszélést, de lehet, hogy a mű más évben jelent meg ugyanabban — vagy más — lapban. Tagadhatatlan viszont, hogy — ha az ember szerencsésen választ — sok elbeszélés megtalálható a bibliográfiák alapján.

Új, pontos bibliográfiára van szükség. Annak ellenére, hogy ezt a kijelentést adatokkal kívánom alátámasztani, bevezetésképpen arról szeretnék beszámolni, hogy én hogyan jutottam erre a gondolatra.

Hosszú ideig, évekig, teljesen — s utólag úgy látom: megbocsáthatatlanul — naiv voltam: azt gondoltam, hogy az életmű-kiadások válogatói jó munkát végeztek. Mivel az első életmű-sorozatban bibliográfia is található, azt hittem, hogy a bibliográfia készítői elolvasták magukat az elbeszéléseket is. Nem nagyon kételkedtem abban sem, amit az életmű-kiadás válogatója több helyen is megfogalmaz, vagyis abban, hogy Krúdy *Szindbád* előtti műveinek javát összegyűjtötték. Ha Barta Andrásnak ebben igaza lenne, akkor ez azt jelentené, hogy amit nem vettek fel a kötetekbe, az valóban ifjúkori zsenge. Későbbi saját élményeim ennek az ellenkezőjét bizonyították. Mostanában már úgy vélem, hogy a kötetekben ki nem adott elbeszélések többsége semmivel sem rosszabb, mint azok, melyeket felvettek az életmű-sorozatba. De már akkor is — mielőtt még erre az álláspontra jutottam volna — úgy találtam, hogy a Krúdy-képet akár a könnyen elérhető elbeszélések alapján is át lehet írni.

A *Hét szilvafa* (789) volt az oka annak, hogy elkezdtem a napi- és hetilapokban megbúvó elbeszélésekkel megismerkedni. Ez az elbeszélés

ugyanis nem nagyon illeszkedik abba a környezetbe, melyben az életmű-kiadás hozza. Bizonyos stílusjegyek alapján — melyek közül néhányról beszámoltam a dolgozatban — úgy véltem, hogy a *Hét szilvafa* két-három évvel későbbi alkotás lehet, mint azok, melyeknek társaságában kiadták. Mikor pedig a bibliográfiákban azt találtam, hogy ez az elbeszélés először 1903-ban, azután 1906-ban jelent meg, elhatároztam, hogy megnézem a korábbi megjelenést. Nem emlékszem már pontosan arra, hogy mit is vártam. Talán azt, hogy az elbeszélésnek egy olyan változatát találom, mely jobban megfelel az 1903-as környezetnek. Ha arra nem is emlékszem, mit vártam, arra nagyon jól emlékszem, mennyire elképedtem, mikor elolvastam az 1903-as *Hét szilvafát*. Már az első mondatok alapján nyilvánvaló volt, hogy — címét leszámítva — semmi köze az 1906-os *Hét szilvafához*. A dolog annyira megrendített, hogy terveimmel ellentétben más elbeszéléseket már nem néztem meg, hanem összecsomagoltam, és hazamentem. Azóta egyszer újra megnéztem ezt a *Hét szilvafát*, mert még az is megfordult a fejemben, hogy csak álmodtam az egészét.

A következő alkalommal az *Egy Gaál legenda vége c. (971)* elbeszélést akartam megnézni, mert ebben a többi Gaál-történethez hasonló művet sejtettem. A címben szereplő *legenda* szó, valamint az, hogy a legenda végéről szól az elbeszélés, legalább annyira vonzott, mint az, hogy benne a Gaálokról lehet olvasni egy újabb történetet. Mikor azonban elkezdtem olvasni ezt az elbeszélést, ismét elképedtem. Ezt az elbeszélést már olvastam az életmű-kiadásban, igaz akkor mintha *Középkor* lett volna a címe. Hogy erről ott helyben bizonyosságot szerezzek, megnéztem a *Középkor c. elbeszélést* is. Csodálkozásomat nem is tudom érzékeltetni. Találtam egy *Középkor c. elbeszélést*, de az egyetlen egy mondatában sem emlékeztetett arra a műre, melyet én olvastam. Azután persze megtaláltam azt az elbeszélést is, melynek alapján az életmű-kiadásban megjelent *Középkort* kiadták, de ez mit sem enyhített zavaromon. Ekkor kezdtem először gyanakodni arra, hogy a bibliográfusok nem minden művet olvastak el. Ha olvasták volna, ha beleolvastak volna, nekik is, rögtön az első szavak után, fel kellett volna fedezniük a címek és a címek után olvasható szövegek eltéréseit. De ez még nem minden: mivel a *Pesti Naplót* olvastam, ugyanekkor került elélem *A halott hercegnő c. elbeszélés* is, melynek szintén csak az első mondatait kellett volna elolvasni azoknak, akik a *Szindbád*ot tudják Krúdy első „érett” alkotásának. Ha valaki hozzáértő belenézett volna ebbe az elbeszélésbe, akkor az aligha maradhatott volna ki a gyűjteményből. Eszembe se jutott, de ha eszembe jutott volna is, akkor se nyugtatott volna meg, hogy két ismert, s mégis ismeretlen Krúdy-elbeszélést találtam *Hét szilvafa*, illetve *Középkor* címen.

Ez a két alkalom megrendítette bizalmamat mind az életmű-kiadásban, mind a bibliográfiákban. A bizalmam azóta sem állt helyre — úgy látszik, már nem is fog. Hogy miért nem, arról szól ez a fejezet.

A bibliográfiákat 1912. decemberének végéig néztem át. Nem azért

választottam ezt az időpontot, mert itt korszakhatárt tételezek fel, hanem azért, mert 1912-ben még tartott Krúdynak az a sorozata a *Magyar Nemzetben*, melyben számtalan régi elbeszélését újraközölte.

A bibliográfiákról készített hibajegyzékem terjedelme jelenleg ötven oldal, hozzávetőleg 300 tétel. De egészen bizonyos vagyok benne, hogy ezeken kívül is rengeteg hibát lehet még találni a bibliográfiákban. A hibajegyzék készítése közben az is nyilvánvalóvá vált, hogy egy ilyen listával, sajnos, nem lehet megúszni a dolgot. Amikor az elvben már többször is feldolgozott lapokban kezdtem katalogizálatlan elbeszéléseket találni, akkor jöttem rá, hogy az egész munkát előlről kell kezdeni. A hibavadászat — bár szükség volt rá, hogy kiderüljenek a létező bibliográfiák fogyatékoságai — egészen más jellegű tevékenység, mint amit majd ezután kell majd elvégezni. Bármennyire is kellemetlen, valakinek majd újra át kell lapozni minden már „feldolgozott” lapot, sőt — ez viszont csak annak kellemetlen, aki nem kedveli Krúdyt — az elbeszéléseket el is kell olvasni. Mindez évekbe fog telni. Így a teljes hibajegyzék valójában egy új bibliográfia lesz. Remélem, hogy a fejezet végére sikerül ezt az állításomat is elfogadhatóvá tenni.

Ezúttal egy szemelvényt szeretnék bemutatni a bibliográfiákban található hibák típusaiból.

A. Gedényi Mihály bibliográfiája

1978-ban jelent meg Gedényi Mihály bibliográfiája (Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp.), mely a maga 4846 tételével tekintélyt parancsoló munkának látszik. Mielőtt hibáit láthatnánk, meg kell ismerkedni felépítésével. Az 1899. évi művek felsorolásában a 491-es tétel például a következőképpen néz ki:

491 A Krúdy Kálmán bácsi viselt dolgai. /Elb./ (1) PH júli. 8. — (2) PH júli. 19. — (3) A SZOBROK MEGMOZDULNAK: 1974. L. 4761

Az egyes tételek első eleme az időrendi szám, ebben az esetben: 491. Gedényi időrendben beszámozta Krúdy összes művét, pontosabban szólva a művek első megjelenését, s a művek későbbi megjelenésénél erre a számra utal vissza.

Az időrendi szám után következik a mű címe:

A Krúdy Kálmán bácsi viselt dolgai.

Ezután az írás műfaji megjelölését találjuk ferde zárójelben: /Elb./.

Kerek zárójelben a mű megjelenésének számát találjuk. Példánkban három ilyen szám szerepel: (1), (2) és (3).

A kerek zárójeles szám után a megjelenés helye és ideje következik. Példánkban az első két megjelenés utáni PH rövidítés a *Pesti Hírlap*ot jelenti, A SZOBROK MEGMOZDULNAK feloldását pedig 1974-nél, a 4761-es tétnél ekképpen találjuk meg:

4761 A SZOBROK MEGMOZDULNAK. (Írások az irodalomról.) A könyvet válogatta és szerkesztette, az utószót és jegyzeteket írta: Kozocsa Sán-

dor. Lektorálta Pamlényi Ervin.

Tartalom:

[...] A Krúdy Kálmán bácsi viselt dolgai. (3) L. 491. [...]

Mint látható, a művek első megjelenésénél Gedényi megadja az összes későbbi megjelenés megkereséséhez szükséges adatot (dátumot, kötetcímet és kötet időrendi számát) is. Ha előrelapozunk a példánkban szereplő második júliusi megjelenéshez, ott ezt találjuk:

A Krúdy Kálmán bácsi viselt dolgai. /Elb./ (2) PH júli. 19. L. 491.

Az ilyen, nem első megjelenést leíró tétel hasonló elvek szerint épül fel, mint az első megjelenés bemutató tétel, azzal a különbséggel, hogy az elbeszélés számát (491) Gedényi ilyenkor a tétel végére helyezi, és nem tünteti fel az összes többi megjelenést.

Ennyi bevezető után immár rá lehet térni a hibák tárgyalására. Hogy az imént bemutatott példánál maradjunk, rögtön gyanús, miért jelent meg ugyanabban a lapban két héten belül ugyanaz az elbeszélés. Ha egyáltalán megjelent. De ha megnézzük a *Pesti Hírlap* július 8-i számát, benne hiába keressük Krúdy elbeszélését. Találunk viszont egy mulatságos hibát. Nem a *Pesti Hírlap*-ban, hanem Gedényi bibliográfiájában. Július 8-án ugyanis Mikszáth Kálmán *Krúdy Kálmán csínytevései* c. elbeszélése jelent meg a lapban, mint ahogyan erre a 19-én valóban megjelent Krúdy-írás is utal: „csíntalan ember volt Kálmán úr világeletében, mint azt nagynevű munkatársunk, Mikszáth Kálmán, nemrégiben ezen a helyen megírta róla.” Annyira talán mégsem kellene szó szerint venni azt, hogy Krúdynak volt egy „mikszáthos” korszaka, hogy Mikszáth-műveket tulajdonítsunk neki. De honnan vehette Gedényi ezt a hibát? Mert még a hiba sem a sajátja. Ha megnézzük a fenti példában szereplő Kozocsa-válogatást is, akkor abban a jegyzetek között ezt találjuk:

A Krúdy Kálmán bácsi viselt dolgai. — Megjelent: *Pesti Hírlap*. 1899. VII. 8. sz.

Így már persze világos: az egyik dátumot innen vette Gedényi, a másikat pedig egy másik bibliográfiából, de magát a forrást esze ágában sem volt szemügyre venni. Még az sem tűnt fel neki, hogy a két megjelenés túl közel van egymáshoz. Kritikátlanul átvett tücsköt-bogarat.

Ezek után vizsgáljuk meg Gedényi hibáinak típusait. Érdemesnek látszik elemenként (szám, cím, műfaj, megjelenés száma, helye, ideje stb.) haladni. Az idézeteket továbbra is félkövér betűk különböztetik meg.

1. Egyszerű hibák

a) Az elbeszélések időrendi száma

Az időrendhez igazodó számozásnak az a veszélye, hogy az összes művet

ismerni kellene, különben a valamilyen okból szám nélkül maradt művek felborítják a rendszert. Hogy ez a veszély mennyire reális, az nagyon gyorsan kiderül: létezik egy 56, egy 56-a és egy 56-b Krúdy-írás; van 293 és 293-a, 424 és 424-a, 621 és 621-a, 814 és 814-a, 819 és 819-a, 854 és 854-a, 914 és 914-a, 1069 és 1069-a, 1209 és 1209-a, 1305 és 1305-a, 1358 és 1358-a, 1474, 1474-a és 1474-b, 1637 és 1637-a, stb. Túl azon, hogy ez a megoldás nem éppen elegáns, és az ideiglenesség érzetét kelti, ebben a bibliográfiában az a veszély is fennáll, hogy ha egy ilyen, mellékjeles tétel marad ki, akkor az semmiképpen nem derülhet ki magából a bibliográfiából.

A bibliográfiát nézegetve néha szembeötlő, hogy egyes elbeszélések száma és az időrend ellentmondanak egymásnak: a Gedényi szerint 1895. március 5-én megjelent *Dal arról a bizonyos szőke művésznőről* c. írás például a 18-as számot kapta, jóllehet a 16-os és a 17-es számú írások március 12-én jelentek meg. A hiba ilyenkor rendszerint nem a számozásban, hanem a dátumokban van. Ez az elbeszélés valójában nem március 5-én, hanem 25-én jelent meg. Ebből a példából az is megállapítható, hogy ezekben az esetekben Gedényi eredetileg jól tudta a dátumot — de mit ér ezzel a bibliográfia használója? —, s csupán a nyomtatás során lett 25-ből 5. Amikor az időrendi szám és a dátum ellentmond egymásnak, az olvasó csak annyit sejtethet — példánknál maradva —, hogy az elbeszélés valamikor március 12. és április 1., a következő mű megjelenésének napja között jelent meg. A korrektúra — kérdéses persze, hogy volt-e ilyesmi egyáltalán — nem tartozott Gedényi erősségei közé, mert hasonló hiba akad néhány.

Néha érthető, néha érthetetlen okból a számozás ugrik: 515 után például 517 következik. Ebben az esetben nem teljesen világos, hogy miért ugrott egyet a számozás. A következő esetben viszont kideríthető a kimaradt szám oka. A bibliográfia 63. oldalán 646 (1902. jan. 26.) után 648 (1902. jan. 28.) következik. Itt az történt, hogy a 647-es számú tétel megvolt, de kimaradt, s Gedényi nem vette észre hiányát. 647-es számmal a *Pali bácsi* c. elbeszélésnek (megjelent *Az Én Újságomban* 1902. január 26-án) kellene következnie. Az elbeszélések mutatója is tud róla, és valóban a 647-es számot adományozza neki. Ugyanez történt a 68. oldalon: a 735 után 737 következik, 736 kimaradt, de a könyv végén lévő mutató tud a 736-os számú elbeszélésről (*A pesti svihák. Magyar Szó.* 1903. február 13.) Hasonló a helyzet a 810-es számú *Koldus-királyfi* c. elbeszélés esetében is. Nem egészen világos, miért maradt ki a 36. oldalon a 63-as szám. Időrendben itt az *Augusztus végén* c. írásnak (*Orsova*, 1894. szeptember 9.) kellene következnie, de nem következik. Erről az elbeszélésről nem tud az elbeszélések mutatója sem. Ebben az esetben még azt lehetőséget sem lehet kizárni, hogy ez az elbeszélés cédulán megvolt, de az időrendből és a mutatóból is kimaradt.

Nem világos viszont, miért maradtak ki a következő számok: 989, 1292, 1314, 1361, 1445, 1485, 1486, 1487, 1488. Mivel Gedényi Mihály bibliográfiája valóban bővebb a korábbi Krúdy-bibliográfiáknál, lehet, hogy

Gedényi talált olyan elbeszéléseket, melyek cédulán még kitöltötték ezeket a hiányokat, s melyek azután ismét elvesztek. Ha pedig más okból, Gedényi tudtával maradtak ki ezek a számok, akkor helyes lett volna ezt valamiképpen jelölni.

Szintén nem teljesen világos, miért adott Gedényi számot a Krúdyról szóló írások közül egyeseknek, ha más írásoktól megtagadta a számot. Sejtteni lehet, hogy az lehetett Gedényi elve, hogy azokat az írásokat számozta be, melyek nem köthetők valamely Krúdy-műhöz, és szám nélkül maradtak azok, melyek Krúdy egyes, meghatározható műveit tárgyalják. Ez az elv azonban nem alkalmazható következetesen. Talán helyesebb lett volna a számozást csakis Krúdy műveire korlátozni, de ez a felémás megoldás mindenképpen zavaró.

b) Visszaulató számok

A visszaulató számok a nem első megjelenésű művek leírását zárják. Hibáik, bár nem jelentősek, jól mutatják Gedényi rendszeretét.

Gedényi bibliográfiájának 90. oldalán (1906-nál) ez áll:
Az édes messzi múlt. /Elb./ (2) ArVid jan. 28. L. 385
A helyes szám 381 lett volna.

c) Az elbeszélések címe

Az ilyen hibák jelentősége természetesen szintén roppant csekély. Inkább szájalmasak, mint bosszantóak.

36. oldal (1894):
66 Toll Harcos-II: Nagy Laci története. /Cikk./ (1) OrsovaVid szept. 23. /A Heti Krónikában./
A helyes cím: Nagy Pali története.

d) Műfaj

A mű a hibáknak ezt a lehetséges forrását sem hanyagolta el. A következő elbeszélésről a bibliográfia azt állítja, hogy cikk.

36. oldal (1894):

56-a Augusztus végén-a. /Cikk/ (1) Orsova Vid aug. 26.

e) Megjelenési szám:

Az első megjelenést követő felsorolásból hiányoznak egy későbbi megjelenés adatai, így a későbbi megjelenés felbukkanása váratlan.

50. oldal (1898):

419 Gyalogösvény. /Elb./ (1) DivSal szept. 1. (2) Egy 1902. szept. 18.

54. oldal (1899):

Gyalogösvény. /Elb./ (2) MSz júli. 30. L. 419

65. oldal (1902):

Gyalogösvény. /Elb./ (3) Egy szept. 18. L. 419

f) A megjelenés helye

Az ilyen súlyos hibák két típusba oszthatók: előfordul, hogy nemes egyszerűséggel hiányzik a lap neve, melyben az adott elbeszélés megjelent, és előfordul, hogy Gedényi más lap nevét adja meg, mint amelyikben az elbeszélés valóban megjelent.

i) Hiányzik a lap neve

52. oldal (1899):

465 Tragédia a szomszédban. /Elb./ (1) márc. 26.

Megjelent a Magyar Szemlében.

ii) Más lapban

40. oldal (1895):

164 A tarlók romantikája /Elb./ (4) Hét okt. 16.

Valójában: Debreczeni Ellenőr.

g) A megjelenés ideje

Az ilyen hibák — jutott belőlük szinte minden oldalra, egyes oldalakra több is, számuk meghaladja a százat — szintén felette bosszantóak.

34. oldal (1893):

2 Temetőben. /Elb./ (1) SzabolcsiSzabS juni. 23.

A helyes dátum: július 23.

2. Többszörös hibák

Vannak — szintén nagy számban — több elemükben is téves tételek:

64. oldal (1902):

Egy ifjú vallomásaiból. /Elb./ (4) L. 293

Hiányzik a megjelenés helye és ideje.

Megjelent a Magyarországon, május 8-án.

B. A Barta András és társai által készített bibliográfiák

Az első olyan bibliográfiákat, melyek Krúdy tárgyalt korszakának elbeszéléseire is kiterjednek, *A fehérlábú Gaálné* első és második kötetében és *A szerelmi bűvészinas*ban találjuk (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1959, 1960). Hogy ezeket a bibliográfiákat kik készítették, arról a következőket tudjuk meg:

A fehérlábú Gaálné, első kötet (1892-1904), 644. oldal:

A bibliográfiát részben Kozocsa Sándor anyagának felhasználásával Barta András és Katona Béla állította össze.

A fehérlábú Gaálné, második kötet (1905-1908), 629. oldal:

A bibliográfiát részben Kozocsa Sándor anyagának felhasználásával Barta András és Perepatits Antal állította össze.

A szerelmi bűvészinas, (1909-1912), 664. oldal:

A bibliográfiát Kozocsa Sándor anyagának részbeni felhasználásával Barta András állította össze.

Ezek a bibliográfiák, bár kevesebb adatot tartalmaznak, mint Gedényi műve, áttekinthetőbb elrendezésűek, gusztusosabbak, s ami a legfontosabb: rendszerint sokkal megbízhatóbbak, mint az utóbbi szerző bibliográfiája. Talán viszonylagos megbízhatóságuk miatt másolta őket Gedényi. Hogy másolta őket, s hogy nem lett volna szabad ezt tennie, ha már egyszer bibliográfia-készítésbe vágott bele, az azokból a hibákból derül ki, melyek átöröklődtek. Mielőtt azonban ilyen hibákat láthatnánk, vessünk egy pillantást a bibliográfiák felépítésére. Az imént felsorolt szerzők nem követik el azt

a hibát, amit Gedényi, vagyis nem ömlesztve találják az anyagot, hanem csinos oszlopokba rendezik el. Míg Gedényi bibliográfiájában nem azonnal nyilvánvaló, ha egy-egy adat elmarad, ezekben a bibliográfiákban az ilyesmi azonnal feltűnne. Kár, hogy Gedényi éppen ezt nem követte. Az életműsorozat bibliográfiai része ekképpen tagolódik:

Megjelenés kelte	Helye	Cím	Kötet	Megjegyzé- sek
---------------------	-------	-----	-------	-------------------

Ezekben az oszlopokban megtalálhatóak ugyanazok az adatok, mint Gedényi művében. Az egyes elbeszélések korábbi megjelenéseit a *Megjegyzések* rovat tartalmazza.

1. Gedényi ollója

Ezek után lássunk két hibát, melyekkel bizonyítható, hogy Gedényi ezekből a bibliográfiákból készítette a sajátját:

A fehérlábú Gaálné, második kötet, 638. oldal (1906):

jan. 31. Vas. Ú. Tenesse és hadai

Gedényi, 90. oldal (1906):

1049 Tenesse és hadai. /Elb./ (1) VÚ jan. 31.

1906. január 31. szerdára esett. A *Vasárnapi Újság* viszont, alig meglepő, vasárnaponként jelent meg. Érdeemes egy kicsit tovább is firtatni ezt az esetet:

A szerelmi bűvészinas, 668. oldal (1909):

jan. 31. Vas. Ú. Tenesse és hadai vö. Vas. Ú. 1906. I. 31.

Gedényi, 90. oldal (1906):

1049 Tenesse és hadai. /Elb./ (1) VÚ jan. 31. — (2) VÚ 1909. jan. 31.

Senkinek nem tűnt fel, hogy valószínűtlen, hogy ugyanabban a lapban, az évnek ugyanazon a napján jelenjen meg kétszer ugyanaz az elbeszélés. De még ennél is valószínűtlenebb, hogy ez a ritka alkalom, három év különbséggel, a hétnek ugyanazon a napján következze be. 1909. január 31. valóban vasárnapra esett. Az akkor megjelent *Vasárnapi Újságban* meg is találjuk ezt az elbeszélést, míg 1906-ban nem. De honnan ez a hiba? Valaki — immár jóval több, mint harminc éve — nyilván hatosnak nézte a kilencest. Ez önmagában még nem tragikus. De az már elég lesújtó, hogy senki nem furcsállta a dolgot. Ebből az esetből okulva végeztem el a „vasárnap-

próbát". Egy öröknapotárral kezemben megnéztem, hogy vasárnapok-e a vasárnapok a bibliográfiákban, vagyis azt, hogy a vasárnapokként megjelenő lapok (*Orsova, Hét, Magyar Szemle, az Új Század* bizonyos évfolyamai, stb.) dátumai vasárnapra esnek-e. Pár óra múlva arra a következtetésre jutottam, hogy Krúdy korában különös idők jártak. Akkoriban a vasárnapok néha szerdán, máskor csütörtökön, kedden, mindenesetre megjósolhatatlanul szeszélyesen fordultak elő — a bibliográfiák szerint.

A fehérlábú Gaálné, első kötet, 670. oldal (1899):

szept. 3. M. Szle. Régen a halmok felé megy...

Gedényi, 54. oldal (1899):

508 Régen a halmok felé megy... /Elb./ (1) MSz szept. 3.

A helyes cím: Régen a halmok felé megy.

A bibliográfusok nyilván egy mondat első felének vették a címet, és ezért tettek hozzá három pontot. A címben szereplő *Régen* azonban nem időhatározó, hanem tulajdonnév. Csak bele kellett volna olvasni az elbeszélésbe...

2. Meglepő esetek

Az életmű-sorozat egyes darabjaiban megjelent bibliográfiák sokkal megbízhatóbbak, mint Gedényié. Bármennyire meglepő, néha-néha mégis előfordul, hogy Gedényi tudja jól az adatokat. A következő elbeszélések, jól lehet olyan lapokban jelentek meg, melyeket Barta András és társai is fel dolgoztak, hiányoznak az ő bibliográfiáikból. Gedényi adatai ezekben az esetekben, egészen váratlan módon, többnyire nem térnek el a valóságtól.

Gedényi, 93. oldal (1906):

1118 A vonaton. /Elb./ (1) Egy nov. 11.

Nagyon ritkán még az is előfordul, hogy az életmű-sorozat bibliográfiájában tévesen szereplő adatot Gedényi adja meg helyesen:

A fehérlábú Gaálné, második kötet, 646. oldal (1907):

szept. 29. Új. I. Aranykéz fogadó

Gedényi, 98. oldal (1907):

1196 Aranykéz fogadó. /Elb./ (1) Újld ötk. 6.

Érdekes eset a következő:

A fehérlábú Gaálné, első kötet, 671. oldal (1899):

dec. 27. E. V. Száll az ének szájról-szájra 1900. X. 3-ig folytatásos kisregény

Gedényi, 54. oldal (1899):

522 Száll az ének szájról-szájra. /Kisregény/ (1) ElőkelőV dec. 27.-1900. jan. 3. /35. folyt./

Gedényi nem gondolkozott el azon, hogy miképpen lehetséges december 27. és január 3. között 35 folytatás. Az időpontokat a korábbi bibliográfia adja meg helyesen. Ugyanakkor elképzelhető, hogy Gedényi mégis látta ezt a művet, mert a címet viszont ő írja le helyesen.

3. További hibák, hiányok

*A Pesti Napló*ban, melyet elvben már két Krúdy-bibliográfia készítésekor kellett volna feldolgozni, egyaránt lehet találni ismeretlen elbeszélést és ismert elbeszélések katalógizálatlan megjelenését. Az 1907. november 26-i számban például a *Mária, segíts* c. elbeszélést olvashatjuk, melyről egyik bibliográfia sem tud. Ugyanígy nem tudnak a bibliográfiák arról, hogy ugyanebben az évben, ugyanebben a lapban, június 5-én olvasható *A költő megjelen* c. elbeszélés, melyről a tárgyalt munkák úgy vélik, hogy Krúdy először *A szerelem rejtélyei* c. kötetben adta ki. Ez a megjelenés természetesen felborítja Gedényi időrendi számozását is. Az 1272-es szám helyett az 1174-a számot kellett volna kapnia. Más, elvben feldolgozott lapban is van katalógizálatlan elbeszélés. Egyik bibliográfia sem tud a *Debreczeni Hírlap*ban 1895. december 10-én megjelent *Ének a halhatatlanságról* c. írásról. Gedényinél ennek a 206-a számot kellett volna kapnia.

Előfordul az is, hogy a két bibliográfia különböző adatokat tulajdonít egy elbeszélésnek, de mindkét változat téves. Rejtély, hogy Gedényi ilyenkor honnan rontotta adatait.

A fehér lábú Gaálné, első kötet, 654. oldal (1895):

dec. 25. D. H. Agarak és lovak

Gedényi, 41. oldal (1895):

209 Agarak és lovak. /Elb./ (1) DebrH dec. 22.

Helyes dátum december 24.

A fehér lábú Gaálné, első kötet, 697. oldal (1904):

okt. 1. Új Sz. Susog a kukorica vő. M. G. 1898 IX. 4.

Gedényi, 50. oldal (1898):

420 Susog a kukorica. /Elb./ (1) MGén szept. 4. — (2) Új-Száz/K/ 1904. okt. 1.

Gedényi, 78. oldal (1904):

Susog a kukorica. /Elb./ (2) ÚjSzáz/K/ okt. 1. L. 420

A bibliográfiák által megadott időpont környékén az *Új Század* szeptember 30-án és október 7-én jelent meg, de egyikben sincs benne ez az elbeszélés. Az *Új Századdal* egyébként is bajok vannak Gedényi bibliográfiájában. A rövidítés /K/-ja Kassát jelent. Gedényi ezzel különböztette meg a kassai *Új Századot* minden más *Új Századtól*. Mivel Gedényi az 1899-es dátumok esetében a következőket találta *A fehér lábú Gaálné* első kötetének bibliográfiájában: *Új Sz. (Kassa)*, arra a következtetésre juthatott, hogy az *Új Század* mindig Kassán jelent meg. Tévedett. 1899-ben valóban megjelent Kassán egy ilyen című lap. Egy másik *Új Század* címlapján viszont ezt olvashatjuk:

ÚJ SZÁZAD

Demokrata politikai hetilap
Főszerkesztő Dr. Vázsonyi Vilmos
Megjelen minden vasárnap
Szerkesztőség: Budapest VI
Eötvös utca 19. szám

Volt-e egyetlen ¹lappé száma is ennek a lapnak Gedényi kezében? Az is gyanús, hogy az *Orsovát* sem sokat forgatta, mivel következetesen *Orsova Vidnek* rövidíti, és a rövidítést a mutatóban ekképpen oldja fel: *Orsova és Vidéke*. Márpedig az *Orsova és Vidéke* csak 1896-ban indult, addig a lap *Orsova* címmel jelent meg. Gedényi ezt a hibát is *A fehér lábú Gaálné* első kötetének bibliográfiájából, annak 645. oldaláról vette át. Az már nem világos, hogy ott miért szerepel a cím hibásan. Azok, akik azt a bibliográfiát készítették, láthatóan elsőrangú ismeretekkel rendelkeztek az *Orsováról*.

Sokszor gyanítani lehet, hogyan jönnek létre Gedényi rontott adatai. A következő esetben a hiba forrása teljesen nyilvánvaló:

Gedényi, 53. oldal (1899):

476 Magyar papok. /Cikk./ (1) MGén máj. 7.

Ez az írás nem a *Magyar Génius*ban május 7-én, hanem az *Előkelő világban* május 10-én jelent meg. Mikor Gedényi másolta az életmű-sorozat bibliográfiáját, tévedésből az előző elbeszélés adataival ajándékozta meg ezt az írást.

4. Újraközlések

A *Magyar Nemzet* 1909-12-es évfolyamaiban Krúdy számtalan korábbi elbeszélését újraközölte. A bibliográfiák szerint azonban a temérdek régebbi elbeszélés mellett egyes elbeszélések itt jelentek meg először. Krúdy közlési-újraközlési gyakorlatát szemlélve gyanúsnak tűnik ez a néhány kivétel. Miért adott volna új elbeszélést, ha — mint látható — mindent elfogadtak tőle? Az még beleillik Krúdy publikálási szokásaiba, hogy eleinte (1909 december 25. és 1910 május 1.) új elbeszélést adott. Addig még csak néhány elbeszélés jelent meg tőle ebben a lapban. Nehezen érthető viszont, hogyan keveredhetett a régi elbeszélések közé 1912. július 12-én *A régi magyar élete* (1591) és augusztus 13-án az *Egy rossz leányról* (1601). Ha azonban megnézzük ezeket az elbeszéléseket, a következők derülnek ki. *A Régi magyar élete* voltaképpen az első része *A furfangos kísértet* c. elbeszélésnek, mely először 1904-ben jelent meg (827). A másik elbeszélés pedig stílusjegyei alapján 5-6 évvel látszik korábbinak megjelenésénél. Valószínűnek látszik, hogy azonosítani lehet majd egy más címen korábban megjelent elbeszéléssel.

A végére maradt néhány, az eddigiekhez képest apróságnak minősülő dolog. *A nevetés* (862) azonos a *Tahi nevetésével* (849). *A buji legendákból* (962) azonos a *Nyíri hangokkal* (1544). *A nagyehető Simkovics* (735) viszont nem azonos *A nagyehető Simkóval* (735), vagy ha úgy döntünk, hogy terjedelmes különbségeik ellenére mégis azonosak, akkor hozzájuk kell kapcsolni *A főispán ebédeit* is (928).

5. Mire jó még a bibliográfia?

Egy jó bibliográfia, túl teljesen nyilvánvaló feladatain, számos más, nem közvetlenül bibliográfiai kérdésre is választ adhat.

Nagy Endre *Egy város regénye* c. művében a következőket olvashatjuk Krúdyról:

A koffer nagyobbik fele újságokból kivagdalt papírszeletekkel volt megtömve. Egy pékkemencét be lehetett volna fűteni vele, annyi volt. Megkérdeztem tőle félénken, hogy mire való ez a sok makulatúra. Egykedvűen válaszolta: — A

műveim. A Képes Családi Lapokból, az Ország-Világból és a Fővárosi Lapokból valók voltak a kivágások.²

Krúdy minden bizonnyal később is ezzel a módszerrel őrizte meg korábbi elbeszéléseit. De volt-e valamilyen rendszer abban, ahogyan újraközelte műveit, vagy ez merőben a szeszély függvénye volt? Ha Gedényi bibliográfiája alapján akarnánk választ adni erre a kérdésre, akkor néhány napi munka után arra a következtetésre juthatunk, hogy mintha fel lehetne fedezni valamilyen rendszert: időről-időre egymáshoz közel eső régi időrendi számok szakítják meg az új művek megjelenésének folyamatát. Ehhez a kérdéshez azonban majd csak egy jobb bibliográfia birtokában lehet visszatérni. A hibajegyzéknek annyi értelme biztosan volt, hogy kiderült: Krúdy ugyanazt az elbeszélést ugyanabban a lapban csak nagyon-nagyon ritkán adta közre, vagyis évekre visszamenően számon tartotta, melyik lapban mi jelent meg tőle. Sőt, még írásainak jellege is laponként hasonlóknak látszik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egymással összefüggő művek csakis ugyanabban a lapban jelentek volna.

Egy jó bibliográfia segít majd Krúdy életrajzának elkészítésében is. Most úgy látszik, hogy nem egyenletes a régi művek újraközelésének eloszlása: vannak időszakok, mikor viszonylag hosszú ideig csak régi művei jelennek meg, máskor pedig tartósan új írásait publikálja. Ha ez így van, akkor az életrajzának kell magyarázatot adnia arra, mit csinált Krúdy akkor, amikor látszólag semmi újat nem írt. De lehet ellenpróbát is végezni: ha Krúdy minden nap nagyjából ugyanannyit írt, akkor az elsőként publikált műveket össze lehet vetni a feltételezhető mennyiséggel, s ha a kettő között lényeges eltérést találunk, akkor tudni fogjuk, hol rossz a bibliográfiánk.

Átírta-e Krúdy a műveit újraközelésükkor? Ha igen, miképpen? Igaz-e az, hogy egyes lapokban többnyire valamelyik új írását jelentette meg, más lapokban pedig csaknem kivétel nélkül régebbi műveit? Van-e összefüggés az egyes lapok beállítottsága és Krúdy írásai között? Van-e különbség például a *Pesti Napló*ban, a *Magyar Szemlé*ben, a *Hazánkban*, a *Polgárban*, stb. megjelent elbeszélések között? Bőven van megválaszolatlan kérdés.

BEFEJEZÉS

Vegyünk egy csonka..., vegyünk egy metaforát. Nevezzük a bibliográfiákat térképeknek, a szakirodalmat útikönyveknek, Krúdy írásait pedig egy terület lakott településeinek.

Csak rossz híreim vannak. Az útikönyvek lebeszélnek arról, hogy el-
látogassunk azokra a helyekre, melyekről egyébként is csak rossz térképeink
vannak. Előlről kell kezdeni minden munkát.

JEGYZETEK

BEVEZETÉS

¹ Az idézett részlet a következő könyv fülszövegében található: Krúdy Gyula *Pókhálós palackok* vál. Barta András. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1977.

² Jorge Luis Borges „Pierre Ménard, A 'Don Quijote' szerzője” ford. Jánosházy György. in: J.L.B. *A titkos csoda* Bp., Európa Könyvkiadó. 1986. 72-84.

³ Szauder József „Szindbád születése” in: Krúdy Gyula, *A szerelmi bűvészinás* Bp., Magvető Könyvkiadó. 1960. 631-656. (továbbiakban SzJ)

⁴ L. pl. Szegedy-Maszák Mihály „Idő és tér Kemény Zsigmond regényeiben” *Literatura* 1976/2. 53-80.

Borisz Uszpenszkij *A kompozíció poétikája* ford. Molnár István. Bp., Európa Könyvkiadó. 1984.

Horváth Iván és Veres András (szerk.) *Ismétlődés a művészetben* Bp., Akadémiai Kiadó. 1980.

Fülöp László „Az idő funkciói (Boldogult úrfikoromban)” in: F. L. *Közeltetések Krúdyhoz* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1986. 356-384.

Gérard Genette *Narrative Discourse* Ithaca, Cornell University Press. 1980.

Tzvetan Todorov *The Poetics of Prose* Ithaca, Cornell University Press. 1977.

I. IDŐSZEMLELET ÉS ISMÉTLŐDÉS

¹ „Sokszor gondoltam arra, hogy legjobban egy geniális cigányprímáshoz lehetne hasonlítani, aki nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogyan muzsikálnak mások, csak úgy muzsikál, ahogy neki jólesik, a temperamentumból vagy a félöntudatából.” Schöpflin Aladár „Krúdy Gyula” in: *Krúdy világa* Gyűjtötte és írta Tóbiás Áron. Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1964. 299-302. 301. o.

² Krúdy más elbeszéléstípusai rövid megjegyzést érdemelnek:

1. Az ismétlődő és az egyedi viszonya

Krúdy más elbeszéléstípusai egyedi eseményekkel indulhatnak:

Egyszer éjjel Budán sétálgattam, egy régi szűk utcácskában.

A budai bakter (1903)

A fehérvári úton két lovag poroszkál Buda felé.

Egy csúnya lány álmaiból (1907)

Korvin, egy felsővidéki nemesember egy karácsony estén búcsút mondott falujának, Zelegócznak, búcsút a barátoknak, a komáknak és minden ismerősöknek: kinyújtózkodott, és minden nagyobb feltűnés nélkül meghalt.

Korvin lelke (1909)

Ebben a korszakban nagyon ritkák az olyan elbeszélések, melyek elejétől végig egyedi eseményekről számolnak be. Krúdy ismétlődésre épülő időszemlélete, ha nem akadályozza is meg, nagyon megnehezíti, hogy olyan elbeszélések is létrejöhessenek, melyek teljesen mellőzik a ciklikusságot. Olyan elbeszélés már több is akad, melyek egyedi eseményekkel indulnak, majd ismétlődő, a bevezetőnél korábbi eseményekkel folytatódnak. Előfordul olyan elbeszélés is, melynek bevezetése egy eseményről számol ugyan be, de a szövegből kiderül, hogy ez az esemény is része egy rendszeresen ismétlődő ciklusnak:

Elly korán reggel félrevonta a függőnyt atyja dolgozószobájának ajtajáról, és rémülten kiáltott föl:

— A papa ismét elszökött az éjszaka!

Dickens úr barátai (1907)

Az altábornagy szokása szerint egész délelőtt a piacokat járta.

Tavaszi (1907)

2. Hangulati elemek

Van olyan elbeszélése is Krúdynak, mely az elbeszélte történet szintjén csakis ismétlődő eseményekről számol be. Ez az elbeszélés, az *Egy öreg legény és házatája* (1900) szintén nem tartozik a dolgozatban tárgyalt típusokhoz, bár egyes jellemzői (pl. a leírás és a dialógus elhelyezkedése, aránya) nem állnak nagyon távol tőle. Az *Egy öreg legény és házatája* azonban még nagyon magán viseli Krúdy korábbi írásainak vonásait. Bár az elbeszélte történetben minden ismétlődik, ez nem jelenti azt, hogy az elbeszélésben ne olvasnánk egyedi eseményekről. Egyedi esemény az, ahogyan elbeszélő beszámol arról a pillanatról és hangulatról, amikor és amelyben a történetet elmondja:

Behunyom a szemem — és a múltból előlép ez a nagyon öreg ember, feszes magyar ruhás, kis természetű, és bogárfekete szemét rám szögezi...

Ugyanebből az évből származik a *Regény a bánatos Andrásról* c. elbeszélés, melyben az előadott történetet szintén saját hangulatának rendeli alá az elbeszélő:

Mit tehet az ember ködös, hosszú novemberi napon, amikor aludni nem tud; fázik, nyughatatlankodik, és a jó Isten sem tudná mivel megtalálni a kedvét? Hová lehet ilyenkor menni vénkutyakedvemmel? Leülök a kályha elé, és nézegetve a tüzet...

Egy oldalnyi, ehhez hasonló hangulati bevezető után pedig ezt olvashatjuk:

Azán a bánatos Andrásról gondolkozgattam, aki im bekocogtatott az ajtón. Ej, lám, én ezt a bánatos Andrást ismertem. Honnan is ismertem? Most már egészen világosan tudom, hogy ismertem; kis, deres, öreg ferfiú volt, aki...

3. Az elmondás körülményei

A dolgozatban tárgyalt elbeszéléstípusra már nem jellemző, hogy az elbeszélő beszámolna saját hangulatairól. Az már viszont a „mikszaáthos” korszak több elbeszélésében is előfordul, hogy a történet elmondásának körülményeiről olvashatunk. A *Családi legenda* (1907) több, mint kétharmad részét egy Sivirszky nevű ember mondja el utazás közben:

Késő ősze járt, és a nagy sárban lassan cuppogtak a lovak, Sivirszky pedig beszélt egész úton. Hát persze a völlegényről és a menyasszonyról esett a legtöbb szó. Sivirszky bőbeszédűen magyarázta:...

A kötetben soha meg nem jelent elbeszélések között viszonylag sok ilyen elbeszélés akad. Ezeket az elbeszéléseket nem könnyű kategorizálni, mert az elmondott történet legtöbbször a dolgozatban tárgyalt típusra hasonlít, a keret pedig, melyben a történet elhangzik, esetről-esetre változik. Előfordulnak terjedelmes bevezető részek, például *A régi asszony varázsában*, *Az eperjesi kutyavásár* viszont így indul:

Zathureczky mesélte a minap:...

4. Átmenet a tanú és a szereplő között

Csupán fokozat kérdése, hogy a Krúdy által szerepeltetett elbeszélő mikor válik saját történettel rendelkező szereplővé. A legtöbb elbeszélésben egyetlen célzás található arra, hogy az elbeszélő tanúja volt az eseményeknek. Hosszabb, az elbeszélőt is magában foglaló jelenetet olvashatunk az *őreg szekér, fakó hám* c. elbeszélés bevezetésében:

A zamróci határban lakott egy vén huszárcapitány, név szerint Sirotay Benedek. Hogy ma is ott lakik-e még? Nem valószínű, nem bizonyos, hisz én még gyerekkoromban ismertem az öreget. Tán még ő is meghalt azóta, mint annyi sokan már a világ kezdete óta. De hát ez csak feltevés. Lehet, ha a zamróci határban vinne az utam, Sirotayt pipázni látnám a háza előtt és így kiáltana felém:

— Mi hír Karthágóból? Verik-e a muszkát?

Ennél is többet tudunk meg az elbeszélőről a *Furcsa asszony* c. elbeszélésben, melynek befejezésében maga az elbeszélő — egy megyei tisztviselő — is színre lép. Ő is része annak a közösségnek, mely az özvegy Sárininál vizitáló ördög természetét firtatja. Amikor azonban az események színhelyére utazik, Barinkay főszolgabíró felvilágosítja, hogy az ördög és az ördögöt özvegy Sáriné házához szállító fekete fogat nem több, mint „falusi fantáziák terméke”. S végül találunk olyan elbeszéléseket is, melyekben az elbeszélő kezdettől mellékszereplője az eseményeknek. Az *Egy ebéd története* c. elbeszélés így indul:

Nemrégiben otthon jártam...

A kötetben ki nem adott elbeszélések között sok olyan elbeszélés van, melyben az elbeszélő is részt vesz a történetben. Valószínűnek látszik, hogy az elbeszélő szerepeltetésének számtalan fokozatát próbálta ki ekkoriban Krúdy. Bár elvben csupán fokozatnyi különbségekről van szó, önkényesen ugyan, de érdemes elkülöníteni a dolgozatban tárgyalt típustól azokat az elbeszéléseket, melyekben az egyes szám első személyben szóló elbeszélő egy-két mondatnál többször bukkan fel.

³ Kosztolányi Dezső „Krúdy Gyula” in: K. D. *Egy ég alatt* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1977. 242-251. 245. o.

⁴ Gérard Genette *Narrative Discourse* Ithaca, Cornell University Press. 1980. ✓

⁵ Sötér István „Krúdy és a megállított idő” in: Kabdebó Lóránt (szerk.) *Valóság és varázslat. Tanulmányok századunk magyar prózairodalmáról Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond születésének 100. évfordulójára* Bp., A Petőfi Irodalmi Múzeum — Népművelési Propaganda Iroda. 1979. 93-101. 99.

⁶ Katona Béla „Mikszáth égöve alatt” *It* 1979/1. 41-57.
A *Dáma* c. elbeszélésben a következőket olvashatjuk:

Bubis csak a fogát szívta. Az asszony makacs ellentállása végre is fölébresztette benne azt a bizonyos ostoba dacosságot, melyet legjobb volna magyar dachnak nevezni. Hiúság a fele, tunyaság a másik fele.

További példák találhatóak a lustaságra az *Ágyúgolyó* és az *Út a faluba* c.

elbeszélésekben.

⁷ Szintén csaknem találomra lehet idézni:

Volt a határunkban egy kisföldbirtok, amelynek gazdája még azok közül a régi birtokosok közül való volt, akik nem azért gazdálkodtak, mintha abból meg-
gazdagodni akartak volna, csak azért gazdálkodtak, mert egyebet nem csinál-
hattak.

Hét szilvafa

Volt egy falu Szabolcsban... Ah, volt, csak volt, ma már tán nincs is meg. Ha
meg is van, nem a régi falu az már.

A becsületes Gombos

A mai építőmesterek már nem szeretik úgy a szélkakast, mint a régiek.

A szurdoki szélkakas

Bizony mások voltak a régi asszonyok, lányok, mint a mostaniak.

Nagyanyáink divatja

⁸ A groteszkhez közelít az, ahogyan az elbeszélő összefoglalja a le-
tűnt életformát *A megye pávája* c. elbeszélésben:

[...] a rabok hordták a vizet a megyeház udvarára, a lovat elkötötték, a parasz-
tot deresre húzták, a nemes urat megnótázták: ennyiből állott a hajdani me-
gyei élet.

⁹ Füst Milán „Emlékezés Krúdy Gyulára” in: F. L. *Emlékezések és
tanulmányok* Bp., Magvető Könyvkiadó. 1967. 130-142. 141. o.

¹⁰ Todorov szerint „A novella (vagy legalábbis Boccaccio novellái)
soha nem írja le a kiinduló állapot megismétlődését.”
Tzvetan Todorov *The Poetics of Prose* Ithaca, Cornell University Press.
1977. 112. o.

Todorov (i. m. 111. o.) úgy véli:

A legkisebb teljes cselekményt az egyik egyensúlyi állapottól a másikig tartó
átmenet képezi. Az 'ideális' elbeszélő mű nyugalmi állapottal indul, melyet
valamilyen erő megzavar. Az egyensúlyi állapot felborul; az ellentétes irányba
ható cselekedet eredményeképpen helyreáll az egyensúly; a második egyen-
súlyi helyzet hasonlít az elsőre, de a kettő soha nem azonos. Következéské-
ppen az elbeszélő művekben két típusú epizód fordulhat elő. Az egyik (egyen-
súlyban lévő vagy egyensúlyhiányos) állapotot ír le, a másik az egyik állapottól
a másikhoz vezető átmenetet írja le. Az első típus viszonylag statikus és,
mondhatni, ismétlődő; korlátlanul ismétlődhetnek ugyanolyan fajtájú ese-
mények. Ezzel szemben a második dinamikus, és elvben csak egyszer mehet
végbe.

A dolgozatra az idézett gondolatok nem voltak minden hatás nélkül, ugyan-
akkor pár helyen talán felül kell vizsgálni az idézett szöveget. „[...] a második
egyensúlyi helyzet hasonlít az elsőre, de a kettő soha nem azonos.” Hol lehet

meghúzni a határt azonosság és hasonlóság között? A *Hét szilvafa* elején és végén leírt állapot azonos, vagy csak hasonló? Miben különböznek a hasonló, az azonos és az ugyanolyan fajtájú események? Lehet-e többes számban álló főnevet az „azonos” után tenni? Ha igen, akkor a *Hét szilvafa* kétségkívül azonos eseményekről számol be, jóllehet még a szereplők sem azonosak, de ez Krúdy időszemléletének keretei között nem okoz problémát, mert az egyének nem pótolhatatlanok. Ha nem lehet többes számban álló főnevet tenni az „azonos” után, akkor csak az önazonosság létezik, és még az „ugyanolyan fajtájú események” kifejezés sem mentes az önellentmondás gyanújától. Ebben az esetben viszont azt kell megemlítenünk, hogy Krúdy elbeszéléseiben az önazonosság nem triviálisan adott. (vö. *Szép asszony papucs*) Ugyanennek a kérdésnek a másik oldala: „[...] a második dinamikus, és elvben csak egyszer mehet végbe.” Mit jelent az, hogy „elvben”? A *Selyemszoknya*, vagy a *Marosi örökösei* c. elbeszélésekben mintha ugyanazt a kiinduló helyzetet egymás után többször is fel lehetne borítani, más esetekben a kiinduló helyzet fel sem borul, bár sok minden történik. Az idézett szöveg megfontolandó ugyan, de nem vesz tudomást arról, hogy az „azonosság”, a „hasonlóság”, az „ugyanolyan fajtájú esemény”, az „állapot” stb. nem univerzális és standard jelentésű szavak, hanem jelentésük és összefüggéseik írónként, szövegenként változhatnak. Bonyolítja helyzetet, hogy a *Hét szilvafában* igenis van radikális átalakulás, de nem a cselekményben, hanem az események megítélésében.

¹¹ Van aki úgy véli, hogy a jelentés később már nem módosul.

James Phelan *Worlds from Words: A Theory of Language in Fiction*
Chicago and London, The University of Chicago Press. 1981. 17. o.

¹² Ha Krúdy a gyerekkorról ír, akkor sem a fejlődés érdeklí, s még kevésbé lehet a „gyerekkor írói felfedezése”-ről beszélni, vagy arról, hogy Krúdy „mint drága kincset mutatja fel az emléket.”

Bori Imre *Krúdy Gyula Újvidék*, Forum Könyvkiadó. 1978. 45. o.
A lusta Gaálokban például ezt olvashatjuk:

A Gaálok szinte kíváncsian lesték, figyelték a nagyfejű gyerek fejlődését. Mintha folyton jeleket véltek volna észrevenni, amelyek azt jelezték, hogy ebből a gyerekből kiváló férfiú lesz. Például a kis Gyurka már hatesztendőskorában megismerte a kalendárium lapjain a nagy B betűt. A Gaálok össze-súgtak: ez aztán a gyerek! Később, mikor már harangozni is megtanult, és a falusi mester többé megverni nem bírta, a Gaálok elhatározták, hogy városi iskolába küldik a gyereket [...]

¹³ A változatlan ismétlődés, így vagy úgy, később is foglalkoztatta Krúdyt. A *Napraforgóban* találjuk ezt a részletet:

Almos úr egy napon meghalt.

Ezt minden esztendőben megcselekedte, amikor Evelin kisasszonyt huzamosabb ideig látta s rátört a szerelem.

A következő idézet a *Hét bagoly*ből származik:

Aztán halkan szégyenkezve, mintha valami gyengeséget árulna el, így fejezte be szavait:

— Még volna egy kérésem, amelyet azonban nem muszáj teljesíteni. Szeretném, ha Fonnyadi úr néha az ablak alatt elkiáltaná magát: Donauwasser! Amint a régi Pesten kiáltották a vízárusok.

A következő — az *Utolsó szivar az Arabs szürkénél* c. elbeszélésből származó — részletekre felfigyelve, Voigt Vilmos „kis logikátlanság”-ról beszélt, Szegedy-Maszák Mihály viszont tagadta, hogy gondatlanságról lenne szó:

A fiatalember, amint az ezredet megpillantá, oly rémületet fejezett ki tekintetével, mintha az ördöggel vagy a halállal találkozott volna. A pohár kicsusszant ujjai közül, és sikoltva törött el a görbe padlón, pedig ezeket a pohárkákat rendszerint vastag üvegből öntik. [...]

János nem értette mindjárt a szót, mert nem volt beszélyíró, aki nyomon követhetné egy ezredes gondolatait, de lassan észbekapott, és pálinkát töltött egy pohárkába, talán éppen abba, amelyet az imént az ismeretlen, fiatal úr elejtett.

Nem Voigt volt az egyetlen, aki úgy látta, hogy logikátlanság — vagy netán sajtóhiba — következésképpen kerülhetett a szövegbe a kifogásolt rész. A Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kötetben (Krúdy Gyula *Válogatott novellák* s.a.r. Szabó Ede. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1957.) a kritikus helyen a következőket találjuk: „[...] és pálinkát öntött egy pohárkába, talán éppen olyanba, amelyet az imént [...]” Ki tudja, talán még az is lehet, hogy a sajtó alá rendező jól tette, hogy vette a bátorságot, és diszkrétan belejavitott Krúdy szövegébe, mindenesetre a *Nyugatban* (1927. aug. 16-án, s nem 1-jén, mint ezt Gedényi Mihály bibliográfiája feltünteti) a kissé „logikátlan” szöveg jelent meg. Szabó Ede 1990-ben megjelent újabb Krúdy-kiadásában (Krúdy Gyula *Válogatott novellái* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1990.) ismét az eredeti szöveget olvashatjuk. Lehet, hogy a *Napraforgóból* idézett részlet is „kis logikátlanság”-ról árulkodik? Vagy a *Korvin lelke* is, mely a következő szavakkal végződik:

A halott még mozdult néhányat, aztán véglegesen, csendesen meghalt.

Voigt Vilmos „Szegmentumszekvencia-típusok a négy novellában és ezek ideológiai következményei” in: Hankiss Elemér (szerk.) *A novellaelemzés új módszerei* Bp., Akadémiai Kiadó. 1971. 105-119. 112. o.

Szegedy-Maszák Mihály „Metaforikus szerkezet a Kosztolányi- és Krúdy-novellában” i. m. 65-71. 70. o.

Gedényi Mihály *Krúdy Gyula (Bibliográfia)* Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum. 1978.

II. AZ ELBESZÉLÉS ÉS A METAFORA

¹ Ivor Armstrong Richards *The Philosophy of Rhetoric* Oxford University Press. 1936.

Cleanth Brooks *The Well Wrought Urn* London, Methuen. 1968.

² „legfontosabb a metaforák használata, mert csak ezt nem lehet másoktól eltanulni, ez a tehetség jele. A jó metaforák használata a hasonló vonások felismerésén alapul.”

Arisztotelész *Poétika* ford. Sarkady János. Magyar Helikon. 1974. 54. o.

³ Paul Ricoeur *The Rule of Metaphor* Toronto, University of Toronto Press. 1977. 18. o.

⁴ Herbert Read *English Prose Style* London, G. Bell and Sons. 1963. 24. o.

⁵ i.m. 26. o.

⁶ Hayden White *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* Baltimore, Johns Hopkins University Press. 1973.

Algirdas Julien Greimas *Sémantique structurale* Paris, Seuil. 1966.

Marc Eli Blanchard *Description: Sign, Self Desire* The Hague, Mouton. 1980.

⁷ Mihail Mihajlovics Bahtyin „Dosztojevszkij poétikájának problémái” in: M. M. B. *A szó esztétikája* Bp., Gondolat. 1976. 29-149. (továbbiakban MMB).

Max Black „Metaphor” in: M. B. *Models and Metaphors* Ithaca, Cornell University Press. 1962. 25-47. (továbbiakban MB).

⁸ MB. 37-40.

⁹ MMB. 115. o.

¹⁰ i. m. 88. o.

¹¹ i. m. 98. o.

¹² Michael J. Apter „Metaphor as Synergy” in: David S. Miall (szerk.) *Metaphor: Problems and Perspectives* Sussex, Harvester Press. 1982. 55-70. 56. o.

¹³ MMB. 62. o.

¹⁴ Peter K. Garrett *The Victorian Multiplot Novel* New Haven and London, Yale University Press. 1980.

¹⁵ i.m. 8. o.

¹⁶ Noam Chomsky *Aspects of the Theory of Syntax* Cambridge, Mass., 1965. 3. o.

¹⁷ Ferdinand de Saussure *Bevezetés az általános nyelvészetbe* Bp., Gondolat. 1967. 38.o.

¹⁸ „Linguistic theory is concerned primarily with an ideal speaker-listener, in a completely homogeneous speech-community [...]” „This seems to me to have been the position of the founders of modern linguistics, and no cogent reason for modifying has been offered.” Chomsky, uo.

¹⁹ vö.: Douglas Berggren „A mítosztól a metaforáig” *Helikon* 1990/4 390-406.

²⁰ Saussure, i.m. 30. o.

²¹ i.m. 38. o.

²² William Labov *Sociolinguistic Patterns* Philadelphia, University of Pennsylvania Press. 1972. 185. o.
William Labov *The Social Stratification of English in New York City* Washington, Center for Applied Linguistics. 1966.

²³ Telegdi Zsigmond „Egy fordulópontra a grammatika történetében: a hagyományos nyelvtan bírálata és megújításának programja Saussure előadásában” in: Telegdi Zsigmond (szerk.) *Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet* Bp., Tankönyvkiadó. 1972. 7-31. 11. o.

²⁴ Antoine Meillet „Differenciálódás és egységesülés a nyelvek körében” in: Antal László (szerk.) *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény. V. Első kötet* (továbbiakban: AL) 69. o.

²⁵ J. R. Firth „The Semantics of Linguistic Science” in: J. R. F. *Papers in Linguistics 1934-1951* London, Oxford University Press. 1957. 139-147. 144. o.

²⁶ Antoine Meillet „A nyelvek rokonságának problémája” in: AL. 41. o.

- ²⁷ Antoine Meillet „Differenciálódás és egységesülés a nyelvek körében” in: AL. 67-80. 70. o.
- ²⁸ Antoine Meillet „A nyelvek rokonságának problémája” in: AL. 39-56. 41. o.
- ²⁹ Antoine Meillet „Az általános nyelvészeti tanulmányok jelenlegi állása” in: AL. 11-21. 20. o.
- ³⁰ Leonard Bloomfield *Language* London, George Allen and Unwin. 1935. 76. o.
- ³¹ i.m. 82. o.
- ³² Edward Sapir *Language. An introduction to the Study of Speech* Harcourt, Brace and Co. New York 1949. 148. o.
- ³³ i.m. 147. o.
- ³⁴ Bloomfield *Language* 322. o.
- ³⁵ Edward Sapir „The Status of Linguistics as a Science” in *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality* (szerk.) David G. Mandelbaum. Berkeley and Los Angeles, University of California Press. 1949. 160-166. 162. o.
- ³⁶ „The Grammarian and his Language” i. m. 150-159. 153. o.
- ³⁷ Edward Sapir „A nyelv” in: E. S. *Az ember és a nyelv* 7-42. 12. o.
- ³⁸ Max Black „Linguistic Relativity: The Views of Benjamin Lee Whorf” in: MB. 244-257.
- ³⁹ Max Black *The Labyrinth of Language* Pelican. 1969. 64.o.
- ⁴⁰ Leonard Bloomfield, i.m. 278. o.
- ⁴¹ Max Black „A metafora” *Helikon* 1990/4 432-447. 447. o.
Menachem Dagut „Semantic ‘Voids’ as a Problem in the Translation Process” *Poetics Today* 2 (1981) 61-71.
- ⁴² Charles F. Hockett *A Course in Modern Linguistics* New York, Macmillan. 1958.

⁴³ i. m. 321. o.

⁴⁴ i. m. 322. o.

⁴⁵ Uriel Weinreich, William Labov, and Marvin I. Herzog „Empirical Foundation for a Theory of Language Change” in: W. P. Lehmann — Yakov Malkiel (szerk.) *Directions for Historical Linguistics* Austin, University of Texas Press. 97-195. 121. o.

⁴⁶ Hockett, i. m. 331-332. o.

⁴⁷ Uriel Weinreich „Mid-century Linguistics: Attainments and Frustrations” *Romance Philology* 13 (1959) 320-341. 339. o.

⁴⁸ C. F. Voegelin — Zellig S. Harris „Methods for Determining Intelligibility among Dialects of Natural Languages” *Proceedings of the American Philosophical Society* 95 (1951) 322-329.

⁴⁹ Például: James Manns „Metaphor and Paraphrase” *British Journal of Aesthetics* 15 (1975) 358-366.

Philip Tureczky „Metaphor and Paraphrase” *Philosophy and Rhetoric* 21 (1988) 205-219.

Rita Nolan *Foundations for an Adequate Criterion of Paraphrase* The Hague, Mouton. 1970.

Thomas M. Olszewsky (szerk.) *Problems in the Philosophy of Language* New York, Holt, Rinehart and Winston, 1969.

Christopher M. Bache „Paraphrase and Paraphrasing Metaphors” *Dialectica* 35 (1981) 307-326.

⁵⁰ Uriel Weinreich „Lehetséges-e strukturális dialektológia?” in: Szépe György (szerk.) *A nyelvtudomány ma Bp., Gondolat.* 1973. 395-416. 398. o.

⁵¹ i. m. 395. o.

⁵² i. m. 398. o.

⁵³ i. m. 397. o.

⁵⁴ Uriel Weinreich „Is a Structural Dialectology Possible?” *Word* 10 (1954) 388-400. 392. o.

⁵⁵ Weinreich „Lehetséges-e...” 398. o.

⁵⁶ „Az ugyanazon szó két alkalmazása közötti kapcsolat nem a materiális azonosságon, nem is a jelentések pontos hasonlóságán alapul [...]”

Ferdinand de Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe* Bp., Gondolat. 1967. 140. o.

⁵⁷ Weinreich „Lehetséges-e...” 389. o.

⁵⁸ Weinreich, Labov, Herzog „Empirical...” 100. o.

⁵⁹ i. m. 101. o.

⁶⁰ uo.

⁶¹ Labov *The Social...*

⁶² Peter Trudgill *The Social Differentiation of English in Norwich*
Peter Trudgill *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*
Penguin. 1983.

Charles-James N. Bailey *Variation and Linguistic Theory* Arlington, Center for Applied Linguistics. 1973.

⁶³ Jean Aitchison *Language Change: Progress or Decay* Fontana. 1981.

⁶⁴ M. A. K. Halliday „Anti-Languages” *American Anthropologist* 78 (1976) 570-584.

M.A.K. Halliday *System and Function in Language: Selected Papers* (szerk.)
Gunther R. Kress London, Oxford University Press. 1976.

⁶⁵ „I would point out that the somewhat analogous notions previously coupled with the French words *langage*, *langue*, and *parole* in the work of de Saussure under the influence of Durkheimian sociology are not satisfactory philosophical basis for the techniques of linguistic analysis I have in mind. They do not accord with the philosophy or general theory of language here put forward. Moreover, in emphasizing the systemic nature of language, I do not propose an *a priori* system of general categories by means of which the facts of all languages can be stated. Various systems are to be found in speech activity and when stated must adequately account for such activity. Science should not impose systems on languages, it should look for systems in speech activity, and, having found them, state the facts in a suitable language.”

J. R. Firth „The Semantics of Linguistic Science” in: J. R. F. *Papers in Linguistics 1934-1951* London, Oxford University Press. 1957. 139-147. 144.

⁶⁶ Halliday „Anti-Languages” 582. o.

Az is érdekes, amit Halliday más helyen ír: „Different social groups tend to associate different kinds of meaning with a given social context; they have different concepts of the semiotic structure of the situation. What one group interprets as an occasion for a public declaration of private faith may be seen by second group as an exchange of observations about the objective world, and by a third group as something else again — as a game, for example.”

M. A. K. Halliday *Language as Social Semiotic* Baltimore, University Park Press. 1978. 161. o.

⁶⁷ Halliday „Anti-Languages” 575. o.

⁶⁸ i. m. 578. o.

⁶⁹ i. m. 582. o.

⁷⁰ James Bogen „Metaphors as Theory Fragments” *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 37 (1978) 177-188.

⁷¹ J. P. Thorne „Generative Grammar and Stylistics Analysis” in: John Lyons (szerk.) *New Horizons in Linguistics* Penguin. 1970.

⁷² Roman Jakobson „Nyelvészet és poétika” in: R. J. Hang — *Jel — Vers* Bp., Gondolat. 1972. 229-276.

Paul Ricoeur *The Rule of Metaphor* Toronto, University of Toronto Press. 1977.

⁷³ Max Black „Meaning and Intention: An Examination of Grice’s Views” *New Literary History* 4 (1973) 257-279.

Max Black „Austin on performatives” *Philosophy* 38 (1963) 217-226.

⁷⁴ Max Black *The Labyrinth of Language* 66. o.

⁷⁵ Jerrold J. Katz — Jerry A. Fodor „The Structure of a Semantic Theory” 39 (1963) 170-210. 176. o.

⁷⁶ Max Black *The Labyrinth of Language* 74-75. o.

⁷⁷ Donald Davidson „A metaforák jelentéséről” *Helikon* 1990/4 448-465. 449. o.

⁷⁸ Max Black *The Labyrinth of Language* 131-132. o.

- 79 i. m. 22. o.
- 80 Max Black „A metafora” 434. o.
- 81 i. m. 442. o.
- 82 uo.
- 83 uo.
- 84 Bogen „Metaphors...” 182. o.
- 85 J. Lawrence „Plants Have Feelings Too...” *Organic Gardening and Farming* 64 (1971) [hiányzik az oldalszám].
- 86 Mihail Mihajlovics Bahtyin „A szó a költészetben és a prózában” in: MMB 173-215. 184. o.
- 87 „Marxizmus és nyelvfilozófia” in: Mihail Mihajlovics Bahtyin *A beszéd és a valóság* Bp., Gondolat. 1986. 193-350. 198. o.
- 88 i. m. 200. o.
- 89 i. m. 222. o.
- 90 Bahtyin „A szó a költészetben...” 202. o.
- 91 M. M. Bakhtin „Discourse in the Novel” in: M. M. Bakhtin *The Dialogic Imagination* Austin and London, University of Texas Press. 1981. 259-422. 308.o.
- 92 i. m. 356. o.
- 93 Bahtyin „A szó a költészetben...” 199. o.
- 94 „From the point of view of systems of signs, which after all is the point of view which matters when dealing with signs, the earlier and the later sign are wholly disparate.”
Jonathan Culler *Saussure* Fontana/Collins. 1976. 40. o.
- 95 M. M. Bakhtin „Discourse in the Novel” 282, 291, 295. o.
- 96 Bahtyin „A szó a költészetben...” 175. o.

- ⁹⁷ i. m. 183-184. o.
- ⁹⁸ M. M. Bakhtin „Discourse in the Novel” 305. o.
- ⁹⁹ Mihail Mihajlovics Bahtyin „A regénynyelv előtörténetéhez” in: MMB 217-256. 250. o.
- ¹⁰⁰ Charles Dickens *Kis Dorrit* Bp., Révai. 1910. I. kötet. 38.
- ¹⁰¹ i. m. 93. o.
- ¹⁰² i. m. II. kötet. 298-299.
- ¹⁰³ Fónagy Iván „Metafora” in: Király István (főszerk.) *Világirodalmi Lexikon* Bp., Akadémiai Kiadó. 8. kötet. 300-331.
- ¹⁰⁴ i. m. 313. o.
- ¹⁰⁵ John Locke *Értekezés az emberi értelemről* Bp., Akadémiai Kiadó. 1979. Második kötet. 115. o.
- ¹⁰⁶ Nelson Goodman és Paul Ricoeur a kategória-tévesztés Gilbert Ryle által adott definícióját találónak vélik a metaforára is: „[...] presentation of facts belonging to one category in the idioms appropriate to another”. Gilbert Ryle *The Concept of Mind* London, Hutchinson. 1949. 16. o.
- „[...] az egyik kategóriába tartozó tényeket valamilyen más kategóriának megfelelő kifejezésmódokkal írják le.”
- Gilbert Ryle *A szellem fogalma* Bp., Gondolat. 1974. 10. o.
- Nelson Goodman *Languages of Art* Indianapolis, Bobbs-Merrill. 1968. 73. o.
- Paul Ricoeur *The Rule of Metaphor* Toronto, University of Toronto Press. 1977. 21, 197. o.

III. AZ ELBESZÉLÉSTÍPUS JELLEMZŐ NÉZŐPONTJAI

- ¹ vö. Paul Ricoeur *The Rule of Metaphor* 312. o.
- ² Herczeg Gyula *A modern magyar próza stílusformái* Bp., Tankönyvkiadó. 1979.
- ³ i. m. 56. o.

⁴ i. m. 237. o.

⁵ i. m. 239. o.

⁶ i. m. 240. o.

IV. „EGY FOLYTON MEGÚJULÓ ÉS FOLYTA- TÓDÓ REGÉNY”

¹ Kosztolányi Dezső *Krúdy Gyula* 245. o.

V. A KORABELI SAJTÓBÍRÁLATOK

¹ *Új Idők*, 1914. november 15. *A víg ember bús meséiről*

² *Vasárnapi Újság* 1911. július 16. *A podolini takácsnéről*

³ *Művészvilág* 1900. II. köt. 5. *A víg ember bús meséiről*

⁴ *Pesti Hírlap* 1907. március 31.

⁵ *Kis Magyar Alföld* 1911. október 22. P-Y F-C aláírás, Kozocsa Sándor szerint Putnoky Ferenc.

⁶ Hevesi András „Krúdy Gyula” in: *Krúdy világa* 305-312. 306. o.

⁷ *Katholikus Szemle* 1900. 179-180. o.

⁸ *Magyar Szemle* 1906. március 29.

⁹ *Pesti Napló* 1907. április 6.

¹⁰ *Hét* 1907. december 22.

¹¹ *Vasárnapi Újság*, 1909. november 7.

¹² *Vasárnapi Újság* 1907. április 7.

¹³ *Új Idők*, március 31.

¹⁴ *Magyar Figyelő* 1912. I. kötet. 284-286. o.

¹⁵ *Új Idők*, 1907. március 31.

¹⁶ *Vasárnapi Újság*, 1912. június 30.

¹⁷ *Vasárnapi Újság*, 1912. március 3.

¹⁸ *Új Idők*, 1918. június 6.

¹⁹ Kemény Simon uo.

²⁰ Lovik Károly *Új Idők*, 1912. május 12.

VI. AZ UTÓKOR VÉLEMÉNYE A „MIKSZÁTHOS” KORSZAKRÓL

¹ Kelemen László *Krúdy Gyula* Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Szeged. 1938. (továbbiakban: KL).

² i. m. 9-10. o.

³ i. m. 36. o.

⁴ *A Szent Péter esernyőjét hasonlítja az Egy sikkasztás története c. Krúdy-elbeszéléshez.* 39. o.

⁵ i. m. 36-37.

⁶ i. m. 38-39.

⁷ Bori Imrénél és Fábri Annánál találni hasonló gondolatokat. Vö.: Bori Imre *Krúdy Gyula Újvidék*, Forum Könyvkiadó. 1978. (továbbiakban: BI) 32. o.
Fábri Anna *Ciprus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben* Bp., Magvető. 1978. (továbbiakban: FA) 23. o.

⁸ Sótér István „Krúdy Gyula” in: S. J. *Játék és valóság* Bp., Hungária Könyvkiadó. 1946. 122-134. 126-127.

⁹ i. m. 127. o.

¹⁰ i. m. 128. o.

¹¹ i. m. 131. o.

¹² Schöpflin Aladár „Krúdy Gyula” in: *Krúdy világa* Gyűjtötte és írta Tóbiás Áron. Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1964. 299-302. 301. o.

¹³ Király István *Mikszáth Kálmán* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1960. 468. o.

¹⁴ i. m. 469. o.

¹⁵ i. m. 468. o.

¹⁶ Sótér István *Krúdy Gyula* in: Krúdy Gyula *Hét bagoly — Boldogult úrfikoromban* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1954. I-XXVI. o. II.

¹⁷ i. m. III. o.

¹⁸ i. m. VI.

¹⁹ i. m. VII. o.

²⁰ Sótér i. m. VIII. o., Király i. m. 468. o.

²¹ u. o.

²² Szabó Ede *Krúdy Gyula* in: Krúdy Gyula *Válogatott novellák* s.a.r. Szabó Ede. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1957.

²³ i. m. 18. o.

²⁴ uo.

²⁵ i. m. 20. o.

²⁶ Szabó Ede *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1970.

²⁷ Szauder József „Szindbád születése” in: Krúdy Gyula *A szerelmi bűvészinás* Bp., Magvető Könyvkiadó. 1960. 631-656. (továbbiakban: SzJ).

²⁸ Szauder József „Krúdy-hősök” *Újhold* 1948. II-V. 80-89.

²⁹ i. m. 81. o.

³⁰ i. m. 84. o.

³¹ i. m. 89. o.

32 i. m. 80. o.

33 uo.

34 i. m. 82. o.

35 SzJ. 644. o.

36 i. m. 647, 650. o.

37 i. m. 653. o.

38 i. m. 648, 650, 651, 653. o.

39 i. m. 652. o.

40 i. m. 637, 651. o.

41 i. m. 633. o.

42 i. m. 639. o.

43 i. m. 649. o.

44 i. m. 647-650. o.

45 i. m. 644. o.

46 pl.: „fokról-fokra változó tartalom és szemlélet” i. m. 640, o.

„Az ironikus-kritikai látásmód, melynek izmosodása egyre súlyosabbá tette a társadalmi eredetű vágyak nyomását a múltban álmódzókon, annyire, hogy cselekvésüket céltalan, de annál jellemzőbb gesztusokká bágyasztotta el, s egyre inkább nyitogatta a jelenbe-zárt karakter határait is a múlt rögeszméi, hóbortjai, álmai vagy kísértetei felé [...]” i. m. 652. o.

47. A *Souvenir de Pesth*ből „már hiányzik az ábrándot, kísértet-legendát, rögeszmét létrehozó környezet, társadalom rajza, mely az *Ut a faluba* címűben még megvolt.” i. m. 643. L.még 644, 647, 649, 651. o.

48 i. m. 633. o.

49 i. m. 641. o.

50 i. m. 642. o.

- 51 i. m. 647. o.
- 52 i. m. 644. o.
- 53 i. m. 649. o.
- 54 *Egyetértés* 1897. július. 18.
- 55 SzJ. 650. o.
- 56 i. m. 642. o.
- 57 Diószegi András *Krúdy és elődei. Turgenyev magyar követői in: Megmozdult világban* Bp., Szépirodalmi. 1967. ✓
- 58 Karinthy Frigyes *Tanár úr kérem* Bp., Móra Kiadó, 1972. 42. o.
- 59 Czine Mihály „Krúdy Gyula” in: Sötér István (főszerk.), Szabolcsi Miklós (szerk.) *A magyar irodalom története* 5. kötet Bp., Akadémiai Kiadó. 1965. 370-388.
- 60 i. m. 374. o.
- 61 i. m. 375. o.
- 62 uo.
- 63 Katona Béla *Krúdy Gyula pályakezdése* Bp., Akadémiai Kiadó. 1971.
- 64 Katona Béla „Mikszáth égőve alatt” It. 1979/1. 41-57. (továbbiakban: KB)
- 65 KB. 42. o.
- 66 i. m. 44. o.
- 67 i. m. 44. o.
- 68 i. m. 44. o.
- 69 i. m. 45. o.
- 70 i. m. 52. o.

- 71 i. m. 48-49. o.
- 72 Bori Imre *Krúdy Gyula Újvidék*, Forum Könyvkiadó. 1978.
- 73 i. m. 30-31. o.
- 74 i. m. 32. o.
- 75 i. m. 32. o.
- 76 i. m. 37-40. o.
- 77 SzJ. 644-645. o.
- 78 BI. 33. o.
- 79 i. m. 45. o.
- 80 FA 23-24. o.
- 81 i. m. 20. o.
- 82 Lovass Gyula „A novella” in: *Kilenc hős visszatér* Magvető Kiadó, Bp., 1973. 513-521.
- 83 KL. 42. o.
- 84 KB. 44. o.
- 85 Lovass i. m. 516. o.
- 86 i.m. 516. o.
- 87 i.m. 521. o.
- 88 Fülöp László *Közelítések Krúdyhoz* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1986. (továbbiakban: FL)
- 89 FL. 265. o.
- 90 i. m. 262. o.
- 91 i. m. 287. o.
- 92 i. m. 271, 291. o.

93 i. m. 271. o.

94 i. m. 271. o.

95 i. m. 359. o.

96 i. m. 360. o.

97 i. m. 363-364. o.

98 i. m. 88, 92. o.

99 i. m. 119. o.

100 Szauder egyrészt mint „tűnékeny aktus”-ról beszél a cselekvésről (634.o.), másrészt az időtlenség kialakulásáról szól.

101 KL. 41. o.

102 KB 46. o.

103 i. m. 49-53. o.

104 Kemény Gábor „Krúdy pályafordulatához. A vörös postakocsitól a 'pesti regények'-ig” *Literatura* 1976/3-4. 19-24. 21. o.

105 Barta András „Krúdy kritikai utókora” *ItK* 206-211. 208. o.

106 Barta András „Egy határtalan életmű határai” *Valóság* 1968/9 90-96. 91. o.

107 Barta „Egy határtalan...” 95. o.

108 Barta András-Katona Béla „Bibliográfiai tájékoztató” in: Krúdy Gyula *A fehér lábú Gaálné Első kötet* Bp., Magvető Könyvkiadó. 1959. 639-644. 640. o.

109 uo.

110 Barta András „Tájékoztató” in: Krúdy Gyula *Pókhálós palackok* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1977. 613-614.

111 i.m. 614.

¹¹² uo.

¹¹³ Czére Béla *Krúdy Gyula* Bp., Gondolat. 1987. 8.o.

¹¹⁴ i.m. 12. o.

¹¹⁵ i.m. 20. o.

¹¹⁶ i.m. 33. o.

¹¹⁷ uo.

¹¹⁸ i.m. 35. o.

VII. A SZAKIRODALOM STÍLUSA

¹ Schöpflin 420. o.

² Schöpflin Aladár *A magyar irodalom története a XX. században*
Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest. 1937. 198-199. o.

³ Sötér *Krúdy* 122-123.o.

⁴ KL. 42. o.

⁵ KL. 39. o.

⁶ KB. 88. o., Czine 373. o., Czére 24., 26. o.

⁷ KB. 46. o.

⁸ Király 468. o.

⁹ Szabó Ede *Krúdy* (bevezető) 20. o.

¹⁰ FA. 19. o.

¹¹ SzJ. 653. o.

¹² Diószegi 78. o.

¹³ uo.

¹⁴ FA. 31. o.

- ¹⁵ Szabó 17. o.
- ¹⁶ SzJ. 633. o.
- ¹⁷ KB. 50. o.
- ¹⁸ BI. 32. o.
- ¹⁹ FA. 21. o.
- ²⁰ Czére 37. o.
- ²¹ i.m. 35., 37. o.
- ²² Szabó 20. o.
- ²³ Szabó 87-88. o.
- ²⁴ KB. 46. o.
- ²⁵ BI. 32. o.
- ²⁶ i.m. 42. o.
- ²⁷ Schöpflin 421. o.
- ²⁸ Schöpflin *A magyar...* 201
- ²⁹ in: *Kilenc hős visszatér* 489-498. 493. o.
- ³⁰ i.m. 492. o.
- ³¹ Szabó 20. o.
- ³² Lovass 495. o.
- ³³ Kosztolányi Dezső „Mikszáth Kálmán” in: *Látjátok, feleim* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1976. 226-240. 237. o.
- ³⁴ Szabó 19. o.

VIII. BIBLIOGRÁFIAI PROBLÉMÁK

¹ Krúdy Zsuzsa (szerk.) Krúdy Gyula *Gordonkázás* Magyar Helikon, Bp., 1978. 9.o.

² Nagy Endre *Egy város regénye* Magvető, Bp., 1978. 13-14.o.

KRÚDY IDÉZETT, EMLÍTETT MŰVEI

- A báróné pipái 15,
- A becsületes Gombos 24, 28, 108, 150
- A budai bakter 147
- A bujdosó földesuraságról 24, 52, 56,
- A buji legendákból 25-26, 78, 106, 110, 119, 143
- A cirkuszkirály 20, 89
- A fehérlábú Gaálné 16, 24, 59, 91
- A főispán ebédei 12, 14, 18, 26, 57, 76, 143
- A furcsa asszony 50,
- A furfangos kísértet 24, 61, 143
- A Gaálok álma 63-64, 67, 77
- A Gaálok öröksége 63
- A Gaálok bolondságaiból 106
- Agarak és lovak 142
- A geszterédi agarak 47
- A halott hercegnő 29-31, 119, 132
- A hetedik szilvafa 67-68, 119
- A hídon 30
- A híres Gaál kisasszonyok 58, 76
- A holt asszony udvarlója 71-72, 124
- A hóbortos Kaveczky 57
- A kaftán 56-57, 59
- Aki örökké haldoklik 18
- A költő megjelen 141
- A királynő főztje 91
- A Krúdy Kálmán bácsi viselt dolgai 133
- A legnagyobb bolond 16-17, 26-27, 53, 108, 116
- A lengyel korona 76, 79
- A lord 17
- A ló meg a szoknya 23, 51, 59-61, 64-67, 77
- A lusta Gaálok 14, 17-19, 21-22, 52, 59, 62-63, 67, 119
- A lyukas tallér 7
- A másvilági csizma 15

A megye özvegye 18, 28, 52, 68-70, 110
 A megye pávája 13, 24, 67, 119, 150
 A megye vizslája 17, 22,
 A nagyehető Simkó 143
 A nagyehető Simkovics 24, 143
 A nevetés 143
 A notesz-könyvemből 27,
 A pesti svihák 135
 Aranykéz fogadó 140
 A régi asszony varázsa 148
 A régi magyar élete 143
 A szurdoki szélkakas 17, 150
 A tarlók romantikája 137
 A tunya Zathureczky 14-15, 21, 108
 Augusztus végén 135, 137
 A várasszony 59
 A vonaton 140
 Az apró dzsentrí Sűvöltőn 29,
 Az aranyarkantyús vitéz legendája 15, 89, 102
 Az ágyúgolyó 58, 91, 107, 129-130, 149
 Az eperjesi kutyavásár 148
 Az édes messzi múlt 136
 Az ördögös ködmön 24, 58-59
 Az ördögös kutya 55-56, 78-79
 Az ősök 56
 Az utolsó futóbetyár 18, 21-22, 58, 96
 Az utolsó nagy rabló 58
 Az utolsó vendég 24, 49, 62-63, 76
 A zshivány Barzó 17, 55-56, 59
 Ábrándozás 7, 103
 Bánki 119
 Boldogult úrfikoromban 53-54, 113
 Családi legenda 148
 Csörsz 20-22, 24
 Dal arról a bizonyos szőke művésznőről 135
 Dáma 55-56, 149
 Dickens úr barátai 147
 Egy bolondos végrendelet 14
 Egy csúnya lány álmaiból 147
 Egy ebéd története 149
 Egy Gaál legenda vége 132
 Egy ifjú vallomásaiból 138
 Egy jeles mulattatóról 14, 24
 Egy öreg legény és házatája 102, 147-148

Egy rossz leányról 143
 Egy sikkasztás története 24
 Egy végzett földesúr történetéből 128
 Első utazás 30-31
 Ének a halhatatlanságról 141
 Falu a nádasban 17, 26
 Gaál Anna álma 57
 Gyalogösvény 137
 Hamis bankó 59, 77-78
 Hét bagoly 114, 152
 Hét szilvafa 12, 15-16, 18, 21-22, 49-50, 80, 107-108, 129, 131-132,
 150-151
 Hogyan veszett el a lengyel korona? 53
 Hol lakik Krotvai? 56
 Jézuska csizmája 7
 Kázmér 78-79
 Koldus-királyfi 135
 Korvin lelke 147
 Középkor 132
 Magyar papok 143
 Marosi örökösei 151
 Mária segíts 141
 Mihály csizmája 55-56
 Milyenek az asszonyok? 23, 79
 Milyenek a férfiak? 79
 Nagyanyáink divatja 150
 Nagy Pali története 136
 Napraforgó 151
 Névtelen csárda 7, 103
 Nyíri pajkosok 91
 Nyíri hangok 143
 Öreg írkokok szobájából 91
 Öreg szekér, fakó hám 52, 119, 148-149
 Pali bácsi 135
 Poprádi szállásai 57, 70, 74-76, 78-80, 124
 Régen a halmok felé megy 140
 Rohi úr 96
 Rombadőlt ház a faluvégen 25
 Sárkány-vér 52, 119
 Selyemszoknya 151
 Souvenir de Pesth 164
 Susog a kukorica 142
 Száll az ének szájrúl-szájra 141
 Szép asszony papucs 23-24, 27-28, 96, 151

Szindbád 6-7, 29-31, 54-55, 90-92, 94, 101, 103-104, 132
Tahi nevetése 143
Tavaszi 147
Temetőben 138
Tennessee és hadai 139
Tragédia a szomszédban 137
Utolsó szivar az Arabs szürkénél 152
Út a faluba 18-20, 22, 67, 103, 129, 149
Üres a fészkek 75, 87
Víg ember bús meséi 89-90

NÉVMUTATÓ

- Ady Endre 123
Aitchison, Jean 41 (157)
Antal László 154
Apter, Michael J. 34 (153)
Arany János 104
Arisztotelész 32 (153)
Austin, John Langshaw 43
Bache, Christopher M. 156
Bahtyin, Mihail Mihajlovics 33-36 (153), 44-45 (159-160), 49
Bailey, Charles-James 157
Balázs Béla 123
Barta András 117-119 (167-168), 122-123, 131, 138-142, 146
Benjamin, Walter 123
Berggren, Douglas 154
Black, Max 33-35 (153), 38-39 (155), 43-44 (158-159), 46
Blanchard, Marc Eli 153
Bloomfield, Leonard 36-38 (155)
Bogen, James 42 (158), 44 (159), 46, 49
Borges, Jorge Luis 6 (146)
Bori Imre 107-110 (166), 116, 122-123 (168-169), 126 (169), 128-129, 151
Brooks, Cleanth 153
Canetti, Elias 46
Chomsky, Noam 35-36 (154), 40
Culler, Jonathan 45 (159)
Czére Béla 119-120 (168), 122-123 (168), 125-126 (169), 128-129
Czine Mihály 104-105 (165), 122-125 (168), 128
Császár Elemér 90-91
Dagut, Menachem 155
Davidson, Donald 43 (158)
Dickens, Charles 34, 46 (160)
Diószegi András 104 (165), 123-125 (168)
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 34
Durkheim, Émile 36

Eliot, George 34
 Eötvös Károly 7
 Fábri Anna 109-112 (166), 116, 122-125 (168-169), 128
 Firth, J.R. 42 (157), 154
 Fodor, Jerry A. 40, 43
 Fónagy Iván 160
 Fülöp László 112-114 (166-167), 146
 Füst Milán 20 (150), 100
 Gáspár Imre 87
 Gedényi Mihály 97, 133-143, 152
 Genette, Gérard 15 (149), 146
 Goodman, Nelson 160
 Greimas, Julien Algirdas 153
 Grice, Paul 43
 Halliday, M.A.K. 42 (157-158), 51
 Haraszi Gyula 123
 Harris, Zellig S. 40 (156)
 Harsányi Kálmán 89 (161)
 Hatvany Lajos 123
 Herczeg Ferenc 117
 Herczeg Gyula 70-71 (160-161), 90
 Hevesi András 88 (161)
 Hockett, Charles F. 39-40 (155)
 Horváth Iván 146
 Jakobson, Roman 43 (158)
 Jász Dezső 123
 Jókai Mór 7, 97, 99, 116
 Kabdebó Lóránd 149
 Karinthy Frigyes 100, 104 (165), 123
 Katona Béla 105-107 (165-166), 111, 115 (167), 122-126 (168-169)
 128-129, 138, 149
 Katz, Jerrold J. 40, 43
 Kelemen László 94-96 (162), 98-100, 102, 104, 106, 109, 111, 115
 (167), 120-124 (168), 128
 Kemény Simon 92-93 (161-162)
 Király István 90, 97-100 (163) 104, 120, 124 (168)
 Kis József 117
 Kosztolányi Dezső 14 (149), 73 (161), 89 (161), 91-92, 100, 123,
 127 (169)
 Kozocsa Sándor 133, 138
 Kress, Gunther R. 157
 Lakatos Vince 88-89 (161)
 Labov, William 36 (154), 41 (157), 45
 Lawrence, J. 44 (159)

Locke, John 47 (160)
 Londesz Elek 89 (161)
 Lovass Gyula 110-112 (166), 123, 126-127 (169)
 Lovik Károly 93 (162), 123
 Lukács György 99
 Manns, James 156
 Meillet, Antoine 36 (154)
 Mikszáth Kálmán 5-7, 70-71, 75, 89-90, 92, 94-96, 99-100, 104-107,
 109, 115, 117-120, 127-129, 134
 Nagy Endre 143
 Németh László 123
 Nolan, Rita 156
 Olszewsky, Thomas M. 156
 Osvát Ernő 100, 117
 Perepatits Antal 138
 Petőfi Sándor 104
 Phelan, James 151
 Proust, Marcel 15
 Read, Herbert 33 (153)
 Révai József 99, 123
 Richards, Ivor Armstrong 32 (153), 43
 Ricoeur, Paul 43 (158)
 Rónay György 96
 Ryle, Gilbert 160
 Russell, Bertrand 177
 Saussure, Ferdinand de 35-36 (154), 41-42 (157)
 Schöpflin Aladár 97 (162), 121-122 (168), 123 (168), 126 (169), 146
 Sebestyén Károly 123
 Sőtér István 17 (149), 96-99 (162-163), 116, 122-123 (168)
 Sapir, Edward 36-39 (155)
 Szabó Ede 99-100 (163), 122-129 (168-169), 152
 Szauder József 7 (146), 96, 100-104 (163-165), 108 (166), 114-115
 (167), 122-125 (168-169), 128-129
 Szegedy-Maszák Mihály 146, 152
 Telegdi Zsigmond 154
 Thorne, James 42 (158)
 Todorov, Tzvetan 146, 150-151
 Tóth Árpád, 47
 Tömörkény István 70
 Tóbiás Áron 146
 Trollope, Anthony 34
 Trudgill, Peter 157
 Tureczky, Philip 156
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 104

Uszpenskij, Borisz 146
Vázsonyi Vilmos 142
Veres András 146
Voegelin, C. F. 40 (156)
Voigt Vilmos 152
Weinreich, Uriel 39-41 (156-157) 45
White, Hayden 153
Whorf, Benjamin Lee 38
Wittgenstein, Ludwig 43

BIBLIOGRÁFIA

- Aitchison, Jean *Language Change: Progress or Decay* Fontana. 1981.
- Apter, Michael J. „Metaphor as Synergy” in: David S. Miall (szerk.) *Metaphor: Problems and Perspectives* Sussex, Harvester Press. 1982. 55-70.
- Arisztotelész *Poétika* ford. Sarkady János. Magyar Helikon. 1974.
- Bache, Christopher M. „Paraphrase and Paraphrasing Metaphors” *Dialectica* 35 (1981) 307-326.
- Bahtyin, Mihail Mihajlovics *A szó esztétikája* Bp., Gondolat. 1976.
- Bahtyin, Mihail Mihajlovics „Dosztojevszkij poétikájának problémái” in: M. M. B. *A szó esztétikája* Bp., Gondolat. 1976. 29-149.
- Bahtyin, Mihail Mihajlovics „A szó a költészetben és a prózában” in: M. M. B. *A szó esztétikája* Bp., Gondolat. 1976. 173-215.
- Bahtyin, Mihail Mihajlovics „A regénynyelv előtörténetéhez” in: M.M.B. *A szó esztétikája* Bp., Gondolat. 1976. 217-256.
- Bahtyin, Mihail Mihajlovics „Marxizmus és nyelvfilozófia” in: M. M. B. *A beszéd és a valóság* Bp., Gondolat. 1986. 193-350.

- Bakhtin, M. M. „Discourse in the Novel” in: M. M. B. *The Dialogic Imagination* Austin and London, University of Texas Press. 1981. 259-422.
- Bailey, Charles-James N. *Variation and Linguistic Theory* Arlington, Center for Applied Linguistics. 1973.
- Barta András „Egy határtalan életmű határai” *Valóság* 1968/9 90-96.
- Barta András „Krúdy kritikai utókora” *ItK* 1971 206-211.
- Berggren, Douglas „A mítosztól a metaforáig” *Helikon* 1990/4 390-406.
- Black, Max *Models and Metaphors* Ithaca, Cornell University Press. 1962.
- Black, Max „Metaphor” in: M. B. *Models and Metaphors* Ithaca, Cornell University Press. 1962. 25-47.
- Black, Max „Linguistic Relativity: The Views of Benjamin Lee Whorf” in: M. B. *Models and Metaphors* Ithaca, Cornell University Press. 1962. 244-257.
- Black, Max „Austin on performatives” *Philosophy* 38 (1963) 217-226.
- Black, Max *The Labyrinth of Language* Pelican. 1969.
- Black, Max „Meaning and Intention: An Examination of Grice’s Views” *New Literary History* 4 (1973) 257-279.
- Black, Max „A metafora” *Helikon* 1990/4 432-447. 447. o.
- Blanchard, Marc Eli *Description: Sign, Self Desire* The Hague, Mouton. 1980.
- Bloomfield, Leonard *Language* London, George Allen and Unwin. 1935.
- Bodnár György „A mese halála vagy lélekvándorlása” I. rész. *Új Írás* 1985/4. 85-107. II. rész. uo. 1985/5. 93-106.

- Bogen, James „Metaphors as Theory Fragments” *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 37 (1978) 177-188.
- Borges, Jorge Luis „Pierre Ménard, A „Don Quijote” szerzője” ford. Jánosházy György. in: J.L.B. *A titkos csoda* Bp., Európa Könyvkiadó. 1986. 72-84.
- Bori Imre *Krúdy Gyula Újvidék*, Forum Könyvkiadó. 1978.
- Brooks, Cleanth *The Well Wrought Urn* London, Methuen. 1968.
- Chomsky, Noam *Aspects of the Theory of Syntax* Cambridge, Mass., 1965.
- Culler, Jonathan *Saussure* Fontana/Collins. 1976.
- Czére Béla *Krúdy Gyula* Bp., Gondolat Kiadó. 1987.
- Czine Mihály „Krúdy Gyula” in: Sótér István (főszerk.), Szabolcsi Miklós (szerk.) *A magyar irodalom története* 5. kötet Bp., Akadémiai Kiadó. 1965. 370-388.
- Dagut, Menachem „Semantic ‘Voids’ as a Problem in the Translation Process” *Poetics Today* 2 (1981) 61-71.
- Davidson, Donald „A metaforák jelentéséről” *Helikon* 1990/4 448-465.
- Dickens, Charles *Kis Dorrit* Bp., Révai Testvérek Irod. Int. R.-T. 1910.
- Dickens, Charles *Little Dorrit* Penguin Books. 1967.
- Diószegi András „Krúdy és elődei. Turgenyev magyar követői” in: D. I. *Megmozdult világban* Bp., Szépirodalmi. 1967.
- Fábri Anna *Ciprus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben* Bp., Magvető. 1978.
- Firth, J. R. „The Semantics of Linguistic Science” in: J. R. F. *Papers in Linguistics 1934-1951* London, Oxford University Press. 1957. 139-147.

- Fónagy Iván „Metafora” in: Király István (főszerk.) *Világirodalmi Lexikon* 8. kötet. Bp., Akadémiai Kiadó. 300-331.
- Fülöp László *Közelítések Krúdyhoz* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1986.
- Fülöp László „Az idő funkciói (Boldogult úrfikoromban)” in: F. L. *Közelítések Krúdyhoz* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1986. 356-384.
- Füst Milán „Emlékezés Krúdy Gyulára” in: F. M. *Emlékezések és tanulmányok* Bp., Magvető Könyvkiadó. 1967. 130-142.
- Garrett, Peter K. *The Victorian Multiplot Novel* New Haven and London, Yale University Press. 1980.
- Gedényi Mihály *Krúdy Gyula (Bibliográfia)* Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum. 1978.
- Genette, Gérard *Narrative Discourse* Ithaca, Cornell University Press. 1980.
- Goodman, Nelson *Languages of Art* Indianapolis, Bobbs-Merrill. 1968.
- Goodman, Nelson „Twisted Tales; or Story, Study, and Symphony” in: Mitchell, W.J.T. (szerk.) *On Narrative* Chicago and London, The University of Chicago Press. 1980. 99-117.
- Greimas, Algirdas Julien *Sémantique structurale* Paris, Seuil. 1966.
- Halliday, M. A. K. „Anti-Languages” *American Anthropologist* 78 (1976) 570-584.
- Halliday, M.A.K. *System and Function in Language: Selected Papers* (szerk.) Gunther R. Kress London, Oxford University Press. 1976.
- Halliday, M. A. K. *Language as Social Semiotic* Baltimore, University Park Press. 1978.

- Herczeg Gyula *A modern magyar próza stílusformái* Bp., Tankönyvkiadó. 1979.
- Hevesi András „Krúdy Gyula” in: *Krúdy világa* 305-312.
- Hockett, Charles F. *A Course in Modern Linguistics* New York, Macmillan. 1958.
- Horváth Iván és Veres András (szerk.) *Ismétlődés a művészetben* Bp., Akadémiai Kiadó. 1980.
- Jakobson, Roman „Nyelvészet és poétika” in: R. J. *Hang — Jel — Vers* Bp., Gondolat. 1972. 229-276.
- Johnson, Mark (szerk.) *Philosophical Perspectives on Metaphor* Minneapolis, University of Minnesota Press. 1981
- Katona Béla *Krúdy Gyula pályakezdése* Bp., Akadémiai Kiadó. 1971.
- Katona Béla „Mikszáth égöve alatt” *It* 1979/1. 41-57.
- Katz, Jerrold J. — Jerry A. Fodor „The Structure of a Semantic Theory” 39 (1963) 170-210.
- Kelemen László *Krúdy Gyula* Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Szeged. 1938.
- Kemény Gábor *Krúdy képzalkotása* Bp., Akadémiai Kiadó. 1974.
- Kemény Gábor „Krúdy pályafordulatához. A vörös postakocsitól a ‘pesti regények’-ig” *Literatura* 1976/3-4. 19-24.
- Kincaid, James R. „The Forms of Victorian Fiction” *The Victorian Newsletter* (Spring 1975). 1-4.
- Király István *Mikszáth Kálmán* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1960.
- Kosztolányi Dezső „Krúdy Gyula” in: K. D. *Egy ég alatt* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1977. 242-251. 245.

- Kosztolányi Dezső „Mikszáth Kálmán” in: K. D. *Látjátok, fel-
eim* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1976. 226-240.
- Labov, William *The Social Stratification of English in New
York City* Washington, Center for Applied Linguistics.
1966.
- Labov, William *Sociolinguistic Patterns* Philadelphia, Univer-
sity of Pennsylvania Press. 1972.
- Locke, John *Értekezés az emberi értelemről* Bp., Akadémiai
Kiadó. 1979.
- Lovass Gyula „A novella” in: L. Gy. *Kilenc hős visszatér*
Magvető Kiadó, Bp., 1973. 513-521.
- Manns, James „Metaphor and Paraphrase” *British Journal of
Aesthetics* 15 (1975) 358-366.
- Meillet, Antoine „Az általános nyelvészeti tanulmányok jelen-
legi állása” Antal László (szerk.) *Modern nyelvelméleti
szöveggyűjtemény. V. Első kötet* Bp., Tankönyvkiadó.
1984. 11-21.
- Meillet, Antoine „A nyelvek rokonságának problémája” in: An-
tal László (szerk.) *Modern nyelvelméleti szöveggyűjte-
mény. V. Első kötet* Bp., Tankönyvkiadó. 1984. 39-56.
- Meillet, Antoine „Differenciálódás és egységesülés a nyelvek
körében” in: Antal László (szerk.) *Modern nyelvelméleti
szöveggyűjtemény. V. Első kötet* Bp., Tankönyvkiadó.
1984. 67-80.
- Mitchell, W.J.T. (szerk.) *On Narrative* Chicago and London,
The University of Chicago Press. 1980.
- Nagy Miklós „Krúdy és Jókai” *It* 1970/1. 112-121.
- Nolan, Rita *Foundations for an Adequate Criterion of Pa-
raphrase* The Hague, Mouton. 1970.
- Olszewsky, Thomas M. (szerk.) *Problems in the Philosophy
of Language* New York, Holt, Rinehart and Winston,
1969.

- Osztovics Szabolcs „Szempontok a korai Szindbád-novellák értelmezéséhez” *It.* 1981/2. 414-440.
- Péterfy Jenő „Mikszáth Kálmán: A beszélő köntös” in: *Péterfy Jenő Magyar irodalmi bírálati Magyar Irodalmi Ritkaságok* 41. Bp., 1938.
- Péterfy Jenő „Jókai Mór” in: *Péterfy Jenő Válogatott művei* vál. és sajtó alá rend. Németh G. Béla. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1962.
- Phelan, James *Worlds from Words: A Theory of Language in Fiction* Chicago and London, The University of Chicago Press. 1981.
- Prince, Gerald *Narratology* Berlin. New York. Amsterdam, Mouton. 1982.
- Read, Herbert *English Prose Style* London, G. Bell and Sons. 1963.
- Richards, Ivor Armstrong *The Philosophy of Rhetoric* Oxford University Press. 1936.
- Ricoeur, Paul „Biblical Hermeneutics” *Semeia* 4 (1975) 29-148.
- Ricoeur, Paul *Interpretation Theory* Forth Worth, Texas Christian University Press. 1976.
- Ricoeur, Paul *The Rule of Metaphor* Toronto, University of Toronto Press. 1977.
- Ricoeur, Paul „The Function of Fiction in Shaping Reality” *Man And World* 12 (1979) 123-141.
- Ryle, Gilbert *The Concept of Mind* London, Hutchinson. 1949.
- Ryle, Gilbert *A szellem fogalma* Bp., Gondolat. 1974.
- Sacks, Sheldon (szerk.) *On Metaphor* Chicago and London, The University of Chicago Press. 1979.

Sapir, Edward *Language. An Introduction to the Study of Speech* Harcourt, Brace and Co. New York 1949.

Sapir, Edward „The Status of Linguistics as a Science” in: *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality* (szerk.) David G. Mandelbaum. Berkeley and Los Angeles, University of California Press. 1949. 160-166.

Sapir, Edward „The Grammarian and his Language” in: *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality* (szerk.) David G. Mandelbaum. Berkeley and Los Angeles, University of California Press. 1949. 150-159.

Sapir, Edward „A nyelv” in: E. S. *Az ember és a nyelv* Bp., Gondolat. 1971. 7-42. ✓1971.

Saussure, Ferdinand de *Bevezetés az általános nyelvészetbe* Bp., Gondolat. 1967.

Schöpflin Aladár *A magyar irodalom története a XX. században* Bp., Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1937.

Schöpflin Aladár „Krúdy Gyula” in: Tóbiás Áron (szerk.) *Krúdy világa* Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1964. 299-302.

Shaw, Valerie *The Short Story* London and New York, Longman. 1983.

Singer, Alan *A Metaphorics of Fiction* Tallahassee, University Presses of Florida. 1983.

Sőtér István „Krúdy Gyula” in: S. I. *Játék és valóság* Bp., Hungária Könyvkiadó. 1946. 122-134.

Sőtér István *Krúdy Gyula* in: *Krúdy Gyula Hét bagoly — Boldogult úrfikoromban* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1954. I-XXVI.

Sőtér István „Krúdy és a megállított idő” in: Kabdebó Lóránt (szerk.) *Valóság és varázslat. Tanulmányok századunk magyar prózairodalmáról Krúdy Gyula és Móricz Zsig-*

- mond születésének 100. évfordulójára Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum — Népművelési Propaganda Iroda. 1979. 93-100.
- Szabó Ede „Krúdy Gyula” in: Krúdy Gyula *Válogatott novellák* s.a.r. Szabó Ede. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1957.
- Szabó Ede *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1970.
- Szauder József „Krúdy-hősök” *Újhold* 1948. II-V. 80-89.
- Szauder József „Szindbád születése” in: K. Gy. *A szerelmi blvészinas* Bp., Magvető Könyvkiadó. 1960. 631-656.
- Szegedy-Maszák Mihály „Metaforikus szerkezet a Kosztolányi-és Krúdy-novellában” in: Hankiss Elemér (szerk.) *A novellaelemzés új módszerei* Bp., Akadémiai Kiadó. 1971. 65-71.
- Szegedy-Maszák Mihály „Idő és tér Kemény Zsigmond regényeiben” *Literatura* 1976/2. 53-80.
- Szegedy-Maszák Mihály „Az elbeszélő nézőpont összetettsége Kemény Zsigmond szépprózai műveiben” *MTA I. Osztály Közleményei* 1979/3-4. 411-441.
- Telegdi Zsigmond „Egy fordulópont a grammatika történetében: a hagyományos nyelvtan bírálata és megújításának programja Saussure előadásaiban” in: Telegdi Zsigmond (szerk.) *Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet* Bp., Tankönyvkiadó. 1972. 7-31.
- Thorne, J. P. „Poetry, Stylistics and Imaginary Grammars” *Journal of Linguistics* 5 (1969) 147-150.
- Thorne, J. P. „Generative Grammar and Stylistics Analysis” in: John Lyons (szerk.) *New Horizons in Linguistics* Penguin. 1970.
- Tóbiás Áron (szerk.) *Krúdy világa* Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1964.

- Todorov, Tzvetan *The Poetics of Prose* Ithaca, Cornell University Press. 1977.
- Trudgill, Peter *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society* Penguin. 1983.
- Tureczky, Philip „Metaphor and Paraphrase” *Philosophy and Rhetoric* 21 (1988) 205-219.
- Uspenszkij, Borisz *A kompozíció poétikája* ford. Molnár István. Bp., Európa Könyvkiadó. 1984.
- Voegelin, C. F. — Zellig S. Harris „Methods for Determining Intelligibility among Dialects of Natural Languages” *Proceedings of the American Philosophical Society* 95 (1951) 322-329.
- Voigt Vilmos „Szegmentszekvencia-típusok a négy novellában és ezek ideológiai következményei” in: Hankiss Elemér (szerk.) *A novellaelemzés új módszerei* Bp., Akadémiai Kiadó. 1971. 105-119.
- Weinreich, Uriel „Is a Structural Dialectology Possible?” *Word* 10 (1954) 388-400.
- Weinreich, Uriel „Mid-century Linguistics: Attainments and Frustrations” *Romance Philology* 13 (1959) 320-341.
- Weinreich, Uriel — William Labov — Marvin I. Herzog „Empirical Foundation for a Theory of Language Change” in: W. P. Lehmann — Yakov Malkiel (szerk.) *Directions for Historical Linguistics* Austin, University of Texas Press. 1973. 97-195.
- Weinreich, Uriel „Lehetséges-e strukturális dialektológia?” in: Szépe György (szerk.) *A nyelvtudomány ma* Bp., Gondolat. 1973. 395-416.
- White, Hayden *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* Baltimore, Johns Hopkins University Press. 1973.
- White, Hayden „The Value of Narrativity in the Representation of Reality” in: Mitchell, W.J.T. (szerk.) *On Narrative*

Chicago and London, The University of Chicago Press.
1980. 1-25.